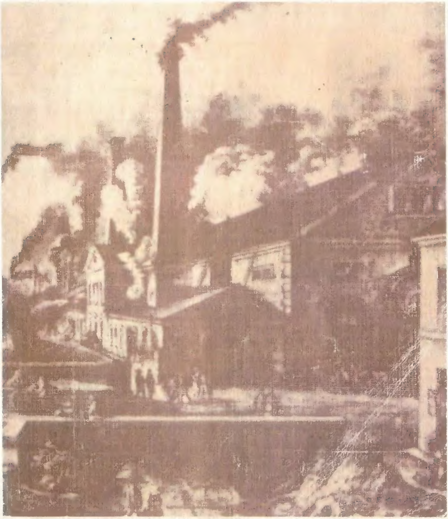
καρλο καφιερο

συνοψη του 'κεφαλαιου' του μαρξ

ελευθερος τυπος

ΤΙΤΛΟΣ ΠΡΩΤΟΤΥΠΟΥ: *Compendio del Capitale*
ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ: *Γιάννης Γαλανόπουλος*
ΦΩΤΟΣΤΟΙΧΕΙΟΘΕΣΙΑ: *«ΛΟΥΚΑΣ ΓΙΟΒΑΝΗΣ» Ε.Ε.*
Σολωμού 29 4ος όροφ.
τηλ. 36.25.151
ΕΚΔΟΣΕΙΣ: *ΕΛΕΥΘΕΡΟΣ ΤΥΠΟΣ*
Κιάφας 3 ΑΘΗΝΑ
τηλ. 36.39.980

ΚΑΡΛΟ ΚΑΦΙΕΡΟ

'Ο Κάρλο Καφιέρο ὑπῆρξε γιά μιά δεκαετία (1872—1882) ὁ πιό γνωστός 'Ιταλός ἀναρχικός, ἐξαιτίας τῆς ἀποφασιστικῆς ἐπαναστατικῆς του στάσης, τῆς ἐνθουσιώδικης πίστης του στίς πιό προχωρημένες ἰδέες καί τῆς γενναιόδωρης ὑποστήριξής του στό κίνημα πού μόλις εἶχε ἐμφανιστεῖ. Αὐτό ἔγινε ἡ αἰτία πού τόν ὁδήγησε στήν ἀπώλεια τῆς κάποτε σημαντικῆς περιουσίας του καί στή μεταμόρφωση τῆς μοίρας του ἡ ὁποία μεταβλήθηκε ἀπό ρομαντική σέ ὁλότελα τραγική, πρᾶγμα πού τόν ὁδήγησε σέ μιά σταδιακή ἐξασθένιση τῆς πνευματικῆς του διαύγειας καί στό νά περάσει πολλά χρόνια σέ διάφορα κρατικά ἄσυλα, κάτω ἀπό θλιβερές συνθῆκες. Γεννημένος στή Νότια 'Ιταλία, ἔχοντας πατέρα ἕνα πλούσιο γαιοκτήμονα, ὁ Καφιέρο σπούδασε νομικά, προετοιμάζοντας τόν ἑαυτό του γιά μιά διπλωματική καριέρα. Τά ἐνδιαφέροντά του περιστρέφονταν γύρω ἀπ' τήν δημοκρατία, τήν ἐθνολογία καί τό μυστικισμό, ὅταν ἡ πολιτική ἔνταση τοῦ χειμώνα τοῦ 1870—71, πού πέρασε στό Λονδίνο, τόν ἔφερε σέ ἐπαφή μέ τή Διεθνή καί τό κοινωνικό πρόβλημα ἄσκησε πάνω του μιά γοητεία πού διατηρήθηκε ὥς τό τέλος τῆς ζωῆς του.

Αὐτή τήν ἐποχή περίπου, μέ τό θάνατο τοῦ πατέρα του, εἶχε γίνει πλούσιος κι ἔτσι περιφρόνησε τήν ἰδέα μιᾶς δημοσιοϋπαλληλικῆς καριέρας, καί προτίμησε ν' ἀκολουθήσει φιλοσοφικές σπουδές σ' ἕνα Γερμανικό πανεπιστήμιο. 'Αλλά οἱ οἰκογενειακές του ὑποθέσεις τόν ὑποχρέωσαν νά ἐπιστρέψει στήν πατρίδα του, τή Μπαρλέττα. Μετά ἀπό μιά δημόσια συγκέντρωση τῆς Διεθνοῦς, πού τόν ἐντυπωσίασε, γνώρισε γρήγορα τούς Μάρξ καί Ἔνγκελς, οἱ ὁποῖοι τόν καλοσώρισαν καί τόν θεώρησαν σά τόν πρῶτο καί μοναδικό 'Ιταλό πού τούς πλησίασε σάν εἰλικρινής θαυμαστής τοῦ σοσιαλισμοῦ. Τόν φανάτισαν καί δηλητηρίασαν τό μυαλό του ἐνάντια στόν Μπακούνιν. Ἔπειτα ἐκμεταλλεύθηκαν τό ταξίδι του στήν 'Ιταλία, πού ἔγινε στίς 12 Μάη 1871, γιά νά τοῦ δώσουν ὁδηγίες προκειμένου ν' ἀποκαλύψει καί νά ἐξουδετερώσει, ὅπου πήγαινε, τίς « βλαβερές μηχανορραφίες » τοῦ Μπακούνιν. 'Ο Καφιέρο, ἀγνοώντας ὁλότελα τίς πραγματικές δραστηριότητες τοῦ Μπακούνιν καί τίς ἰδέες του, πῆγε στή Φλωρεντία καί τή Νεάπολη φοβερά προκατειλημμένος, ἀλλά οἱ παρωπίδες ἔπεσαν γρήγορα ἀπ' τά μάτια του, ἀπ' ὅσα εἶδε κι ἄκουσε, βασικά χάρη στήν εὐεργετική

ἐπίδραση πού ἄσκησαν πάνω του, στή Νεάπολη, ὁ Παλλαντίνο κι ὁ Μαλατέστα. 'Ο Μαλατέστα, πού δέν εἶχε συμπληρώσει ἀκόμα τά 18 του χρόνια, ἔγινε ἀπό τότε ὁ πιό στενός του φίλος. Τά γράμματα τοῦ Καφιέρο πρός τόν Ἔνγκελς, τά ὁποῖα ἔχουν δημοσιευτεῖ, δείχνουν πόσα τράβηξε, ὅταν βγῆκε ἀπ' τήν πλάνη στήν ὁποία εἶχε βυθιστεῖ, γιά νά δείξει στόν Ἔνγκελς τήν κακοήθεια πού ἔκρυβε ὁ ἀπό μέρους του κατατρεγμός τοῦ Μπακούνιν. Ταυτόχρονα, ὁ Καφιέρο ἄργησε νά πλησιάσει τον Μπακούνιν, ἀλλά τελικά τόν ἐπισκέφθηκε, μαζί μέ τόν Φανέλλι, στό Λουκάρνο, ὅπου καί παράμεινε ἀπ' τίς 20 Μάη ὥς τίς 18 'Ιούνη, 1872 κι ἔφθασαν στή πιό πλήρη κατανόηση ἀπ' τίς 21 τοῦ Μάη κιόλας. Στή διάρκεια αὐτῶν τῶν ἑβδομάδων, ἔφθασε στά χέρια τοῦ Καφιέρο ἡ ἀπερίσκεπτα κακόβουλη μπροσούρα τοῦ Ἔνγκελς («Τό Δῆθεν Σχίσμα στή Διεθνή»). Τότε ὁ Καφιέρο ἔγραψε στόν Ἔνγκελς τό τελευταῖο του γράμμα, πού περιεῖχε περιφρονητικές ἐπικρίσεις γιά τό πρόσωπό του κι ἀπό τότε ἔκοψε κάθε σχέση μαζί του.

'Εκεῖνο τόν καιρό, τά 'Ιταλικά τμήματα τῆς Διεθνοῦς, πού εἶχαν κιόλας ἔρθει σέ στενή ἐπαφή καί ἀποτελοῦνταν ἀπό ψυχωμένους ἀγωνιστές, φίλους τοῦ Μπακούνιν, προετοίμαζαν τή δημιουργία τῆς 'Ομοσπονδίας τους. Τό μεγάλο πάθος τοῦ Καφιέρο καθώς ἐπίσης καί ἡ οἰκονομική του ἄνεση, πού ἐπέτρεψαν νά καλυφθοῦν τά ἔξοδα ἐκτυπώσεων, ταξιδιῶν κι ἄλλα παρόμοια ἔξοδα, συνεισφέρανε κατά πολύ στή δημιουργία τῆς 'Ιταλικῆς 'Ομοσπονδίας, στό συνέδριο πού ἔγινε στό Ρίμινι τόν Αὔγουστο. 'Η ὁλοκληρωτική του ἀντίθεση ἀπέναντι στίς κρατιστικές σοσιαλιστικές ἀρχές καί τίς ἐξουσιαστικές μεθόδους τοῦ Γενικοῦ Συμβουλίου τῆς Διεθνοῦς στό Λονδίνο, πού ἐλεγχόταν ἀπό τούς Μαρξιστές καί τούς Μπλανκιστές, ἀντικαθρεφτίζεται στά ψηφίσματα τοῦ Συνεδρίου τοῦ Ρίμινι καί στή στάση τῆς 'Ιταλικῆς Διεθνοῦς, σ' ὁλόκληρη τή διάρκεια τῆς ζωῆς της ὥς τά 1880. 'Ο Καφιέρο ἦταν πρόθυμος νά ὑποβληθεῖ σέ ὁποιαδήποτε χρηματική θυσία γιά χάρη τῶν ἐπαναστατικῶν σκοπῶν, 'Ιταλικῶν καί Διεθνῶν, κι αὐτή ἡ σπάνια προδιάθεση, παρόλο πού ὑπῆρξε πολύ χρήσιμη σέ πολλές περιπτώσεις, ἦταν βλαβερή γιά ἄλλους καί σέ τελευταία ἀνάλυση καί γιά τόν ἴδιο. 'Αναφορικά μέ τόν Μπακούνιν, ὑπῆρξε ἀκόμα καί καταστρεπτική καί γιά τούς δυό, τόν Καφιέρο καί τόν Μπακούνιν.

'Ο Καφιέρο συνέλαβε τήν ἰδέα νά ἀγοράσει ἕνα σπίτι μέ κῆπο στήν περιοχή τοῦ Λουκάρνο, στήν ἀπότομη, βραχώδη βουνοπλαγιά πού δέσποζε τῆς λίμνης Μαντζόρε, ὅπου θά μποροῦσε ν' ἀποτραβηχτεῖ στό τέλος τῆς ζωῆς του ὁ Μπακούνιν, ὅταν θἄχε ἀποσυρθεῖ ἀπ' τίς ἐπαναστατικές ὑποθέσεις, ἔχοντας γίνει 'Ελβετός πολίτης, ὥστε νά μπορεῖ ἔτσι νά ἀποφύγει τήν ἀπέλαση. 'Αλλά τό σπίτι θά μποροῦσε ἐπίσης νά γίνει καταφύγιο γιά τούς ἐπαναστάτες ἀγωνιστές, ν' ἀποτελέσει ἕνα σίγουρο μέρος γιά τήν συγκέντρωση ὅπλων, νά χρησιμοποι-

ηθεί σά μυστικό τυπογραφείο κ.λ.π. κι ἐπίσης θά μποροῦσαν νά καλλιεργηθοῦν φροῦτα καί λαχανικά στόν κῆπο. Ἡ Ἰταλική ἐξέγερση, πού σχεδιάστηκε γιά τό καλοκαίρι τοῦ 1874, μιά πραγματική κοινωνική ἐξέγερση, προετοιμάστηκε ἐκεῖ ἀπ' τό Δεκέμβρη περίπου τοῦ 1873 ὥς τόν Αὔγουστο τοῦ 1874. Στό μεταξύ ὁ Καφιέρο ταξίδεψε στή Ρωσία τήν ἄνοιξη τοῦ 1874, γιά νά σώσει, διαμέσου ἑνός νόμιμου γάμου, τήν Ὀλυμπία Κουτούζωφ, τήν ἀφοσιωμένη του σύζυγο, μιά χαρακτηριστική μηδενίστρια, ἀπ' τήν οἰκογενειακή καί κυβερνητική ἐξουσία πού τήν καταπίεζαν. Στό φῶς ὅλων αὐτῶν τῶν συμβάντων, πού προσέλκυσαν μεγάλο ἀριθμό ἐπισκεπτῶν κι ἐνοίκων στό σπίτι, τό ὁποῖο κατοικήθηκε ἀπ' τό καλοκαίρι τοῦ 1873, παράμεινε γυμνό τό γεγονός ὅτι ἡ στέγαση ἦταν ἀνεπαρκής, ὅτι ἔπρεπε νά χτιστεῖ ἕνα νέο σπίτι, νά γίνουν δρόμοι κ.λ.π. κι ὅλα αὐτά ἔπρεπε νά γίνουν ἀπό τοπικούς ἐργολάβους, οἱ ὁποῖοι, βλέποντας ἄφθονο χρῆμα καί μιά ἐξίσου μεγάλη ἔλλειψη πείρας ἀπό μέρους τόσο τοῦ Μπακούνιν ὅσο καί τοῦ Καφιέρο, ἐκμεταλλεύτηκαν ὅσο μποροῦσαν καλύτερα αὐτή τή μοναδική εὐκαιρία, δουλεύοντας ἀργά καί μήν τελειώνοντας ποτέ. Ἐκεῖνοι πού πιθανόν νά τούς προειδοποιοῦσαν, ὅπως ὁ Μαλατέστα, ἀπουσίαζαν. Ὅλοι οἱ ἄλλοι ἀδιαφοροῦσαν ἤ θεωροῦσαν τά πλούτη τοῦ Καφιέρο ἀνεξάντλητα. Κάποια μέρα τοῦ Ἰούλη 1874, ὁ Καφιέρο ἀνακάλυψε ὅτι εἶχε οὐσιαστικά καταστραφεῖ καί τά συναισθήματα του, γεμάτα πραγματική ὀργή καί μίσος, στράφηκαν ἐνάντια στόν Μπακούνιν ὁ ὁποῖος ἐγκατέλειψε τό σπίτι καί πῆγε στή Μπολώνια, τήν κύρια ἑστία τῆς ἐξέγερσης, ὅπου περίμενε ὅτι θ' ἄρχιζε ἡ μάχη τήν κρίσιμη νύκτα. Ἔπειτα διασώθηκε ἀπό ἕνα σύντροφο, λίγο προτοῦ ἀποπειραθεῖ νά αὐτοκτονήσει κι ὁδηγήθηκε κατόπιν μέ ἀσφάλεια, ἀπό ἄλλους συντρόφους, πίσω στήν Ἐλβετία. Στό μεταξύ ἡ ἔχθρα τοῦ Καφιέρο γιά τό Μπακούνιν, σύμφωνα μέ τή μαρτυρία μερικῶν ἄλλων, εἶχε φουντώσει. Ἀπέκρυψε τήν πολυσέλιδη ἔκθεση τοῦ Μπακούνιν, πού περιέγραφε ὁλόκληρη τήν ὑπόθεση κι ἡ ὁποία εἶχε γραφτεῖ γιά τή γυναίκα του — ἕνα ντοκουμέντο πού ἐξαφανίστηκε ἔτσι γιά πολλά χρόνια, καί καταστράφηκε ἀπ' τόν Τζαίημς Γκιγιώμ στά 1898, ἀλλά τοῦ ὁποίου ἕνα ἀκριβές ἀντίγραφο εἶχε βρεθεῖ στά 1899 καί δημοσιεύτηκε στά 1929 — καί μήνυσε στήν οἰκογένεια τοῦ Μπακούνιν νά ἐγκαταλείψει τό σπίτι, ἕνα μήνυμα πού ἀνέλαβε νά μεταφέρει γιά λογαριασμό του ὁ Ρός (Σαζίν). Τελικά οἱ στενοί φίλοι τοῦ Μπακούνιν στήν Ἐλβετία (ὁ Τζαίημς Γκιγιώμ κι οἱ Γιουρασσιανοί) ὁ Καφιέρο καί ὁ Ρός διέκοψαν κάθε σχέση μέ τόν Μπακούνιν τό Σεπτέμβρη τοῦ 1874 κι ὁ Μπακούνιν, ὁ ὁποῖος εἶχε μιά ἄσχημη προσωπική γνώμη γιά τή στάση ὅλων αὐτῶν τῶν πρώην φίλων του, ἀπομονώθηκε ἔτσι ἀπό μιά μερίδα ἀνθρώπων τοῦ ἐπαναστατικοῦ του περιβάλλοντος στούς τελευταίους 21 μῆνες τῆς ζωῆς του.

Κάτω ἀπ' αὐτές τίς θλιβερές συνθῆκες καί τήν ὁλοκληρωτική ἀποτυχία τῶν 'Ιταλικῶν ἐπαναστατικῶν ἀποπειρῶν, ὁ Καφιέρο δέν εἶχε τήν εὐκαιρία νά πάει στήν 'Ιταλία στά 1874 καί πέρασε πάνω ἀπό ἕνα χρόνο στό ἔρημο τώρα σπίτι του, ζώντας σχεδόν ἀσκητικά, ὡς ὅτου ἐπισκεφτεῖ αὐτόν καί τόν Μπακούνιν ὁ Μαλατέστα, ὁ ὁποῖος ἀθωώθηκε στή δίκη πού ἔγινε στό Τράνι καί ἀναβιώσει σταδιακά ὁ ἀγωνιστικός διεθνισμός. 'Η ἐχθρότητά του γιά τόν Μπακούνιν εἶχε κατά κάποιο τρόπο ἐξατμιστεῖ κι ὅταν ἔφυγε γιά τό Μιλάνο, γιά νά δουλέψει σά φωτογράφος, εἶχε ἀποκαταστήσει μαζί του φιλικές σχέσεις. 'Αργότερα, στά 1876, βρισκόταν στό Μιλάνο μαζί μέ τόν Μαλατέστα, τόν Κοβέλλι κι ἄλλους κι ἦταν τότε πού ἀποφάσισαν νά υἱοθετήσουν τόν ἀναρχοκομμουνισμό ἀντί τοῦ κολλεκτιβιστικοῦ ἀναρχισμοῦ, πού ἀποτέλεσε ἀπό τότε τό πιστεύω τους. 'Επίσης ἀποφάσισαν νά προετοιμάσουν μιά ἐξέγερση στά 1877, πού θά 'χε μιά πιό ἀναρχική βάση ἀπό κείνη τοῦ 1874, θεωρώντας σάν πρωταρχικό στόχο νά προπαγανδίσουν τίς κοινωνικές τους ἰδέες μέ πραγματική δράση.

Οἱ μεγάλες δίκες τῶν φυλακισμένων Διεθνιστῶν τοῦ 1874, πού ἔγιναν στά 1875 καί 1876, εἶχαν κεντρίσει τή λαϊκή συμπάθεια γιά τούς νεαρούς κι ἀνιδιοτελεῖς φυλακισμένους. Αὐτό ἴσως μποροῦσε νά συνεχιστεῖ ἄν πρόσφεραν στό λαό ἕνα παράδειγμα τολμηρῆς κι ἀλληλέγγυης δράσης. Αὐτές ἦταν κι εἶναι οἱ ρίζες τῆς «προπαγάνδας μέσα ἀπ' τή δράση», μιά λέξη πού χρησιμοποιήθηκε στά 1876 ἀπ' τούς Κόστα καί Μπρουσέ, ἐνῶ ὁ Κροπότκιν σ' ἕνα Ρώσικο ἐπαναστατικό κείμενο τοῦ 1874 εἶχε ἐπίσης ὁρίσει τήν «"FAKTI TCHESKAIA" προπαγάνδα. Κι οἱ δυό ἰδέες παρουσιάστηκαν ἔπειτα στό 'Ιταλικό Συνέδριο πού ἔγινε στήν Τοσκάνη τόν 'Οκτώβρη τοῦ 1876, καί μετά τή λήξη του ὁ Καφιέρο κι ὁ Μαλατέστα πῆραν μέρος στό Διεθνές Συνέδριο πού ἔγινε στή Βέρνη καί προσπάθησαν νά βροῦν τά μέσα γιά νά προετοιμάσουν τή νέα ἐξέγερση. 'Ηταν τότε πάμφτωχοι κι ἔκαναν μικροδουλειές στίς οἰκοδομές, ὅταν ἀπροσδόκητα ξεπληρώθηκε στόν Καφιέρο ἕνα σημαντικό παλιό χρέος: οἱ πόροι αὐτοί δαπανήθηκαν γιά ν' ἀγοραστοῦν τουφέκια γιά τήν ἐξέγερση. 'Η προδοσία ἑνός ντόπιου χωρικοῦ καί μιά ἀνταλλαγή πυροβολισμῶν μέ τούς χωροφύλακες, ὅταν ἐπρόκειτο νά μεταφερθοῦν τά ὅπλα ἀπ' τό σπίτι τοῦ Σεργκέϊ Στεπνιάκ (Κραβίνσκι) στό Σάν Λουπόν, ἐπίσπευσε τήν ἐξέγερση καί κάπου 27 ἐπαναστάτες, ὁ Καφιέρο, ὁ Μαλατέστα κι οἱ σύντροφοί τους, ἀναγκάστηκαν νά καταφύγουν στά χιονισμένα βουνά στίς ἀρχές τοῦ 'Απρίλη, 1877, ὅπου ἐπιδόθηκαν σέ κάθε μορφή προπαγάνδας καί δράσης σέ δυό χωριά, ἀλλά τελικά προδόθηκαν κι ἀναγκάστηκαν νά παραδοθοῦν στούς στρατιῶτες, ὄντας σέ μιά ἄθλια κατάσταση (νύχτα τῆς 11 πρός 12 'Απρίλη). Ἔμειναν στή φυλακή 16 μῆνες, στή διάρκεια τῶν ὁποίων ἡ ἀμνηστία, πού δόθηκε μετά τόν θάνατο τοῦ βασιλιᾶ, μείωσε κατά πολύ

τίς ποινές πού τούς ἐπιβλήθηκαν καί τελικά ἀθωώθηκαν ἀπ᾽ τόν δικαστή. Στή συνέχεια διατήρησαν ἐπαφή μέ τή Διεθνή, διαμέσου διάφορων διακηρύξεων κι ὅταν ἐμφανίστηκε στά Γαλλικά ὁ Α΄ τόμος τοῦ «Κεφαλαίου» τοῦ Μάρξ (φθινόπωρο τοῦ 1877) ὁ Καφιέρο ἔκανε μιά περίληψή του στά 'Ιταλικά, πού δημοσιεύτηκε στό Μιλάνο τό 1879. 'Ηταν ἕνα καλογραμμένο κείμενο τό ὁποῖο μετάφρασε στά Γαλλικά ὁ Τζαίημς Γκιγιώμ (Παρίσι, 1910). Σά συγκέντρωση ντοκουμενταρισμένων ἀποδείξεων τοῦ τρόπου μέ τόν ὁποῖο ληστεύονται καί καταρρακώνονται σωματικά οἱ ἐργάτες ἀπ᾽ τό ἐργοστασιακό σύστημα, τό «Κεφάλαιο» ἐκτιμήθηκε ἀπό κάθε ἀναρχικό, ἐνῶ οἱ λεπτολογίες κι οἱ δυσνόητες ἔννοιες τῆς θεωρίας τῆς ἀξίας κ.λ.π. τῆς «οἰκονομικῆς μεταφυσικῆς» τοῦ Μάρξ (λέξεις τοῦ Μπακούνιν) δέν ἀπασχόλησαν ὑπερβολικά τά ζωντανά νεανικά πνεύματα τῶν ἀγωνιστῶν τοῦ Νότου.

'Ο Καφιέρο ἔστειλε τό μικρό του βιβλίο στόν Μάρξ (23 τοῦ 'Ιούλη 1879), προσφωνώντας τον «σεβαστέ κύριε» κι ὁ Μάρξ, πού θεώρησε τήν ἐργασία τοῦ Καφιέρο σάν μιά πολύ καλή ἐκλαϊκευμένη σύνοψη, ὅπως ἐπιβεβαίωσε στά 1910 ἡ κόρη του Λάουρα, στήν ἀπάντησή του στόν «ἀγαπητό πολίτη» — τό προσχέδιο ἔφερε τήν ἡμερομηνία 29 'Ιούλη — ὑπεισέρχεται σέ μερικές χαρακτηριστικές λεπτομέρειες, ἀναφέροντας ἐπίσης πώς ὁ Καφιέρο δέν πραγματεύθηκε « τήν ἀπόδειξη ὅτι οἱ *ὑλικές* συνθῆκες πού εἶναι ἀναγκαῖες γιά τή χειραφέτηση τοῦ προλεταριάτου γεννιοῦνται αὐθόρμητα ἀπ᾽ τήν ἀνάπτυξη τῆς καπιταλιστικῆς ἐκμετάλλευσης». 'Ισως ὁ Καφιέρο νά μή πίστευε σ᾽ αὐτό τόν νομοτελειακό Μαρξιανό αὐτοματισμό. Εἶχε τίς δικές του ἀπόψεις γιά τήν ἐπανάσταση, μερικές ἀπ᾽ τίς ὁποῖες εἶχε ἐκφράσει στόν ἐπίλογο τοῦ μικροῦ του βιβλίου. 'Αλλά ἀνέπτυξε σέ βάθος τό θέμα «'Επανάσταση», σέ ἄρθρα πού δημοσιεύτηκαν στό Παρίσι ἀπ᾽ τό Φλεβάρη τοῦ 1881, δίχως ὅμως νά κατορθώσει νά ὁλοκληρώσει τήν ἐργασία αὐτή.

Μετά ἀπ᾽ τήν ἀθώωσή του στό Μπενεβέντο, ὁ Καφιέρο, ὄντας ἀκόμα ἰδιόκτητης τοῦ μικροῦ σπιτιοῦ κοντά στό Λουκάρνο, θά μποροῦσε νά καταφύγει ἐκεῖ, ἀλλά στά 1879 ζοῦσε βασικά μέσα ἤ κοντά στό Παρίσι, συντονίζοντας τίς πρῶτες ἀναρχικές ὁμάδες, ὅπου συναντήθηκε γιά μιά ἀκόμα φορά μέ τόν Μαλατέστα. Στά τέλη, ὅμως, ἐκείνου τοῦ χρόνου ἀπελάθηκε ἀπό τή χώρα αὐτή καί ἔζησε γιά ἕνα χρονικό διάστημα, βασικά στά 1880, στή Γενεύη κι ἀργότερα στό Λουκάρνο καί στό Λουγκάνο, ἐπισκεπτόμενος κατά διαστήματα τή Β. 'Ιταλία. 'Η κατάσταση του ἔγινε ἀπελπιστική καί μετά ἀπό ἕνα μῆνα φυλάκισης στό Λουγκάνο — ὅπου μέ μεγάλη εὐχαρίστηση διάβασε γιά πρώτη φορά κείμενα τοῦ Πιζακάνε — ἔφθασε στό Λονδίνο (φθινόπωρο τοῦ 1881).

Σ᾽ αὐτή τήν περίοδο ἀνήκουν δυό ἀπ᾽ τά πιό χαρακτηριστικά του γραπτά τό *'Επανάσταση, 'Αναρχία καί Κομμουνισμός*, πού παρουσιάστηκε στό Συνέδριο τῶν Γιουρασσιανῶν στό Λά Σώ ντέ Φόν, τόν

'Οκτώβρη τοῦ 1880, μιά φλογερή ἔκθεση τοῦ ἀντιεξουσιαστικοῦ κομμουνισμοῦ στή πιό τέλεια, πιό ἄμεση, σχεδόν πρακτική του ὑλοποίηση, καί τό ἀνυπόγραφο ἄρθρο «Ἡ Δράση» πού δημοσιεύτηκε στήν ἐφημερίδα "Révolte" τῆς Γενεύης στίς 25 τοῦ Δεκέμβρη, 1880, τό πιό βίαιο ἄρθρο πού δημοσιεύτηκε σ' ἐκείνη τήν ἐφημερίδα. Τό τελευταῖο ἦταν μιά ἐπίκληση, γιά ἄμεση λαϊκή δράση κάθε εἴδους, τῶν περίφημων λέξεων τοῦ Πιζακάνε ὅτι οἱ ἰδέες πηγάζουν ἀπ' τίς πράξεις κι ὄχι τό ἀντίθετο. Τό ἄρθρο αὐτό θά πρέπει νά ἐξετασθεῖ στό φῶς τῶν ἐσωτερικῶν ἀντιφάσεων, πού κατάτρωγαν ἕνα τμῆμα τῆς στενά συνδεμένης ὁμάδας, πού ὑπῆρχε ἀπ' τήν ἐποχή τῆς Διεθνοῦς 'Αδελφότητας τοῦ Μπακούνιν (1864) καί τῆς ὁποίας ὁ Κροπότκιν ἦταν τότε γραμματέας. 'Ο Κόστα κι ὁ Μπρουσέ εἶχαν στραφεῖ πρός τά δεξιά (κοινοβουλευτισμός) καί στά μάτια τοῦ Καφιέρο, ὁ Κροπότκιν κι οἱ Γιουρασσιανοί, πού ἔτρεφαν μιά ἀδυναμία γιά τήν κοινοτική δράση (πού ἤθελαν δηλαδή, νά δημιουργοῦν κομμοῦνες) φαίνονταν ὅτι ἀποτελοῦν ἕνα «συγκεντρωτικό» κόμμα. Ἔτσι ἐξεγέρθηκε καί διακήρυξε τήν ἀπεριόριστη ἐπαναστατική καί λαϊκή δράση. 'Ο Μαλατέστα, ἀπ' τή μεριά του, στόχευε στή συνδυασμένη δράση, τήν ἑνότητα, γιά τήν ἐπίτευξη ἄμεσων ἐπαναστατικῶν σκοπῶν. 'Ο Καφιέρο παρέμεινε ἀπομονωμένος κι ἔβλεπε μέ σκεπτικισμό ὅ,τι δέν ἀποτελοῦσε ἄμεση δράση, ὅπως φαίνεται ἐπίσης ἀπ' τό λακωνικό του γράμμα πάνω στό θέμα τοῦ Συνεδρίου τοῦ 1881, πού ἔχει ἐπίσης τώρα δημοσιευτεῖ. Οἱ σχέσεις του μέ τόν Κροπότκιν ἦταν μᾶλλον τυπικές, στό Λονδίνο καί τή Γενεύη (1881—1882) κι ἦταν ἴσως δύσκολο, ἄν ὄχι ὀδυνηρό, ἀκόμα καί γιά τόν Μαλατέστα, τόν πιό στενό του φίλο, νά συνενοηθεῖ μαζί του.

Ὅλα αὐτά ξεκαθαρίζονταν σιγά σιγά μ' ἕνα τραγικό τρόπο, καθώς οἱ φίλοι του παρατήρησαν σ' αὐτόν συμπτώματα πνευματικῆς διαταραχῆς. 'Ο Κροπότκιν τά εἶχε ἤδη παρατηρήσει στή Γενεύη κι ὁ Μαλατέστα θ' ἀποκτοῦσε ἀποδείξεις στό Λονδίνο, στά 1881—2: προσωπικός ἐκνευρισμός, ἡ φοβία μιᾶς φανταστικῆς καταδίωξης καί μιά ἐπιστροφή πρώϊμων ἐντυπώσεων, ὅπως μιά πραγματικά εἰδωλολατρική προσήλωση στόν Μάρξ, πρᾶγμα πού ἔκανε τόν Κροπότκιν στό Λονδίνο νά ἐξοργιστεῖ, ὑπῆρξαν τά προοδευτικά συμπτώματα. Κατόπιν παρουσίασε στούς ἔκπληκτους φίλους του ἕνα σχέδιο ἐπιστροφῆς στήν κοινοβουλευτική δράση. 'Αφοῦ ἐπικρίθηκε ἀπ' αὐτούς, πῆγε στό Μιλάνο, στά τέλη τοῦ Μάρτη 1882, ὅπου παρουσίασε τό σχέδιό του στούς Σοσιαλιστές ἡγέτες Μπινιάμι καί Γκόκι-Βιάνι, οἱ ὁποῖοι δέ δοκίμασαν λιγότερη ἔκπληξη. 'Αλλ' αὐτός διακήρυξε ἀνοικτά τήν νέα του ἄποψη στίς ἐφημερίδες FAVILLA (Μάντοβα) καί PLEBE (27 τοῦ 'Οκτώβρη 1882). Πιστεύω ὅμως, πώς θά μποροῦσε νά πεῖ κανείς ὅτι δικαιολογημένα οἱ τότε σοσιαλιστές δέν ἐκμεταλλεύθηκαν τήν κατάφωρη ἀποστασία τοῦ Καφιέρο ἀπ' τόν ἀναρχισμό, τόσο φανερό ἦταν

σ' δλους πώς είχε γίνει ἕνα πνευματικό ἐρείπιο. Ἡ κυβέρνηση τόν φυλάκισε γιά μερικούς μῆνες στό Μιλάνο, μεταξύ Ἰούλη καί Ἰούνη, κι ἐκεῖ ἡ φαντασία του ἤ ἄλλοι παράγοντες τόν ἔκαναν νά πιστέψει πώς εἶχε προδώσει μυστικά παραμιλώντας στόν ὕπνο του. Βυθίστηκε ἔτσι σέ μιά βαθειά μελαγχολία κι ὄντας σ' αὐτή τήν κατάσταση, ὁδηγήθηκε στά Ἑλβετικά σύνορα κι ἀφέθηκε ἐλεύθερος. Τότε πῆγε στό πιό κοντινό πανδοχεῖο κι ἄρχισε νά κόβει τό λαιμό του μ' ἕνα σπασμένο γυαλί. Τόν ἔσωσαν ὅμως τήν τελευταία στιγμή καί στή συνέχεια ζήτησε τή βοήθεια τῆς Αἰμιλίας Μπελλέριο, στενῆς φίλης τοῦ Μπακούνιν καί δικῆς του, στό φιλικό σπίτι τῆς ὁποίας ἔνοιωσε ξανά ἀσφαλής καί φαινόταν ὅτι εἶχε μιά θαυμάσιά ἀνάρρωση. Ἀλλά καταλήφτηκε ξανά ἀπό ἀνησυχία κι ἤθελε νά ἐπιστρέψει στήν Ἰταλία ὅπου πολύ σύντομα, στίς 13 Φλεβάρη 1883, τόν βρῆκαν νά περιφέρεται γυμνός στά βουνά τοῦ Φιεσόλε (κοντά στή Φλωρεντία) κι ἔγινε ἀπό τότε τρόφιμος τῶν κρατικῶν ἀσύλων. Ἀκόμα καί τότε ὅμως εἶχε φωτεινές ἀναλαμπές, ὅπως συμπεραίνουμε ἀπό ἕνα γράμμα του, μέ ἡμερομηνία 31 Μάρτη 1883, ὅπου ἐκφράζει τή σφοδρή του ἐπιθυμία γιά μιά κατάσταση πέρα ἀπ' τήν ἀναρχία, τήν ὁποία ὁρίζει ξεκάθαρα σάν ANORFIA, ἐννοώντας τή μετάβαση ἀπό κεῖνο πού μπορεῖ νά ὀνομαστεῖ «ὀργανωμένη» ἀναρχία, στήν ἀνοργάνωτη ἤ φυσική ἀναρχία κι ἔπειτα στήν ἀναρχική ζωή. Ἀλλά ὁ Μαλατέστα, πού τόν ἐπισκέφθηκε τόν ἴδιο χρόνο, βεβαιώθηκε ἀπόλυτα ὅτι ἦταν παρανοϊκός. Κατά καιρούς τοῦ ἐπέτρεψαν νά ζήσει κάτω ἀπ' τήν ἐπίβλεψη τῆς γυναίκας του (1886), τῶν ἀδελφῶν του στήν Μπαρλέττα (1889) καί διαφόρων συντρόφων του πού ἔμεναν, πιστεύω, στήν Ἴμολα, ἀλλά τελικά χρειάζονταν πάντοτε νά ἐπιστρέψει στό ἄσυλο. Πέθανε ἀπό ἐντερική φθίση στίς 17 Ἰούλη 1892, στό ἄσυλο τῆς Ἴμολα (Ρομάνια) ὑπομένοντας τό μαρτύριό του μέ ἀγγελική καρτερία. Παράμεινε, ὅμως, ζωντανός στή μνήμη τῶν Ἰταλῶν συντρόφων του ἐκείνης τῆς ἐποχῆς καί μετέπειτα, σάν ἅγιος.

Ὁ Ἐλυζέ Ρεκλύ ὑπῆρξε στενός του φίλος. Ὁ Καφιέρο ἀναφέρθηκε, μαζί μέ τόν Ρεκλύ, σάν ἕνας ἀπ' τούς ἐκδότες τοῦ ἔργου τοῦ Μπακούνιν «Θεός καί Κράτος», ἀλλά δέν πῆρε μέρος ἄμεσα στήν παραγωγή ἐκείνης τῆς ἔκδοσης τοῦ 1882. Σκόπευε, ὅμως, νά γράψει μιά βιογραφία τοῦ Μπακούνιν καί σημαντικό ὑλικό, πού τοῦ στάλθηκε γι' αὐτό τό σκοπό, πιστεύεται ὅτι εἶναι χαμένο μαζί μ' ὅλα τά ὑπόλοιπα χειρόγραφά του. Ἡ γυναίκα του, μετά τή δραπέτευσή της ἀπό τή Σιβηρία, στά 1883, ἀφοσιώθηκε σ' αὐτόν ἀλλά δέν μποροῦσε νά θεραπέψει τήν πνευματική του κατάρρευση. Ἔχουν γραφτεῖ πολλά γιά τόν Καφιέρο, ἀλλά πολύ λίγα βασίζονται σέ ντοκουμέντα καί τά σκορπισμένα του κείμενα καί γράμματα δέν ἔχουν συγκεντρωθεῖ. Τό πιό σημαντικό μέρος τῆς ἀλληλογραφίας του, ἕνα μεγάλο πάκο γράμματα, πού ἔστειλε στό Μαλατέστα, κάηκε στά 1893 στό Λονδίνο, ὅταν

καταστράφηκαν τά παλιά χειρόγραφα τοῦ Μαλατέστα. Τά περισσότερα ἀπ' τά στοιχεῖα πού ἀναφέρονται στή ζωή του εἶναι τώρα χαμένα κι αὐτό ἴσως ἐξηγεῖ τήν ἔκταση αὐτῆς τῆς σκιαγράφισης, ὅσο σύντομη περίληψη κι ἄν εἶναι, καθώς, ἀπ' ὅτι ξέρω, δέν ὑπάρχουν πουθενά πλήρεις βιογραφικές πληροφορίες γιά τόν Καφιέρο.

("MAN", Τόμος Α΄, Νο 5, Μάης 1936).

ΣΥΝΟΨΗ ΤΟΥ «ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ» ΤΟΥ ΜΑΡΞ

Πρόλογος τοῦ συγγραφέα στήν πρώτη ἔκδοση. 'Ιταλία, Μάρτης 1878.

Ἕνα βαθύ συναίσθημα θλίψης μέ βασάνιζε, μελετώντας τό *Κεφάλαιο*, καθώς σκεφτόμουνα τί ἦταν αὐτό τό βιβλίο καί ποιός ξέρει γιά πόσον καιρό θά 'μενε ἀκόμα ὁλότελα ἄγνωστο στήν 'Ιταλία.

Κι ὕστερα εἶπα μέσα μου: Αὐτό σημαίνει ὅτι καθῆκον μου εἶναι, ἀκριβῶς, ν' ἀφοσιωθῶ «ψυχῇ τε καί σώματι» γιά νά δοθεῖ ἕνα τέλος σ' αὐτή τήν κατάσταση. Καί τί νά κάνω; Μιά μετάφραση; Ὄχι δά. Κάτι τέτοιο δέν θά ἐξυπηρετοῦσε σέ τίποτα. Αὐτοί πού εἶναι σέ θέση νά καταλάβουν τό ἔργο τοῦ Μάρξ ἔτσι ἀκριβῶς ὅπως τό ἔγραψε, γνωρίζουν, βέβαια, τή γαλλική καί μποροῦν νά ἐπωφεληθοῦν ἀπ' τήν ὡραία μετάφραση τοῦ Ζ. Ρουά, πού ἔχει ξανακοιταχτεῖ διεξοδικά ἀπ' τόν ἴδιο τό Μάρξ, ὁ ὁποῖος τήν χαρακτηρίζει ἀξιόλογη καί κατάλληλη νά τή συμβουλευτοῦν ἀκόμα καί κεῖνοι πού κατέχουν τή γερμανική γλῶσσα. Εἶναι ἀρκετά διαφορετικός ὁ κόσμος γιά τόν ὁποῖο πρέπει νά δουλέψω. Χωρίζεται σέ 3 κατηγορίες: ἡ πρώτη ἀποτελεῖται ἀπό ἐργάτες προικισμένους μ' εὐφυΐα καί μιά σχετική παιδεία· ἡ δεύτερη ἀπό νέους, οἱ ὁποῖοι προέρχονται ἀπ' τήν ἀστική τάξη κι ἔχουν ἀφοσιωθεῖ στήν ὑπόθεση τῶν ἐργαζόμενων, ἀλλά πού δέν ἔχουν ἀκόμα οὔτε τά θεωρητικά ἐφόδια, οὔτε μιά διανοητική ἀνάπτυξη γιά νά καταλάβουν τό *Κεφάλαιο* στό πρωτότυπο κείμενο του· τέλος, ἡ τρίτη ἀποτελεῖται ἀπ' τή σπουδάζουσα νεολαία, μέ τήν παρθένα ἀκόμα καρδιά, πού θά μπορούσαμε νά τήν παρομοιάσουμε μ' ἕνα ὡραῖο φυτώριο ἀπό τρυφερά ἀκόμα βλαστάρια, πού θά δώσουν, ὅμως, τούς πιό ὡραίους καρπούς, ἄν μεταφυτευθοῦν στό κατάλληλο χῶμα. 'Η δουλειά μου, λοιπόν, θά πρέπει νά συνίσταται σέ μιά εὔκολη καί σύντομη σύνοψη τοῦ βιβλίου τοῦ Μάρξ.

Αὐτό τό βιβλίο ἀντιπροσωπεύει τή νέα ἀλήθεια πού καταστρέφει, συντρίβει καί σκορπάει στούς ἀνέμους ὁλόκληρο τό αἰωνόβιο οἰκοδόμημα τῶν λαθῶν καί τῶν ψεμάτων. Εἶναι ἕνας πόλεμος. Εἶναι ἕνας ἔνδοξος πόλεμος τόσο γιατί ὁ ἐχθρός εἶναι ἰσχυρός ὅσο καί γιατί εἶναι ἀκόμα πιό μεγάλη ἡ δύναμη τοῦ λοχαγοῦ πού τόν ἀναλαμβάνει μέ τόσο μεγάλες ποσότητες σύγχρονων ὅπλων, ἐργαλείων καί κάθε λογῆς μηχανῶν, πού ἡ ἰδιοφυΐα του ἔχει μάθει νά ἀντλεῖ ἀπ' ὅλες τίς σύγχρονες ἐπιστῆμες.

Τό δικό μου καθῆκον εἶναι πολύ πιό περιορισμένο καί λιγότερο

φιλόδοξο. Τό μόνο πού ἔχω νά κάνω εἶναι νά ὁδηγήσω τό πλῆθος τῶν ἐθελοντῶν ὀπαδῶν, ἀπ' τόν πιό εὔκολο καί σύντομο δρόμο, στό ναό τοῦ κεφάλαιου, καί κεῖ νά καταστρέψουν αὐτό τό Θεό, πού ὅλοι μποροῦν νά δοῦν μέ τά μάτια τους καί ν' ἀγγίξουν μέ τά χέρια τους τά στοιχεῖα πού τόν συνθέτουν καί νά ξεσκίσουν τά ἱμάτια τῶν ἱερέων, ἔτσι ὥστε νά μπορέσουν ὅλοι νά δοῦν τούς κρυφούς λεκέδες τοῦ ἀνθρώπινου αἵματος καί τά ἀπάνθρωπα ὅπλα τους, τά ὁποῖα βάφονται καθημερινά στό αἷμα ὅλο καί περισσότερων θυμάτων.

Κι ἔχοντας αὐτές τίς προθέσεις, προετοιμάζομαι γι' αὐτό τό ἔργο. Στό μεταξύ, μπορεῖ ὁ Μάρξ νά ἐκπληρώσει τήν ὑπόσχεσή του, δίνοντάς μας τό δεύτερο τόμο τοῦ *Κεφάλαιου*, πού ἀναφέρεται στήν *Κυκλοφορία τοῦ Κεφάλαιου*, τόν τρίτο τόμο, γιά τίς *Διάφορες Μορφές πού παίρνει στήν πορεία ἀνάπτυξής του*, καί τόν τέταρτο καί τελευταῖο τόμο ὅπου θά ἐκθέσει τήν *'Ιστορία τῆς Θεωρίας*.

Αὐτός ὁ πρῶτος τόμος τοῦ *Κεφάλαιου*, γραμμένος ἀρχικά στά γερμανικά καί μεταφρασμένος ὕστερα στά ρωσικά καί τά γαλλικά, ἔχει τώρα συνοψιστεῖ στά 'Ιταλικά γιά χάρη τῆς ὑπόθεσης τῶν ἐργαζόμενων. Ἄς τόν διαβάσουν οἱ ἐργάτες κι ἄς τόν μελετήσουν προσεχτικά, γιατί σ' αὐτόν περιέχεται ὄχι μόνο ἡ 'Ιστορία τῆς 'Ανάπτυξης τῆς καπιταλιστικῆς παραγωγῆς, ἀλλά καί τό *Μαρτυρολόγιο τοῦ 'Εργάτη*.

Καί τελικά, θά κάνω ἀκόμα καί ἔκκληση σέ μιά τάξη πού ἐνδιαφέρεται πολύ γιά τό γεγονός τῆς καπιταλιστικῆς συσσώρευσης, στήν τάξη, δηλαδή, τῶν μικροϊδιοκτητῶν. Πῶς εἶναι δυνατόν αὐτή ἡ τάξη, πού κάποτε ἦταν τόσο πολυάριθμη στήν 'Ιταλία, νά συρρικνώνεται σήμερα ὅλο καί περισσότερο; 'Η αἰτία εἶναι πολύ ἁπλή. Γιατί ἀπ' τά 1860 ἡ 'Ιταλία βάλθηκε νά διατρέξει μέ πιό γοργό βῆμα τό δρόμο πού ὀφείλουν νά διατρέξουν ἀναγκαστικά ὅλα τά σύγχρονα ἔθνη: τό δρόμο πού ὁδηγεῖ στήν καπιταλιστική συσσώρευση, ἡ ὁποία πῆρε στήν 'Αγγλία ἐκείνη τήν κλασσική μορφή, πού προσπαθεῖ νά πάρει στήν 'Ιταλία ὅπως καί σέ κάθε ἄλλη σύγχρονη χώρα. Ἄς ἐντρυφήσουν οἱ μικροϊδιοκτῆτες στίς σελίδες τῆς 'Ιστορίας τῆς 'Αγγλίας πού παραθέτονται σ' αὐτό τό βιβλίο· ἄς ἐντρυφήσουν στήν καπιταλιστική συσσώρευση, πού ἔχει ἀναπτυχθεῖ στήν 'Ιταλία διαμέσου τοῦ σφετερισμοῦ τῶν μεγαλοϊδιοκτητῶν καί τῆς ἐκποίησης τῶν ἐκκλησιαστικῶν καί δημόσιων περιουσιῶν, κι ἄς ἀπαλλαγοῦν ἀπ' τήν νωθρότητα πού καταπονεῖ τό μυαλό καί τήν καρδιά τους, καί, τέλος, ἄς πειστοῦν, μιά γιά πάντα, ὅτι ἡ ὑπόθεσή τους εἶναι ἡ ὑπόθεση τῶν ἐργαζομένων, γιατί θά ὁδηγηθοῦν ἀναπόφευκτα ἀπ' τή σύγχρονη καπιταλιστική συσσώρευση στή θλιβερή κατάσταση: ἤ νά πουληθοῦν στήν κυβέρνηση γιά ἕνα κομμάτι ψωμί ἤ νά ἐξαφανιστοῦν ὁριστικά μέσα στίς πυκνές τάξεις τοῦ προλεταριάτου.

ΚΑΡΛΟ ΚΑΦΙΕΡΟ

ΓΡΑΜΜΑ ΤΟΥ ΚΑΦΙΕΡΟ ΣΤΟ ΜΑΡΞ

Les Molières, 23 'Ιούλη 1879

Σεβαστέ κύριε,

Σᾶς ἀποστέλλω μέσω τοῦ ταχυδρομείου δυό ἀντίτυπα τοῦ ἔργου σας, *Τό Κεφάλαιο*, πού ἔχει συνοψιστεῖ ἀπό μένα. Θά ἤθελα νά τά στείλω νωρίτερα, ἀλλά μόνο τώρα κατάφερα νά ἔχω μερικά ἀντίτυπα, χάρη στην καλωσύνη ἐνός φίλου, πού μέ τήν παρέμβασή του ἔκανε δυνατή τήν ἔκδοση τοῦ βιβλίου.

'Αντίθετα, ἄν εἶχα τή δυνατότητα νά ἐκδώσω τό βιβλίο μέ δικά μου ἔξοδα, θά σᾶς ἔστελνα πρῶτα τά χειρόγραφα νά τά ἐξετάσετε. 'Αλλά ὁ φόβος ὅτι θά μποροῦσε νά χαθεῖ μιά μοναδική εὐκαιρία, μέ ἀνάγκασε νά βιαστῶ καί νά συγκατατεθῶ στήν ἔκδοση πού μοῦ εἶχε προταθεῖ. Καί μόλις τώρα μοῦ δόθηκε ἡ εὐκαιρία ν' ἀπευθυνθῶ σέ σᾶς καί νά σᾶς παρακαλέσω νά μοῦ πεῖτε ἄν στή μελέτη μου κατάφερα νά συλλάβω καί νά ἐκφράσω ἀκριβῶς τό πνεῦμα τοῦ συγγραφέα.

Σᾶς παρακαλῶ, κύριε, νά δεχτεῖτε τήν ἔκφραση τοῦ πιό θερμοῦ σεβασμοῦ μου καί νά μέ πιστέψετε.

Εἰλικρινά δικός σας
Κάρλο Καφιέρο

ΓΡΑΜΜΑ ΤΟΥ ΜΑΡΞ ΣΤΟΝ ΚΑΦΙΕΡΟ

'Αγαπητέ πολίτη,

Σᾶς εὐχαριστῶ εἰλικρινά γιά τά δυό ἀντίτυπα τῆς ἐργασίας σας! Πρό καιροῦ ἔλαβα δυό παρόμοιες ἐργασίες, ἡ μιά γραμμένη στά σερβικά κι ἡ ἄλλη στά άγγλικά (πού ἐκδόθηκε στίς 'Ενωμένες Πολιτεῖες)· ἀλλά τόσο ἡ μιά ὅσο κι ἡ ἄλλη, θέλοντας νά δώσουν μία σύντομη κι ἐκλαϊκευμένη περίληψη τοῦ «*Κεφάλαιου*» καί παραμένοντας, ταυτόχρονα, πολύ προσκολλημένες στόν ἐπιστημονικό τρόπο ἀνάπτυξης εἶναι ἀτελεῖς. Ἔτσι, μοῦ φαίνεται ὅτι λίγο πολύ ξέφυγαν ἀπ' τόν κύριο σκοπό τους: δηλαδή, νά συγκινήσουν τό κοινό γιά τό ὁποῖο προορίζονται αὐτά τά ἐγχειρίδια. Κι ἀκριβῶς ἐδῶ βρίσκεται ἡ μεγάλη ἀνωτερότητα τοῦ ἔργου σας.

Ὅσο γιά τή θεώρηση τῶν πραγμάτων, πιστεύω ὅτι δέν πλανῶμαι ἀποδίδοντας στίς σκέψεις πού ἐκτίθονται στόν πρόλογό σας ἕνα φανερό κενό, καί συγκεκριμένα, τήν ἔλλειψη τῆς ἀπόδειξης ὅτι οἱ ἀναγκαῖες ὑλικές συνθῆκες γιά τή χειραφέτηση τοῦ προλεταριάτου γεννιοῦνται αὐθόρμητα ἀπ' τήν ἀνάπτυξη τῆς καπιταλιστικῆς ἐκμετάλλευσης. Κατά τ' ἄλλα, συμφωνῶ ἀπόλυτα — ἐφόσον ἔχω ἑρμηνέψει σωστά τόν πρόλογό σας — ὅτι δέν χρειάζεται νά παραφορτώνουμε τό πνεῦμα ἐκείνων πού θέλουμε νά μορφώσουμε. Τίποτα δέν θά σᾶς ἐμποδίσει νά καταπιαστεῖτε ξανά, ὅταν δοθεῖ ἡ κατάλληλη εὐκαιρία, καί νά δώσετε ἀκόμα καλύτερα τήν ὑλιστική βάση τοῦ *Κεφάλαιου*.

Στέλνοντάς σας ξανά τίς εὐχαριστίες μου, παραμένω

Εἰλικρινά δικός σας
Κάρλ Μάρξ

ΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Ἡ Ἀνάπτυξη τῆς καπιταλιστικῆς παραγωγῆς

Ὁ ἐργάτης ἔχει φτιάξει τά πάντα
κι ὁ ἐργάτης μπορεῖ νά καταστρέψει τά πάντα
γιατί μπορεῖ νά ξαναφτιάξει τά πάντα.

ΕΝΑΣ ΙΤΑΛΟΣ ΕΡΓΑΤΗΣ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Ι

˙Εμπόρευμα, χρῆμα, πλοῦτος καί κεφάλαιο.

Τό ἐμπόρευμα εἶναι ἕνα ἀντικείμενο πού ἔχει μιά διπλή ἀξία : **ἀξία χρήσης** κι **ἀνταλλακτική ἀξία** ἤ ἁπλῶς ἀξία. ˙Αν ἔχω, λόγου χάρη, 20 κιλά καφέ, μπορῶ εἴτε νά τά καταναλώσω ὁ ἴδιος, εἴτε νά τά ἀνταλλάξω μέ 20 μέτρα ὕφασμα, ἤ μ᾽ ἕνα κουστούμι ἤ μέ 250 γραμμάρια ἀσήμι, ἄν, ἀντί γιά καφέ, χρειάζομαι κάποιο ἀπ᾽ τά τρία αὐτά ἐμπορεύματα.

˙Η ἀξία χρήσης τοῦ ἐμπορεύματος βασίζεται στίς ἰδιότητες τοῦ ἴδιου τοῦ ἐμπορεύματος, τό ὁποῖο, ἐξαιτίας αὐτῶν τῶν ἰδιοτήτων, εἶναι προορισμένο νά ἱκανοποιήσει ἐκείνη κι ὄχι τήν ἄλλη ἀνάγκη μας. ˙Η ἀξία χρήσης τῶν 20 κιλῶν καφέ βασίζεται στίς ἰδιότητες πού ἔχει ὁ καφές κι αὐτές εἶναι τέτοιες πού τόν κάνουν κατάλληλο νά μᾶς δώσει τό πασίγνωστο ἀφέψημα, ἀλλά δέν τόν κάνουν ἱκανό νά μᾶς ντύσει, οὔτε νά μᾶς χρησιμέψει σάν πρώτη ὕλη γιά ἕνα πουκάμισο. Γι᾽ αὐτό καί μεῖς μποροῦμε νά ὠφεληθοῦμε ἀπ᾽ τήν ἀξία χρήσης τῶν 20 κιλῶν καφέ, μόνον ὅταν αἰσθανόμαστε τήν ἀνάγκη νά πιοῦμε καφέ· ἀλλά ἄν, ἀντίθετα, αἰσθανόμαστε τήν ἀνάγκη ἑνός πουκάμισου ἤ νά ντυθοῦμε μ᾽ ἕνα κουστούμι ἀξίας χρήσης 20 κιλῶν καφέ, δέν ξέρουμε τί νά τόν κάνουμε ἤ, γιά νά τό ἐκφράσω καλύτερα, δέν θά ξέρουμε τί νά τόν κάνουμε ἄν παράλληλα μέ τήν ἀξία χρήσης τοῦ ἐμπορεύματος δέν ὑπῆρχε κι ἡ ἀνταλλακτική του ἀξία. Πράγματι, βρίσκουμε κάποιον ἄλλο πού ἔχει ἕνα κουστούμι πού δέν τό χρειάζεται, ἀλλά ἀντίθετα ἔχει τήν ἀνάγκη τοῦ καφέ. Γίνεται τότε ἀμέσως μιά ἀνταλλαγή. ˙Εμεῖς τοῦ δίνουμε τά 20 κιλά καφέ κι ἐκεῖνος μᾶς δίνει τό κουστούμι.

˙Αλλά εἶναι δυνατόν ὅλα τά ἐμπορεύματα, ἐφόσον ξεχωρίζουν μεταξύ τους ἐξαιτίας τῶν διαφορετικῶν τους ἰδιοτήτων, δηλαδή, ἐξαιτίας τῆς ἀξίας χρήσης τους, νά μποροῦν νά ἀνταλλαγοῦν μεταξύ τους μέ βάση μιά δοσμένη ἀναλογία; Τό ἔχουμε πεῖ κιόλας. Γιατί παράλληλα μέ τήν ἀξία χρήσης τοῦ ἐμπορεύματος ὑπάρχει ἡ ἀνταλλακτική του ἀξία. ˙Η βάση, τώρα, τῆς ἀνταλλακτικῆς ἀξίας ἤ ἁπλῶς ἀξίας εἶναι ἡ ἀνθρώπινη ἐργασία πού ἀπαιτεῖται γιά τήν παραγωγή. Τό ἐμπόρευμα παράγεται ἀπ᾽ τόν ἐργάτη· ἡ ἀνθρώπινη ἐργασία εἶναι ἡ γενετική οὐσία πού τοῦ δίνει ζωή. ˙Ολα τά ἐμπορεύματα, λοιπόν, ἄν καί διαφορετικά μεταξύ τους λόγω τῶν ἰδιοτήτων τους, εἶναι στήν οὐσία ἀπόλυτα ὅμοια, γιατί σάν παιδιά ἑνός πατέρα, ἔχουν ὅλα τόν ἴδιο πατέρα, ἔχουν ὅλα τό ἴδιο αἷμα στίς φλέβες τους. ˙Αν τά 20 κιλά καφέ ἀνταλλάσσονται μ᾽ ἕνα κουστούμι ἤ μέ 20 μέτρα ὕφασμα, αὐτό συμβαίνει γιατί ἡ παραγωγή 20 κιλῶν καφέ ἀπαιτεῖ τήν ἴδια ἀκριβῶς ἀνθρώπινη ἐργασία πού ἀπαιτεῖ ἡ κατασκευή ἑνός κουστουμιοῦ ἤ 20

μέτρων ὑφάσματος. Ἡ οὐσία, λοιπόν, τῆς ἀξίας εἶναι ἡ ἀνθρώπινη ἐργασία, καί τό μέγεθος τῆς ἀξίας καθορίζεται ἀπ' τό μέγεθος τῆς ἴδιας τῆς ἀνθρώπινης ἐργασίας. Ἡ οὐσία τῆς ἀξίας εἶναι ἡ ἴδια γιά ὅλα τά ἐμπορεύματα· δέ μένει, λοιπόν, παρά νά ἐξισώσουμε τό μέγεθός τους, ὥστε τά ἐμπορεύματα νά εἶναι, σάν ἐκφράσεις ἀξίας, ὅλα ἴσα μεταξύ τους, δηλαδή, νά μποροῦν νά ἀνταλλάσσονται τό ἕνα μέ τό ἄλλο.

Τό μέγεθος τῆς ἀξίας ἐξαρτᾶται ἀπ' τό μέγεθος τῆς ἐργασίας· σέ 12 ὧρες ἐργασίας παράγεται μιά διπλάσια ἀξία ἀπό κείνη πού παράγεται σέ 6 μόνο ὧρες ἐργασίας. Ἐπομένως, θά μποροῦσε νά νομίσει κάποιος ὅτι ὅσο πιό ἀργός εἶναι ἕνας ἐργάτης στή δουλειά του, ἄσχετα ἄν αὐτό ὀφείλεται σέ ἀνικανότητα ἤ τεμπελιά, τόσο μεγαλύτερη ἀξία παράγει. Δέν ὑπάρχει μεγαλύτερο λάθος ἀπ' αὐτό. Ἡ ἐργασία πού σχηματίζει τήν οὐσία τῆς ἀξίας δέν εἶναι ἡ δουλειά τοῦ Πέτρου ἤ τοῦ Παύλου, ἀλλά μιά μέση ἐργασία, πού εἶναι παντοτε ἴση καί πού ἔχει ὀνομαστεῖ εἰδικά κοινωνική ἐργασία. Ἡ τελευταία εἶναι ἡ ἐργασία ἐκείνη πού, σ' ἕνα συγκεκριμένο χῶρο παραγωγῆς, μπορεῖ νά κάνει κατά μέσο ὅρο ἕνας ἐργάτης πού δουλεύει μ' ἕνα μέσο ὅρο ἐντατικότητας κι ἔχει μιά μέση ἱκανότητα.

Ἀφοῦ εἶναι γνωστό ὅτι τό ἐμπόρευμα ἔχει διπλό χαρακτήρα, ὅτι ἔχει, δηλαδή, μιά ἀξία χρήσης καί μιά ἀνταλλακτική ἀξία, γίνεται ἀντιληπτό ὅτι τό ἐμπόρευμα-μπορεῖ νά γεννηθεῖ μόνο διαμέσου τῆς ἐργασίας, καί μάλιστα μιᾶς ἐργασίας ὠφέλιμης σέ ὅλους. Ὁ ἀέρας, λόγου χάρη, τά φυσικά λειβάδια, ἡ παρθένα γῆ κ.λ.π. εἶναι χρήσιμα στόν ἄνθρωπο, ἀλλά δέν ἀντιπροσωπεύουν γι' αὐτόν καμιά ἀξία, μιά καί δέν εἶναι προϊόν τῆς ἐργασίας του καί, κατά συνέπεια, δέν εἶναι ἐμπορεύματα. Μποροῦμε νά κατασκευάσουμε ἀντικείμενα γιά τήν προσωπική μας χρήση, ἀλλά πού δέν μποροῦν νά εἶναι χρήσιμα γιά τούς ἄλλους· σέ μιά τέτοια περίπτωση δέν παράγουμε ἐμπορεύματα, ὅπως ἀκόμη περισσότερο δέν παράγουμε ὅταν κατασκευάζουμε ἀντικείμενα, πού δέν ἔχουν καμιά χρησιμότητα οὔτε γιά μᾶς, οὔτε γιά τούς ἄλλους.

Τά ἐμπορεύματα, λοιπόν, ἀνταλλάσσονται μεταξύ τους· τό ἕνα, δηλαδή, ἐμφανίζεται σάν ἰσοδύναμο τοῦ ἄλλου. Γιά νά διευκολυνθοῦν καλύτερα οἱ ἀνταλλαγές ἀρχίζει νά χρησιμοποιεῖται πάντοτε ἕνα δοσμένο ἐμπόρευμα σάν ἰσοδύναμο, τό ὁποῖο προωθεῖται ἔτσι σάν γενικό ἰσοδύναμο, δηλαδή, τό χρῆμα. Τό χρῆμα, δηλαδή, εἶναι τό ἐμπόρευμα ἐκεῖνο πού, διαμέσου ἑνός ἐθίμου καί μιᾶς νομικῆς ἐπικύρωσης, ἔχει μονοπωλήσει τή θέση τοῦ γενικοῦ ἰσοδύναμου. Ἔτσι συνέβηκε σέ μᾶς καί μέ τό ἀσήμι. Ἐνῶ πρῶτα 20 κιλά καφέ, ἕνα κουστούμι, 20 μέτρα ὕφασμα καί 250 γρ. ἀσήμι ἦταν τέσσερα ἐμπορεύματα, πού ἀδιάκριτα ἀνταλλάσσονταν μεταξύ τους, σήμερα, ἀντίθετα, 20 κιλά καφέ, 20 μέτρα ὕφασμα κι ἕνα κουστούμι εἶναι τρία ἐμπορεύματα πού ἀξίζουν 250 γρ. ἀσημιοῦ, δηλαδή, 50 σελίνια.

Ὅμως εἴτε ἡ ἀνταλλαγή γίνεται ἄμεσα μεταξύ τῶν ἐμπορευμάτων, εἴτε γίνεται διαμέσου τοῦ χρήματος, ὁ νόμος τῶν ἀνταλλαγῶν παραμένει πάντα

ὁ ἴδιος. Ἕνα ἐμπόρευμα δὲν μπορεῖ ποτὲ νὰ ἀνταλλαγεῖ μὲ ἕνα ἄλλο, ἐφόσον ἡ ἀνταλλακτική τους ἀξία δὲν εἶναι ἴδια : δηλαδή, ἕνα ἐμπόρευμα δὲν μπορεῖ ποτὲ νὰ ἀνταλλαγεῖ μὲ ἕνα ἄλλο, ἂν ἡ ἐργασία ποὺ ἀπαιτεῖται γιὰ τὴν παραγωγή του δὲν εἶναι ἴση μὲ τὴν ἐργασία ποὺ ἀπαιτεῖται γιὰ τὴν παραγωγὴ τοῦ ἄλλου. Πρέπει νὰ χωνέψουμε καλὰ αὐτὸ τὸ νόμο γιατί πάνω σ' αὐτὸν στηρίζονται ὅλα ὅσα θὰ ποῦμε παρακάτω.

Μὲ τὴν ἐμφάνιση τοῦ χρήματος, τερματίζεται ἡ ἄμεση ἀνταλλαγὴ ἐμπορεύματος μὲ ἐμπόρευμα. Ἀπὸ δῶ καὶ πέρα οἱ ἀνταλλαγὲς πρέπει νὰ γίνονται ὅλες διαμέσου τοῦ χρήματος, ἔτσι ὥστε ἕνα ἐμπόρευμα ποὺ θέλει νὰ μεταμορφωθεῖ σ' ἕνα ἄλλο, πρέπει, πρῶτα, ἀπὸ ἐμπόρευμα νὰ μεταμορφωθεῖ σὲ χρῆμα καὶ μετὰ ἀπὸ χρῆμα νὰ ξαναμεταμορφωθεῖ σὲ ἐμπόρευμα. Ἡ φόρμουλα τῶν ἀνταλλαγῶν, λοιπόν, δὲν θὰ εἶναι πιὰ μιὰ ἁλυσίδα ἐμπορευμάτων, ἀλλὰ μιὰ ἁλυσίδα ἐμπορευμάτων καὶ χρήματος. Νάτη:

Ἐμπόρευμα - Χρῆμα - Ἐμπόρευμα - Χρῆμα - Ἐμπόρευμα - Χρῆμα

Ἄν, τώρα, σ' αὐτὴ τὴ φόρμουλα βρίσκουμε σημειωμένες τὶς περιστροφὲς ποὺ κάνει τὸ ἐμπόρευμα στὶς διαδοχικές του μεταμορφώσεις, βρίσκουμε ἐξίσου σημειωμένες καὶ τὶς περιστροφὲς τοῦ χρήματος. Κι ἀκριβῶς ἀπ' αὐτὴ τὴ φόρμουλα θ' ἀντλήσουμε τὴ φόρμουλα τοῦ κεφάλαιου.

Ὅταν κατέχουμε μιὰ συγκεκριμένη ποσότητα ἐμπορευμάτων ἢ χρήματος, πού εἶναι τὸ ἴδιο πράγμα, εἴμαστε κάτοχοι ἑνὸς ὁρισμένου πλούτου. Ἂν σ' αὐτὸ τὸν πλοῦτο μπορέσουμε νὰ δώσουμε ἕνα σῶμα, δηλαδή, νὰ τὸν κάνουμε ἕναν ὀργανισμὸ ἱκανὸ νὰ ἀναπτυχθεῖ, τότε θὰ ἔχουμε τὸ κεφάλαιο Τὸ νὰ τοῦ δώσουμε ἕνα σῶμα ἢ νὰ τὸν κάνουμε ἕναν ὀργανισμὸ ἱκανὸ νὰ ἀναπτυχθεῖ, σημαίνει ὅτι τὸ κεφάλαιο θὰ γεννηθεῖ καὶ θὰ μεγαλώσει· καὶ πράγματι, ἡ οὐσία τοῦ κεφάλαιου ἀντιστοιχεῖ ἀκριβῶς στὴ φύση τοῦ χρήματος ποὺ μπορεῖ νὰ γεννάει.

Ἡ ἐπίλυση τοῦ προβλήματος (τὸ νὰ βρεθεῖ ὁ τρόπος γιὰ νὰ γεννηθεῖ τὸ κεφάλαιο) ἐμπεριέχεται στὴν ἐπίλυση ἑνὸς ἄλλου προβλήματος : νὰ βρεθεῖ ὁ τρόπος γιὰ ν' αὐξηθεῖ προοδευτικὰ τὸ χρῆμα.

Στὴ φόρμουλα ποὺ δείχνει τὶς περιστροφὲς τοῦ ἐμπορεύματος καὶ τοῦ χρήματος, ἂν προσθέσουμε στὸν ὅρο χρῆμα ἕνα σημάδι προοδευτικῆς αὔξησης, συμβολίζοντάς το, λογουχάρη, μ' ἕναν ἀριθμό, θὰ ἔχουμε :

Χρῆμα - Ἐμπόρευμα - Χρῆμα 1 - Ἐμπόρευμα - Χρῆμα 2 - Ἐμπόρευμα - Χρῆμα 3 -

Αὐτὴ εἶναι ἡ φόρμουλα τοῦ κεφάλαιου.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΙΙ

Πῶς γεννιέται τό κεφάλαιο

Ἄν ἐξετάσουμε προσεχτικά τή φόρμουλα τοῦ κεφάλαιου, προκύπτει ὅτι, σέ τελική ἀνάλυση, τό πρόβλημα τῆς γέννησης τοῦ κεφάλαιου λύνεται μέ τήν ἐπίλυση ἑνός ἄλλου προβλήματος : πῶς νά βροῦμε ἕνα ἐμπόρευμα πού νά μᾶς ἀποδώσει περισσότερα ἀπ᾿ ὅτι μᾶς ἔχει κοστίσει· νά βροῦμε ἕνα ἐμπόρευμα τό ὁποῖο, ὅσο εἶναι στήν κατοχή μας, νά μπορεῖ νά αὐξήσει τή ἀξία του ἔτσι ὥστε, πουλώντας το, νά πάρουμε περισσότερο χρῆμα ἀπ᾿ ὅσο ξοδέψαμε γιά νά τ᾿ ἀγοράσουμε. Ἕνα τέτοιο χαρακτηριστικό ἐμπόρευμα ὑπάρχει πραγματικά καί ὀνομάζεται ἐργατική δύναμη.

Νάτος ὁ κάτοχος χρήματος, ὁ ἄνθρωπος πού κατέχει μιά ποσότητα πλούτου, ἀπ᾿ τόν ὁποῖο θέλει νά δημιουργήσει ἕνα κεφάλαιο. Πηγαίνει στήν ἀγορά ψάχνοντας νά βρεῖ ἀκριβῶς ἐργατική δύναμη. Ἄς τόν ἀκολουθήσουμε. Φέρνει βόλτα τήν ἀγορά καί συναντᾶ τόν προλετάριο, πού ἔχει ἔρθει ἐκεῖ, ἀκριβῶς γιά νά πουλήσει τό μοναδικό ἐμπόρευμα πού διαθέτει, τήν ἐργατική του δύναμη. Ὁ τελευταῖος, ὅμως, δέν πουλάει ὅλη τήν ἐργατική του δύναμη, ἀλλά μονάχα ἕνα μέρος της γιά ἕνα δοσμένο χρονικό διάστημα, δηλαδή, γιά μιά μέρα, μιά βδομάδα, ἕνα μήνα κ.λπ. Ἄν τήν πουλοῦσε ὅλη, τότε ἀπό ἐμπορευόμενος θά γινόταν κι ὁ ἴδιος ἐμπόρευμα· δέν θά ἦταν πιά ὁ μισθωτός, ἀλλά ὁ σκλάβος τοῦ ἀφεντικοῦ του.

Ἡ τιμή τῆς ἐργατικῆς δύναμης ὑπολογίζεται μέ τόν ἀκόλουθο τρόπο. Ἀθροίζουμε τήν τιμή τῶν τροφίμων, τῶν ρούχων, τῆς κατοικίας κι ὅτι ἄλλου εἶναι ἀπαραίτητο στόν ἐργάτη γιά ἕνα χρόνο, προκειμένου νά διατηρήσει τή ἐργατική του δύναμη στό κανονικό της πάντα ἐπίπεδο· σ᾿ αὐτό τό ἀρχικό ἄθροισμα, προσθέτουμε τό κόστος ὅσων χρειάζεται ὁ ἐργάτης σ᾿ ἕνα χρόνο, γιά νά κάνει, νά μεγαλώσει, καί νά σπουδάσει, σύμφωνα μέ τήν κοινωνική του κατάσταση, τά παιδιά του· ἔπειτα, διαιροῦμε τό συνολικό ἄθροισμα μέ τό 365, ὅσες εἶναι οἱ μέρες τοῦ χρόνου, κι ἔτσι ἔχουμε τό τί χρειάζεται ὁ ἐργάτης καθημερινά γιά νά διατηρήσει τήν ἐργατική του δύναμη, δηλαδή, τό ἡμερήσιο κόστος του, πού εἶναι τό μεροκάματο τοῦ ἐργάτη. Τό γεγονός ὅτι σ᾿ αὐτόν τόν ὑπολογισμό συνυπολογίζονται κι ὅσα χρειάζεται ὁ ἐργάτης γιά νά κάνει, νά μεγαλώσει καί νά σπουδάσει τά παιδιά του, ὀφείλεται στό ὅτι τά παιδιά αὐτά ἀποτελοῦν τή συνέχιση τῆς ἐργατικῆς του δύναμης. Ἄν ὁ προλετάριος πούλαγε ὄχι ἕνα μέρος, ἀλλά ὁλόκληρη τήν ἐργατική του δύναμη, τότε θά ᾿χε γίνει ὁ ἴδιος ἕνα ἐμπόρευμα, δηλαδή, σκλαβος τοῦ ἀφεντικοῦ του, ὁπότε καί τά παιδιά πού θά ᾿κανε, θά ᾿ταν κι αὐτά ἕνα ἐμπόρευμα, δηλαδή, σκλάβοι, σάν κι αὐτόν, τοῦ ἀφεντικοῦ του· ἀλλά

απαλλοτριώνοντος ὁ προλετάριος μόνο ἕνα μέρος τῆς ἐργατικῆς του δύναμης, ἔχει τό δικαίωμα νά διαφυλάξει ὅλο τό ὑπόλοιπο, πού κατά ἕνα μέρος ἀνήκει στόν ἴδιο καί κατά ἕνα ἄλλο στά παιδιά του.

Μ' αὐτόν τόν ὑπολογισμό βρίσκουμε τήν ἀκριβή τιμή τῆς ἐργατικῆς δύναμης.

Ὁ νόμος τῶν ἀνταλλαγῶν, πού ἐκθέσαμε στό προηγούμενο κεφάλαιο, λέει ὅτι ἕνα ἐμπόρευμα μπορεῖ ν' ἀνταλλαγεῖ μόνο μ' ἕνα ἄλλο πού ἔχει τήν ἴδια ἀξία, δηλαδή, ὅτι ἕνα ἐμπόρευμα δέν μπορεῖ ν' ἀνταλλαγεῖ μέ κάποιο ἄλλο, ἄν ἡ ἐργασία πού ἀπαιτεῖται γιά τήν παραγωγή του δέν εἶναι ἴση μέ τήν ἐργασία πού ἀπαιτεῖται γιά τήν παραγωγή τοῦ ἄλλου. Τώρα, ἡ ἐργασία πού χρειάζεται γιά νά παραχθεῖ ἡ ἐργατική δύναμη εἶναι ἴση μέ τήν ἐργασία πού ἀπαιτεῖται γιά νά παραχθοῦν τά ἀναγκαῖα γιά τή συντήρηση τοῦ ἐργάτη καί ἐπομένως, ἡ ἀξία τῶν ἀναγκαίων γιά τή συντήρηση τοῦ ἐργάτη εἶναι ἴση μέ τήν ἀξία τῆς ἐργατικῆς του δύναμης. Ἄν, λοιπόν, ὁ ἐργάτης χρειάζεται 3 σελίνια τή μέρα γιά ὅλες τίς ἀνάγκες του, εἶναι φῶς φανάρι ὅτι ἡ τιμή τῆς ἐργατικῆς του δύναμης θά εἶναι 3 σελίνια τή μέρα.

Ἄς ὑποθέσουμε τώρα – κι ἡ ὑπόθεση αὐτή δέ μᾶς βλάπτει σέ τίποτα – ὅτι τό μεροκάματο ἑνός ἐργάτη, ἐξεταζόμενο μέ τόν τρόπο πού περιγράψαμε, φτάνει τά 3 σελίνια. Ἄς ὑποθέσουμε, ἐπίσης, ὅτι σέ 6 ὧρες ἐργασίας μποροῦν νά παραχθοῦν 15 γραμμάρια ἀσήμι, τοῦ ὁποίου τό ἰσοδύναμο εἶναι 3 σελίνια.

Ὁ κάτοχος χρήματος ἔχει στό μεταξύ συνάψει ἕνα συμβόλαιο μέ τόν προλετάριο, πληρώνοντάς του τήν ἐργατική του δύναμη στή κανονική τιμή τῶν 3 σελινιῶν τή μέρα. Εἶναι ἕνας ἀστός ἀπόλυτα τίμιος κι ἐπίσης θρῆσκος, πού γι' αὐτό τό λόγο θά δίσταζε πολύ νά «ρίξει» τόν ἐργάτη. Οὔτε θά μποροῦσε κανείς νά τόν κατηγορήσει γιά τό γεγονός ὅτι τό μεροκάματο πληρώνεται στόν ἐργάτη στό τέλος τῆς μέρας ἤ τῆς βδομάδας, δηλαδή, ἀφοῦ αὐτός ἔχει κάνει κιόλας τή δουλειά του, γιατί αὐτό συνηθίζεται ἀκόμα καί σ' ἄλλα ἐμπορεύματα, πού ἡ ἀξία τους ὑλοποιεῖται στή χρήση τους, ὅπως, λογουχάρη, τό νοίκι ἑνός σπιτιοῦ, ἤ ἑνός ἀγροκτήματος, τοῦ ὁποίου ἡ τιμή μπορεῖ νά πληρωθεῖ μέ τήν λήξη τῆς προθεσμίας.

Τρία εἶναι τά στοιχεῖα τοῦ προτσές ἐργασίας :

1. Ἡ ἐργατική δύναμη.
2. Ἡ πρώτη ὕλη τῆς ἐργασίας καί
3. Τά μέσα τῆς ἐργασίας.

Ὁ κάτοχος χρήματος τοῦ δράματός μας, ὕστερα ἀπ' τήν ἐργατική δύναμη, ἀγόρασε ἐπίσης ἀπ' τήν ἀγορά καί τήν πρώτη ὕλη γιά τή δουλειά, δηλαδή, μπαμπάκι· τά μέσα τῆς ἐργασίας, δηλαδή, τό ἐργοστάσιο μέ ὅλα του τά ἐργαλεῖα, εἶναι πανέτοιμο· συνακόλουθα, δέν τοῦ μένει νά κάνει τίποτ' ἄλλο παρά ν' ἀρχίσει εὐθύς ἀμέσως τή δουλειά.

«Ἕνας κάποιος μετασχηματισμός μᾶς φαίνεται ὅτι συμβαίνει στή φυσιογνωμία τῶν πρωταγωνιστῶν τοῦ δράματός μας. Ὁ κάτοχος χρήματος

ἀναλαβαίνει τόν κύριο ρόλο καί, μέ τήν ἰδιότητα τοῦ καπιταλιστῆ, προχωράει πρῶτος· ὁ κάτοχος τῆς ἐργατικῆς δύναμης τόν ἀκολουθεῖ, σάν ἐργάτης πού τοῦ ἀνήκει· ὁ ἕνας ἔχει τό βλέμμα τοῦ κλέφτη καί ὄψη μεγαλοπρεπῆ καί πολυάσχολη· ὁ ἄλλος εἶναι ντροπαλός, διστακτικός, δύσπιστος σάν κάποιον πού, ἔχοντας φέρει τό ἴδιο του τό τομάρι στήν ἀγορά, δέν μπορεῖ νά περιμένει ἀπό δῶ καί πέρα παρά μόνον ἕνα πρᾶγμα : νά γδαρθεῖ»*.

Οἱ δυό πρωταγωνιστές μας φτάνουν στό ἐργαστήρι ὅπου τ' ἀφεντικό βιάζεται νά στρώσει στή δουλειά τόν ἐργάτη, πού εἶναι ξάντης μαλλιοῦ, παραδίνοντας του 10 κιλά μπαμπάκι γιά νά τό ξάνει.

Ἡ ἐργασία ἀναλύεται σέ μιά κατανάλωση τῶν στοιχείων πού τήν ἀποτελοῦν· κατανάλωση τῆς ἐργατικῆς δύναμης, κατανάλωση τῆς πρώτης ὕλης καί κατανάλωση τῶν μέσων ἐργασίας.

Ἡ κατανάλωση τῶν μέσων ἐργασίας ὑπολογίζεται μέ τόν ἀκόλουθο τρόπο. Ἀπ' τό σύνολο τῆς ἀξίας ὅλων τῶν μέσων ἐργασίας, ἐγκαταστάσεις, θέρμανση, κάρβουνο κ.λ.π., ἀφαιροῦμε τό ἄθροισμα τῆς ἀξίας ὅλων τῶν μέσων ἐργασίας πού δέν καταναλώθηκαν καί μποροῦν νά ξαναχρησιμοποιηθοῦν· τό ἀποτέλεσμα αὐτῆς τῆς ἀφαίρεσης τό διαιροῦμε μέ τόν ἀριθμό τῶν ἡμερῶν πού μποροῦν νά χρησιμοποιοῦνται τά μέσα ἐργασίας, καί ἔχουμε ἔτσι τήν ἡμερήσια κατανάλωση τῶν μέσων ἐργασίας.

Ὁ ἐργάτης μας δουλεύει 12 ὁλόκληρες ὧρες τήν μέρα. Στό τέλος τῆς μέρας ἔχει μεταμορφώσει τά 10 κιλά μπαμπάκι σέ 10 κιλά νῆμα, πού τά παραδίνει στό ἀφεντικό του, καί φεύγει ἀπ' τό ἐργαστήρι γιά νά γυρίσει σπίτι του. Στό δρόμο, ὅμως, λόγω τῆς κακιᾶς συνήθειας τῶν ἐργατῶν νά θέλουν νά λογαριάζουν πίσω ἀπ' τήν πλάτη τοῦ ἀφεντικοῦ τους, προσπαθεῖ νά ὑπολογίσει μέ τό νοῦ του πόσα χρήματα θά μπορέσει νά κερδίσει τ' ἀφεντικό του ἀπ' τά 10 κιλά νῆμα.

Πραγματικά, δέν ξέρω πόσο πουλιέται τό νῆμα, λέει μέσα του, μά ὁ ὑπολογισμός γίνεται εὔκολα. Τό μπαμπάκι τό εἶδα μέ τά μάτια μου ὅταν τ' ἀγόραζε στήν ἀγορά γιά 3 σελίνια τό κιλό. Τά ἔξοδα κατανάλωσης ὅλων τῶν μέσων του ἐργασίας μποροῦν νά φτάσουν τό ποσό τῶν 4 σελινιῶν τή μέρα. Ἐπομένως :

Γιά 10 κιλά μπαμπάκι	σ.	30.00
Γιά κατανάλωση τῶν μέσων ἐργασίας	σ.	4.00
Γιά τά ἐργατικά τῆς μέρας	σ.	3.00
Σύνολο	σ.	37.00

Τά 10 κιλά νῆμα ἀξίζουν 37σ. Τώρα, ἀπ' τό μπαμπάκι δέν κέρδισε,

Σ.τ.Σ. Μάρξ, τό **Κεφάλαιο**, κεφ. Ε' Ὅλα τά τσιτάτα ἀπ' τό Μάρξ ἀναφέρονται στόν Α' Τόμο τοῦ **Κεφάλαιου**. Ἀπό δῶ καί πέρα θά δίνουμε τίς ἐνδείξεις κατά κεφάλαιο καί κατά παράγραφο.

βέβαια, τίποτα, γιατί τό πλήρωσε στήν κανονική του τιμή, οὔτε μιά δεκάρα παραπάνω, οὔτε μιά δεκάρα παρακάτω· τό ἴδιο ἔκανε καί μέ μένα, πληρώνοντας τήν ἐργατική μου δύναμη στήν κανονική της τιμή τῶν 3σ. τή μέρα· ἑπομένως, θά μπορέσει νά βγάλει τό κέρδος του, πουλώντας τό νῆμα του περισσότερο ἀπ' ὅσο ἀξίζει. Πρέπει νά εἶναι ἀκριβῶς ἔτσι· ἄν ὄχι, αὐτός θά 'πρεπε νά 'χε ξοδέψει 37σ., γιά νά πάρει ἀκριβῶς 37σ., χωρίς νά ὑπολογίσει τόν καιρό πού ἔχασε καί τήν κούραση πού δοκίμασε. Γιά κοίτα πῶς εἶναι φτιαγμένα τ' ἀφεντικά! Εἶναι πρόθυμοι νά κάνουν τόν τίμιο στόν ἐργάτη ἀπ' τόν ὁποῖο ἀγοράζουν τήν ἐργατική του δύναμη, στόν ἔμπορο ἀπ' τόν ὁποῖο ἀγοράζουν τήν πρώτη ὕλη, ἀλλά ἔχουν πάντα τό ἀδύνατο σημεῖο τους καί μεῖς οἱ ἄλλοι, οἱ ἐργάτες, πού ξέρουμε τά μυστικά τῆς δουλειᾶς, τ' ἀνακαλύπτουμε ἀμέσως. Ἀλλά τό νά πουλᾶς ἕνα ἐμπόρευμα παραπάνω ἀπ' ὅσο ἀξίζει, εἶναι σά νά πουλᾶς μέ πλαστά ζύγια, πρᾶγμα πού ἀπαγορεύεται ἀπ' τίς ἀρχές. Ἑπομένως ἄν οἱ ἐργάτες ξεσκέπαζαν τήν κλεψιά τῶν ἀφεντικῶν, αὐτοί θά ἦταν ἀναγκασμένοι νά κλείσουν τά ἐργαστήριά τους, καί γιά τήν παραγωγή τῶν ἐμπορευμάτων πού ἀπαιτοῦν οἱ ἀνάγκες, θ' ἀνοίγονταν μεγάλα κρατικά ἐργοστάσια, πρᾶγμα πού θά 'ταν πολύ καλύτερο.

Ἔτσι μ' αὐτές τίς ὀνειροπολήσεις, ὁ ἐργάτης φτάνει σπίτι καί κεῖ, ἀφοῦ φάει, πέφτει στό κρεβάτι κι ἀποκοιμιέται βαθιά, παρακολουθώντας στά ὄνειρα του τόν ἀφανισμό τῶν ἀφεντικῶν καί τήν ἵδρυση κρατικῶν ἐργοστασίων.

Κοιμήσου φτωχέ φίλε, κοιμήσου ἐν εἰρήνῃ, ὅσο σοῦ μένει ἀκόμα μιά ἐλπίδα. Κοιμήσου ἐν εἰρήνῃ, κι ἡ μέρα τῆς ἀνατροπῆς αὐτῆς τῆς κατάστασης δέν θ' ἀργήσει νά 'ρθεῖ. Θά μάθεις σύντομα πῶς τό ἀφεντικό σου μπορεῖ νά πουλήσει τό ἐμπόρευμά του μέ κέρδος, χωρίς νά ἐξαπατήσει κανένα. Θά σοῦ δείξει ὁ ἴδιος πῶς γίνεται κανείς καπιταλιστής καί μεγαλοκαπιταλιστής, παραμένοντας ἀπόλυτα τίμιος. Ἀπό κείνη τή στιγμή ὁ ὕπνος σου δέν θἄναι πιά τόσο ἥσυχος. Θά βλέπεις στά ὄνειρά σου τό κεφάλαιο σάν ἕνα ἐφιάλτη, πού σέ καταπιέζει κι ἀπειλεῖ νά σέ συντρίψει. Μέ μάτια γεμάτα τρόμο θά τό βλέπεις νά μεγαλώνει σάν ἕνα τέρας μέ 100 προβοσκίδες, πού ἀναζητοῦν ἄπληστα τούς πόρους τοῦ κορμιοῦ σου γιά νά σοῦ ρουφήξουν τό αἷμα. Καί τελικά θά τό δεῖς νά παίρνει διαστάσεις ὑπέρμετρα γιγάντιες, μαῦρο καί τρομερό στήν ὄψη, μέ πύρινα μάτια καί στόμα καί ΝΑ ΜΕΤΑΜΟΡΦΩΝΕΙ τίς προβοσκίδες του σέ τεράστιες ἀναρροφητικές ἀντλίες, μέσα στίς ὁποῖες θά δεῖς νά ἐξαφανίζονται χιλιάδες ἀνθρώπινα ὄντα : ἄντρες, γυναῖκες, παιδιά. Τότε θά κυλήσει στό μέτωπό σου νεκρικός ἱδρώτας, γιατί πλησιάζει ἡ σειρά σου, τῆς γυναίκας σου καί τῶν παιδιῶν σου. Κι ὁ τελευταῖος σου στεναγμός θά πνιγεῖ ἀπ' τόν χαρούμενο καγχασμό τοῦ τέρατος, πού εἶναι εὐτυχισμένο ἀπ' τήν κατάστασή του - ὅσο πιό πλούσιο, τόσο πιό ἀπάνθρωπο.

Ἄς γυρίσουμε τώρα στόν κάτοχο χρήματος τοῦ δράματός μας. Αὐτός ὁ ἀστός, ὑπόδειγμα ἀκρίβειας καί τάξης, ἔχει κανονίσει ὅλους τούς λογαρια-

ομούς τής μέρας καί νά πώς καθορίζεται ή άξία τών 10 κιλών νήματος

Γιά 10 κιλά μπαμπάκι πρός 3 σ. τό κιλό	σ.	30.00
Γιά τήν κατανάλωση τών μέσων έργασίας	σ.	4.00

"Αλλά σ' ότι άφορά τό τρίτο στοιχείο πού μπαίνει στό σχηματισμό τοϋ έμπορεύματός του, δέν έχει σημειώσει τό μισθό πού πλήρωσε στόν έργάτη. Γνωρίζει πολύ καλά ότι ύπάρχει μεγάλη διαφορά άνάμεσα στήν τιμή τής έργασίας καί στό προϊόν τής έργατικής δύναμης. Τό ένα μεροκάματο άντιπροσωπεύει τό ποσό πού χρειάζεται ό έργάτης γιά νά συντηρηθεϊ 24 ώρες. Δέν άντιπροσωπεύει, όμως, αύτό άκριβώς πού παράγει ό έργάτης σέ μιά έργάσιμη μέρα. 'Ο κάτοχος χρήματος ξέρει πολύ καλά ότι τά 3 σ. πού πληρώνει σά μεροκάματο, άντιπροσωπεύουν τή συντήρηση τοϋ έργάτη του γιά 24 ώρες, άλλά όχι αύτό πού παρήγαγε στίς 12 ώρες πού δούλεψε στό έργαστήρι. 'Εκεϊνος τά ξέρει όλα αύτά, όπως άκριβώς ό άγρότης ξέρει τή διαφορά άνάμεσα στό ποσό πού τοϋ κοστίζει ή συντήρηση μιάς άγελάδας, ό σταυλισμός, ή τροφή της κ.λ.π. καί πόσο τοϋ άποδίδει σέ γάλα, τυρί, βούτυρο κ.λ.π. 'Η έργατική δύναμη έχει τή μοναδική ίδιότητα νά άποδίδει περισσότερο άπ' όσο κοστίζει καί γι' αύτό άκριβώς ό κάτοχος χρήματος πήγε στήν άγορά νά τήν άγοράσει. Ούτε γι' αύτό μπορεϊ, ξανά, νά πεϊ τίποτα ό έργάτης. Αύτός πήρε τήν κανονική τιμή γιά τό έμπόρευμά του· ό νόμος τών άνταλλαγών έχει τηρηθεϊ στήν έντέλεια κι αύτός δέν έχει τό δικαίωμα νά έπέμβει στόν τρόπο, πού θά χρησιμοποιήσει ό άγοραστής τό έμπόρευμα, δηλαδή, τήν έργατική του δύναμη, όπως δέν τό έχει κι ό παντοπώλης νά έπέμβει στόν τρόπο πού θά χρησιμοποιήσει ό πελάτης τή ζάχαρη καί τό πιπέρι πού θ' άγοράσει άπ' τό μαγαζί του."

'Υποθέσαμε παραπάνω ότι σέ 6 ώρες έργασίας παράγονται 15 γραμ άσήμι, πού ίσοδυναμοϋν μέ 3σ. 'Επομένως, άν σέ 6 ώρες ή έργατική δύναμη παράγει μιάν άξία 3σ., σέ 12 ώρες θά παράγει μιάν άξία 6σ. Νά λοιπόν ό ύπολογισμός, πού μάς δείχνει τήν άξία τών 10 κιλών νήματος·

Γιά 10 κιλά μπαμπάκι πρός 3σ. τό κιλό		σ.	30.00
Γιά τήν κατανάλωση τών μέσων έργασίας		σ.	4.00
Γιά 12 ώρες έργατικής δύναμης		σ.	6.00
	Σύνολο	σ.	40.00

'Ο κάτοχος χρήματος έχει ξοδέψει, λοιπόν, 37 σ. κι έχει φτιάξει ένα έμπόρευμα πού άξίζει 40 σ. έτσι έχει κερδίσει 3 σ.: τό χρήμα του έχει γεννήσει. Τό πρόβλημα λύθηκε. Τό κεφάλαιο έχει γεννηθεϊ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ III

Ἡ ἐργάσιμη μέρα

Τό νεογέννητο κεφάλαιο αἰσθάνεται ἐπιτακτική τήν ἀνάγκη τῆς τροφῆς γιά ν᾽ ἀναπτυχθεῖ· κι ὁ καπιταλιστής, πού τώρα δέ ζεῖ παρά τή ζωή τοῦ κεφάλαιου, φροντίζει προσεχτικά τίς ἀνάγκες αὐτοῦ τοῦ ὄντος, πού ἔχει γίνει ἡ καρδιά του κι ἡ ψυχή του, καί βρίσκει τόν τρόπο νά τίς ἱκανοποιεῖ.

Τό πρῶτο μέτρο πού παίρνει ὁ καπιταλιστής ὑπέρ τοῦ κεφαλαίου του εἶναι ἡ παράταση τῆς ἐργάσιμης μέρας. Ὁπωσδήποτε, αὐτή ἔχει τά ὅριά της. Πρῶτα - πρῶτα μιά μέρα δέν ἔχει παρά 24 ὧρες· ἔπειτα, εἶναι ἀνάγκη νά περικοποῦν μερικές, ὥστε νά μπορέσει ὁ ἐργάτης νά ἱκανοποιήσει ὅλες τίς φυσικές καί πνευματικές του ἀνάγκες: νά κοιμηθεῖ, νά φάει, ν᾽ ἀποκαταστήσει τίς δυνάμεις του κ.λ.π. Ἀλλ᾽ αὐτά τά ὅρια εἶναι ἀπ᾽ τή φύση τους πολύ ἐλαστικά κι ἀφήνουν μεγάλα περιθώρια. Ἔτσι βρίσκουμε ἐργάσιμες μέρες τῶν 10, 12, 14, 16 καί 18 ὡρῶν, δηλαδή, μέ πολύ διαφορετική διάρκεια. Ὁ καπιταλιστής ἔχει ἀγοράσει τήν ἐργατική δύναμη μέ τήν ἀξία της ἀνά μέρα. Ἔχει, ἑπομένως, ἀποκτήσει τό δικαίωμα νά βάζει τόν ἐργάτη νά δουλεύει ὅλη τή μέρα στήν ὑπηρεσία του. Ἀλλά τί εἶναι μιά ἐργάσιμη μέρα; Ὁπωσδήποτε εἶναι μικρότερη ἀπό τή φυσική μέρα. Πόσο μικρότερη; Ὁ καπιταλιστής ἔχει τό δικό του τρόπο νά βλέπει ποιό εἶναι αὐτό τό ἀναγκαῖο ὅριο τῆς ἐργάσιμης μέρας. Ὁ χρόνος πού δουλεύει ὁ ἐργάτης εἶναι ὁ χρόνος πού ὁ καπιταλιστής κσταναλώνει τήν ἐργατική δύναμη πού ἔχει ἀγοράσει ἀπό τόν ἐργάτη. Ἄν ὁ μισθωτός καταναλώνει γιά τόν ἑαυτό του τό χρόνο πού ἔχει διαθέσιμο, τότε κλέβει τόν καπιταλιστή. Ὁ τελευταῖος, ὅμως, καταφεύγει στό νόμο τῆς ἀνταλλαγῆς τῶν ἐμπορευμάτων, κι ὅπως κάθε ἄλλος ἀγοραστής, προσπαθεῖ ν᾽ ἀποσπάσει ἀπ᾽ τήν ἀξία χρήσης τοῦ ἐμπορεύματος ὅσο τό δυνατό πιό μεγάλο μέρος. Ἀλλά τότε ὁ ἐργάτης τοῦ φωνάζει:

«Τό ἐμπόρευμα πού σοῦ πούλησα ξεχωρίζει ἀπ᾽ τό σωρό τῶν ἄλλων ἐμπορευμάτων, γιατί ἡ χρήση του δημιουργεῖ ἀξία καί μάλιστα μιά ἀξία μεγαλύτερη ἀπ᾽ τό ἴδιο τό κόστος του. Γι᾽ αὐτό καί σύ τό ἀγόρασες. Αὐτό πού σέ σένα φαίνεται αὔξηση τοῦ κεφαλαίου σου, γιά μένα εἶναι πλεόνασμα ἐργασίας. Ἐσύ κι ἐγώ δέν ἀναγνωρίζουμε στήν ἀγορά παρά ἕνα νόμο, ἐκεῖνο τῆς ἀνταλλαγῆς τῶν ἐμπορευμάτων. Ἡ κατανάλωση τοῦ ἐμπορεύματος δέν ἀνήκει στόν πωλητή πού τό ἔκποιεῖ, ἀλλά στόν ἀγοραστή, πού τό ἀποκτᾶ. Ἑπομένως, ἡ χρήση τῆς ἐργατικῆς μου δύναμης σοῦ ἀνήκει. Ἀλλά μέ τήν καθημερινή τιμή τῆς πώλησής της ἐγώ πρέπει κάθε μέρα νά μπορῶ νά τήν ἀναπαράγω καί νά τήν ξαναπουλῶ. Ἄν ἀφαιρέσουμε τό θέμα

τῆς ἡλικίας καί τῶν ἄλλων φυσικῶν αἰτιῶν τοῦ μαρασμοῦ, ἐγώ πρέπει νά 'μαι αὔριο τό ἴδιο ρωμαλέος κι ἐπιδέξιος στά χέρια, ὅπως σήμερα, ὥστε νά μπορῶ νά ἐπανάλάβω τήν ἐργασία μου μέ τήν ἴδια δύναμη. Ἐσύ μοῦ κηρύσσεις συνέχεια τό εὐαγγέλιο τῆς **ἀποταμίευσης**, τῆς **ἐγκράτειας** καί τῆς **οἰκονομίας**. Θαυμάσια. Κι ἐγώ, σά συνετός κι ἔξυπνος διαχειριστής, θά ἐξοικονομήσω τή μοναδική μου περιουσία, τήν ἐργατική μου δύναμη καί θ' ἀπόσχω ἀπό κάθε τρελλή σπατάλη της. Θά τή βάζω κάθε μέρα σέ κίνηση, θά τή μετατρέπω σέ ἐργασία, θά τήν ξοδεύω, κοντολογῆς, μονάχα τόσο ὅσο θά συμβιβάζεται μέ τήν κανονική της διάρκεια καί τήν κανονική της ἀνάπτυξη. Μέ μιά ὑπέρμετρη παράταση τῆς ἐργάσιμης μέρας, ἐσύ μπορεῖς νά ρευστοποιεῖς μιά τόσο μεγάλη ποσότητα ἀπ' τήν ἐργατική μου δύναμη πού ἐγώ νά μήν μπορῶ νά τήν ἀνακτήσω οὔτε σέ 3 μέρες. Αὐτό πού ἐσύ κερδίζεις σέ ἐργασία ἐγώ τό χάνω σέ οὐσία. Ἄρα, ἡ ἀπασχόληση κι ἡ ἐκμετάλλευση τῆς δύναμής μου εἶναι δυό τελείως διαφορετικά πράγματα. Ἄν ἡ μέση διάρκεια τῆς ζωῆς ἑνός ἐργάτη, δοσμένου ἑνός λογικοῦ μέσου ὅρου ἐργασίας, εἶναι 30 χρόνια, καί σύ καταναλώνεις τήν ἐργατική μου δύναμη σέ 10 χρόνια, τότε δέν μοῦ πληρώνεις παρά τό ἕνα τρίτο τῆς ἡμερήσιας ἀξίας της, μοῦ κλέβεις καθημερινά τά δύο τρίτα ἀπ' τό ἐμπόρευμά μου. Πληρώνεις ἐργατική δύναμη μιᾶς μέρας, ἐνῶ καταναλώνεις ἐργατική δύναμη τριῶν. Ἐπομένως, ζητῶ μιά ἐργάσιμη μέρα μέ κανονική διάρκεια καί τή ζητῶ χωρίς νά κάνω ἔκκληση στήν καρδιά σου, γιατί στίς συναλλαγές δέν ὑπάρχει τόπος γιά αἰσθήματα. Μπορεῖ νά εἶσαι ἕνα ὑπόδειγμα πολίτη, ἴσως καί μέλος τῆς Ἑταιρίας Προστασίας Ζώων κι ἐπιπλέον νά 'χεις τή φήμη ἁγίου· λίγο μέ νοιάζει. Αὐτό πού ἀντιπροσωπεύεις γιά μένα εἶναι ὁλότελα ξένο μέ ὅτι θά μποροῦσε νά ἐνδιαφέρει τή δική μου καρδιά. Ἀπαιτῶ τήν κανονική ἐργάσιμη μέρα, γιατί θέλω τήν ἀξία τοῦ ἐμπορεύματός μου, ὅπως κάθε ἄλλος πωλητής.

«Ὅπως φαίνεται τά ὅριά μας εἶναι πολύ ἐλαστικά κι ἡ ἴδια ἡ φύση τῆς ἀνταλλαγῆς τῶν ἐμπορευμάτων δέν ἐπιβάλλει κανένα ὅριο στήν ἐργάσιμη μέρα. Ὁ καπιταλιστής προβάλλει τό δικαίωμά του σάν ἀγοραστής, ὅταν ἐπιδιώκει νά παρατείνει αὐτή τή μέρα ὅσο γίνεται περισσότερο καί νά κάνει τίς δυό μέρες μόνο μία. Ἀπ' τήν ἄλλη μεριά, ἡ ειδική φύση τοῦ ἐμπορεύματος πού πουλιέται, ἀπαιτεῖ νά μήν εἶναι ἀπεριόριστη ἡ κατανάλωσή του ἀπ' τόν ἀγοραστή κι ὁ ἐργάτης προβάλλει τό δικό του δικαίωμα σάν πωλητής, ὅταν θέλει νά περιορίσει τήν ἐργάσιμη μέρα σέ μιά κανονικά καθορισμένη χρονική διάρκεια. Ἔχουμε, δηλαδή, σύγκρουση δικαιωμάτων, πού φέρουν καί τά δυό τή σφραγίδα τοῦ νόμου πού ρυθμίζει τίς ἀνταλλαγές τῶν ἐμπορευμάτων. Ὅταν συγκρούονται δυό δικαιώματα ποιός ἀποφασίζει γιά τό ποιό θά ἐπικρατήσει; Ἡ βία »[1].

---

1. Μάρξ, τό **Κεφάλαιο**, Κεφ. Η' §1. Τά κομμάτια πού παρατίθονται ἐδῶ εἶναι συρραφή διαφόρων ἀποσπασμάτων τοῦ **Κεφάλαιου**, πού μιᾶς καί θεωροῦνται ἐποικοδομητικά γιά τή σύνοψη αὐτή, τά ἑνοποιήσαμε· τά ὑπόλοιπα εἶναι ἁπλῶς ἀποσπάσματα ἀπό ἕνα μεγάλο

Πῶς δρᾶ σήμερα ὅλη ἡ δύναμη τοῦ κεφάλαιου, ἀπό τό κεφάλαιο καί γιά τό κεφάλαιο, θά μᾶς τό ποῦν τά γεγονότα πού θά ἐκθέσουμε στή συνέχεια. Τά γεγονότα πού ἀναφέρονται σ' αὐτό τό βιβλίο ἔχουν παρθεῖ ὅλα ἀπ' τήν 'Αγγλία : ἀρχικά, γιατί αὐτή εἶναι ἡ χώρα ὅπου ἡ καπιταλιστική παραγωγή ἔφτασε στό ἀποκορύφωμα τῆς ἀνάπτυξής της, πρός τό ὁποῖο ἄλλωστε τείνουν νά φθάσουν ὅλες οἱ πολιτισμένες χῶρες καί, κατά δεύτερο λόγο, γιατί μόνο στήν 'Αγγλία ὑπάρχει ἕνα τόσο πρόσφορο ὑλικό ἀπό ντοκουμέντα, πού ἀφοροῦν τίς συνθῆκες ἐργασίας κι ἔχουν συγκεντρωθεῖ ἀπό ἁρμόδιες κυβερνητικές ἐπιτροπές.

"Ομως τά στενά ὅρια αὐτῆς τῆς σύνοψης δέν ἐπιτρέπουν παρά μόνο τήν παράθεση ἑνός μικροῦ μέρους ἀπ' τό πλούσιο ὑλικό πού ἔχει συγκεντρώσει ὁ Μάρξ στό ἔργο του.

Δίνουμε μερικά στοιχεῖα παρμένα ἀπ' τίς ἔρευνες πού ἔγιναν στά 1860 καί 1863 στόν κλάδο τῆς ἀγγειοπλαστικῆς. 'Ο Ο.Γούντ, ἡλικίας 9 χρονῶν, ἦταν 7 χρονῶν καί 10 μηνῶν ὅταν ἄρχισε νά ἐργάζεται. 'Εργαζόταν ὅλες τίς μέρες τῆς βδομάδας ἀπ' τίς 6 τό πρωί ὡς τίς 9 τό βράδυ, δηλαδή, 15 ὧρες τή μέρα. 'Ο Τζ. Μάρεϋ ἕνα παιδί 12 χρονῶν, δούλευε κουβαλώντας καλούπια καί γυρίζοντας τόν τροχό. "Επιανε δουλειά στίς 6 τό πρωΐ καί καμιά φορά στίς 4 τό πρωΐ, κι ἡ δουλειά του παρατεινόνταν κάθε τόσο ὡς τό ἑπόμενο πρωΐ. Καί δέν ἦταν ὁ μόνος· μιά ὁλόκληρη παρέα ἀπό ἄλλα 8–9 ἀγόρια εἶχαν τήν ἴδια μεταχείριση. "Ετσι ὁ χειροῦργος Τσάρλς Πῆρσον γράφει σ' ἕνα κυβερνητικό ἐπίτροπο . «Μπορῶ νά μιλήσω στηριζόμενος μόνο στίς προσωπικές μου παρατηρήσεις κι ὄχι στίς στατιστικές, ὡστόσο δέ διστάζω νά σᾶς διαβεβαιώσω ὅτι συχνά ἔβραζε μέσα μου ἡ ἀγανάκτηση, βλέποντας αὐτά τά κακόμοιρα παιδιά, πού θυσιαζόταν ἡ ὑγεία τους γιά νά ἱκανοποιεῖται ἡ ἀπληστία τῶν γονιῶν καί τῶν ἐργοδοτῶν τους». "Υστερα ἀπαριθμεῖ τίς αἰτίες τῶν ἀσθενειῶν τῶν ἀγγειοπλαστῶν καί κλείνει τόν κατάλογο μέ τήν κυριότερη ἀπ' αὐτές, δηλαδή, τίς **πολλές ὧρες δουλειᾶς**.

Στόν κλάδο τῆς παραγωγῆς σπίρτων, οἱ μισοί ἀπ' τούς ἐργάτες εἶναι παιδιά κάτω ἀπό 13 χρονῶν καί νέοι κάτω ἀπό 18 χρονῶν. Μόνο τό πιό ἐξαθλιωμένο μέρος τοῦ πληθυσμοῦ, στέλνει τά παιδιά του νά ἐργαστοῦν σ' αὐτό τόν τόσο ἀνθυγιεινό κι ἀηδιαστικό κλάδο. 'Από τούς μάρτυρες πού ἀνέκρινε τό 1863 τό μέλος τῆς ἐπιτροπῆς Οὐάιτ, 270 ἦταν κάτω ἀπό 18 χρονῶν, 40 κάτω ἀπό 10, 10 μόνο 8 καί 5 μόνο 6 χρονῶν. 'Η ἐργάσιμη μέρα κυμαίνονταν ἀπό 12 ὡς 14 καί 15 ὧρες. Τά παιδιά δούλευαν τή νύχτα, τά γεύματα ἦταν ἄτακτα καί γίνονταν συνήθως στούς ἴδιους τούς χώρους δουλειᾶς, που ἦταν δηλητηριασμένοι ἀπ' τό φώσφορο.

Στά ἐργοστάσια ταπετσαρίας, στήν περίοδο τοῦ φόρτου δουλειᾶς, πού

κομμάτι. Φυσικά, σ' αὐτή τή διαδικασία ἀπόσπασης κι ἐνοποίησης, χρειάστηκε μερικές φορές νά προστεθοῦν καί κάποιες λεξοῦλες στό κείμενο. Καί γι' αὐτό θεωρήσαμε καλό νά ἐνημερώσουμε τόν ἀναγνώστη. (Σ.τ.Σ.).

κρατάει ἀπ᾽ τόν Ὀκτώβρη ὥς τόν Ἀπρίλη, ἡ ἐργασία βαστάει σχεδόν χωρίς διακοπή ἀπ᾽ τίς 6 τό πρωΐ ὥς τίς 10 τό βράδυ καί καμιά φορά παρατείνεται ὡς ἀργά τή νύχτα. Τό χειμώνα τοῦ 1862 ἀπό τά 19 κορίτσια τά 6 δέν ξανάρθαν στή δουλειά γιατί ἀρρώστησαν ἀπό ὑπερκόπωση. Τά κορίτσια γιά νά κρατηθοῦν στά πόδια τους ἔπρεπε νά τά σκουντᾶνε. Τά ἀγόρια ἦταν τόσο κουρασμένα, πού δέν μποροῦσαν νά κρατήσουν τά μάτια τους ἀνοιχτά. Ἕνας ἐργάτης καταθέτει στήν ἐπιτροπή ἔρευνας τά ἀκόλουθα: «Ὅταν ὁ γιός μου ἦταν 7 χρονῶν, τόν κουβαλοῦσα μέσα στό χιόνι στήν πλάτη μου ὡς τό ἐργοστάσιο κι ἀπ᾽ τό ἐργοστάσιο στό σπίτι καί δούλευε συνήθως 16 ὧρες!... Ἀρκετά συχνά γονάτιζα δίπλα του καί τόν τάϊζα τήν ὥρα πού ἦταν μπροστά στή μηχανή, γιατί δέν τοῦ ἐπέτρεπαν οὔτε ν᾽ ἀπομακρυνθεῖ ἀπ᾽ αὐτήν, οὔτε νά τή σταματήσει».

Γύρω στά τέλη τοῦ Ἰούνη 1863, ἔγινε μεγάλος ντόρος στίς ἐφημερίδες τοῦ Λονδίνου γιά τό θάνατο, ἀπό ὑπερκόπωση, μιᾶς μοδίστρας 20 χρονῶν, ἡ ὁποία ἐργαζόταν σ᾽ ἕναν οἶκο μόδας πού προμήθευε τή Βασιλική Αὐλή. Αὐτή, πού δούλευε τακτικά 16 1/2 ὧρες, πού εἶναι τό συνηθισμένο ὡράριο γιά τίς μοδίστρες, εἶχε ἀναγκαστεῖ, γιά ἕνα χορό τῆς Αὐλῆς, νά δουλέψει ἔκτακτα 26 1/2 ὁλόκληρες ὧρες χωρίς διακοπή, μαζί μέ ἄλλα 60 κορίτσια. Ἀλλά προτοῦ τελειώσει τή δουλειά της πέθανε. Ὁ γιατρός πού ἔφτασε πολύ ἀργά στό νεκροκρέβατό της, δήλωσε ὅτι πέθανε γιατί ἐργάστηκε πολλές ὧρες σ᾽ ἕνα ἀσφυκτικά γεμάτο δωμάτιο καί γιατί κοιμόταν σέ μιά κρεβατοκάμαρα πολύ στενή καί μέ κακό ἀερισμό.

Σέ μιά ἀπ᾽ τίς λαϊκές συνοικίες τοῦ Λονδίνου, ἡ θνησιμότητα τῶν σιδεράδων φτάνει τό χρόνο τό 31%. Αὐτή ἡ τέχνη πού τόσο ταιριάζει στήν ἀνθρώπινη φύση, καταντάει, ἐξαιτίας τῆς ὑπερβολικῆς δουλειᾶς, καταστροφική γιά τόν ἄνθρωπο.

Νά πῶς τυραννάει τό κεφάλαιο τόν ἐργάτη, ὁ ὁποῖος ἀφοῦ ἔχει ὑποφέρει πολύ, προσπαθεῖ τελικά νά τοῦ ἀντισταθεῖ. Οἱ ἐργάτες ἑνώνονται κι ἀπαιτοῦν ἀπ᾽ τήν κοινωνική ἐξουσία τήν νομική καθιέρωση μιᾶς κανονικῆς ἐργάσιμης μέρας. Εἶναι εὔκολο νά καταλάβουμε τί μποροῦν νά πετύχουν, ἄν παρουμε ὑπόψη ὅτι ὁ νόμος αὐτός θά πρέπει νά ψηφιστεῖ καί νά ἐφαρμοστεῖ ἀπ᾽ τούς ἴδιους τούς καπιταλιστές, ἐνάντια στούς ὁποίους οἱ ἐργάτες θάθελαν νά ἰσχύει.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ IV

Ἡ σχετική ὑπεραξία

Ἡ ἐργατική δύναμη, παράγοντας μιά ἀξία μεγαλύτερη ἀπ' ὅτι ἀξίζει ἡ ἴδια, δηλαδή, μιά ὑπεραξία, γέννησε τό κεφάλαιο· κι ὕστερα, μεγαλώνοντας αὐτή τήν ὑπεραξία μέ τήν παράταση τῆς ἐργάσιμης μέρας, πρόσφερε στό κεφάλαιο ἀρκετή τροφή γιά τήν πρώιμη ἡλικία του.

Τό κεφάλαιο μεγαλώνει κι ἡ ὑπεραξία του πρέπει ν' αὐξηθεῖ γιά νά ἱκανοποιήσει τίς αὐξανόμενες ἀνάγκες. Αὔξηση τῆς ὑπεραξίας, ὅμως, δέ σημαίνει τίποτ' ἄλλο, ὅπως ἔχουμε κιόλας δεῖ, παρά παράταση τῆς ἐργάσιμης μέρας, πού κι αὐτή ἔχει ἐπίσης τό ἀναγκαῖο της ὅριο, μιά κι ἔχει πολύ ἐλαστική διάρκεια. Ὅσο λίγος κι ἄν εἶναι ὁ χρόνος πού ὁ καπιταλιστής ἀφήνει στόν ἐργάτη γιά νά ἱκανοποιήσει τίς πιό ἐπιτακτικές του ἀνάγκες, ἡ ἐργάσιμη μέρα θά μένει πάντα μικρότερη ἀπό 24 ὧρες. Ἑπομένως, ἡ ἐργάσιμη μέρα συναντάει ἕνα φυσικό ὅριο κι ἡ ὑπεραξία, συνακόλουθα, ἕνα ἀξεπέραστο ἐμπόδιο. Ἀπεικονίζουμε τήν ἐργάσιμη μέρα μέ τή γραμμή ΑΒ.

Α __________ Δ ______ Γ __________ Β

Τό γράμμα Α δηλώνει τήν ἀρχή καί τό Β τό τέλος, ἐκεῖνο τό φυσικό ὅριο, δηλαδή, πέρα ἀπ' τό ὁποῖο δέν μπορεῖ νά παραταθεῖ. Ἔστω ΑΓ τό μέρος τῆς μέρας στό ὁποῖο ὁ ἐργάτης παράγει τήν ἀξία τοῦ μισθοῦ πού παίρνει, καί ΓΒ τό μέρος τῆς μέρας στό ὁποῖο ὁ ἐργάτης παράγει τήν ὑπεραξία. Πράγματι εἴδαμε ὅτι ὁ ξάντης μαλλιοῦ τοῦ δράματός μας, παίρνοντας 3 σ. ἡμερομίσθιο, μέ τή μισή ἐργάσιμη μέρα του παρήγαγε τήν ἀξία τοῦ μισθοῦ του, καί μέ τήν ἄλλη μισή παρήγαγε 3 σ. ὑπεραξίας. Ἡ ἐργασία ΑΓ, μέ τήν ὁποία παράγεται ἡ ἀξία τοῦ ἡμερομισθίου του, λέγεται ἀναγκαία ἐργασία, ἐνῶ ἡ ἐργασία ΓΒ, πού παράγει τήν ὑπεραξία, λέγεται ὑπερεργασία. Ὁ καπιταλιστής διψάει γιά ὑπερεργασία, γιατί αὐτή εἶναι πού γεννάει τήν ὑπεραξία. Ἡ ἐπεκτεινόμενη ὑπερεργασία ἐπεκτείνει τήν ἐργάσιμη μέρα, ἡ ὁποία τελειώνει συναντώντας τό φυσικό της ὅριο Β, πού ὀρθώνει ἕνα ἀξεπέραστο ἐμπόδιο στήν ὑπερεργασία καί τήν ὑπεραξία. Τί γίνεται τότε; Ὁ καπιταλιστής βρίσκει σύντομα τό φάρμακο. Παρατηρεῖ ὅτι ἡ ὑπερεργασία ἔχει δυό ὅρια· τό ἕνα εἶναι τό Β, τό τέλος τῆς ἐργάσιμης μέρας καί τό ἄλλο εἶναι τό Γ, τό τέλος τῆς ἀναγκαίας ἐργασίας· ἄν τό ὅριο Β εἶναι ἀμετακίνητο, δέν συμβαίνει τό ἴδιο καί μέ τό ὅριο Γ. Ἄν πετυχαίναμε νά μεταθέσουμε τό σημεῖο Γ στό σημεῖο Δ, ἡ ὑπερεργασία ΓΒ θά μεγάλωνε κατά τό μῆκος ΔΓ, ἀκριβῶς ὅσο θά ἐλαττώνονταν ἡ ἀναγκαία ἐργασία ΑΓ.

Έτσι ή ύπεραξία θά βρίσκε τόν τρόπο νά συνεχίσει νά μεγάλώνει, όχι μέ άπόλυτο τρόπο όπως πρώτα, δηλαδή, μέ τή συνεχή παράταση τής έργάσιμης μέρας, άλλά σέ σχέση μέ τήν αϋξηση τής ύπερεργασίας καί τήν άντίστοιχη μείωση τής άναγκαίας έργασίας. Ή πρώτη ήταν άπόλυτη ύπεραξία, ένώ αύτή είναι **σχετική ύπεραξία.**

Ή σχετική ύπεραξία στηρίζεται στή μείωση τής άναγκαίας έργασίας· ή άναγκαία έργασία στηρίζεται στή μείωση τοῦ μισθοῦ· ή μείωση τοῦ μισθοῦ στηρίζεται στή μείωση τής τιμής τῶν άναγκαίων στόν έργάτη· έπομένως, ή σχετική ύπεραξία στηρίζεται στή μείωση τής τιμής τῶν έμπορευμάτων πού χρειάζεται ό έργάτης.

Θά μποροῦσε νά πεῖ κανείς ότι ύπάρχει κι ένα άλλο πιό δραστικό μέσο γιά τήν παραγωγή σχετικής ύπεραξίας. Κι αύτό θά 'ταν ή πληρωμή τοῦ έργάτη μ' ένα ήμερομίσθιο μικρότερο άπό κεῖνο πού δικαιοῦται, δηλαδή, νά μήν τοῦ πληρώσουν τήν κανονική τιμή τοῦ έμπορεύματός του, τής έργατικής του δύναμης. Αύτό τό τέχνασμα, πού πράγματι έχει χρησιμοποιηθεῖ πολύ, δέν μπορεῖ κάν νά ληφθεῖ ύπόψη άπό μάς, γιατί δέν παραδεχόμαστε παρά μόνο τήν πιό εύλαβική τήρηση τοῦ νόμου τῶν άνταλλαγῶν, σύμφωνα μέ τόν όποῖο όλα τά έμπορεύματα καί, συνακόλουθα, άκόμα κι ή έργατική δύναμη, πρέπει νά πουλιοῦνται καί ν' άγοράζονται στήν κανονική τους άξία. Ό καπιταλιστής, όπως έχουμε κιόλας δεῖ, είναι ένας άστός άπόλυτα τίμιος, ποτέ δέ θά χρησιμοποιήσει ένα μέσο πού δέ θάναι άπόλυτα άντάξιό του, προκειμένου νά μεγαλώσει τό κεφάλαιό του.

Άς ύποθέσουμε ότι ένας έργάτης παράγει σέ μιά έργάσιμη μέρα 6 μονάδες ένός έμπορεύματος, πού ό καπιταλιστής πουλάει στήν τιμή τῶν 7 σελινιῶν 6 πεννῶν, γιατί στήν άξία αύτοῦ τοῦ έμπορεύματος ή πρώτη ϋλη καί τά μέσα έργασίας συμμετέχουν μέ 1 σ. 6 π. κι ή έργατική δύναμη 12 ώρῶν μέ 6 σ. όπότε καί τά τρία στοιχεῖα συνολικά κάνουν 7 σ. 6 π. Ό καπιταλιστής έχει έπί τής άξίας τῶν 7σ. 6 π. τοῦ έμπορεύματος του μιά ύπεραξία 3 σ. καί σέ κάθε μονάδα μιά ύπεραξία 6 π., γιατί ξοδεύει 9 π. κι είσπράτει 1 σ. 3 π. γιά τήν καθεμιά. Άς ύποθέσουμε, τώρα, ότι μέ ένα νέο σύστημα έργασίας ή άπλῶς μέ μιά βελτίωση τοῦ παλιοῦ, κατορθώνει νά διπλασιάσει τήν παραγωγή, κι ότι άντί γιά 6 μονάδες τή μέρα, ό καπιταλιστής καταφέρνει νά βγάλει 12. Άν στίς 6 μονάδες ή πρώτη ϋλη καί τά μέσα έργασίας συμμετεῖχαν μέ 1 σ. 6 π., στίς 12 θά συμμετέχουν μέ 3 σ. δηλαδή, παλι μέ 3 π. σέ κάθε μονάδα. Αύτά τά 3 σ., προστιθέμενα στά 6 σ., πού παράγονται άπ' τήν έργατική δύναμη σέ 12 ώρες, κάνουν 9 σ., δηλαδή, όσο κοστίζουν οί 12 μονάδες, ή κάθε μιά άπ' τίς όποῖες έχει κόστος 9 π.

Ό καπιταλιστής χρειάζεται σήμερα, νά βρεῖ ένα τρόπο προώθησης τής δουλειᾶς του γιά νά πουλήσει στήν άγορά τή διπλή ποσότητα έμπορεύματος, καί τό καταφέρνει αύτό, μειώνοντας κατά τι τήν τιμή. Μέ άλλα λόγια, ό καπιταλιστής πρέπει νά δημιουργήσει μιά αίτία, πού θάχει σάν άποτέλεσμα νά μπορεῖ νά πουληθεῖ στήν άγορά διπλασια ποσότητα τῶν είδῶν του άπ' ότι

πρῶτα· καί τήν αἰτία αὐτή τή βρίσκει ἀκριβῶς στή μείωση τῆς τιμῆς. Θά πουλήσει, ἑπομένως, τίς μονάδες ἐμπορεύματός του σέ μιά τιμή κατά τι μικρότερη ἀπό 1 σ. 3 π., πού ἦταν ἡ ἀρχική τιμή, ἀλλά μεγαλύτερη ἀπό 9 π., πού κοστίζει σήμερα ἡ καθεμιά ἀπ' αὐτές. Θά τίς πουλήσει 1 σ. τή μιά καί θάχει ἔτσι ἐξασφαλίσει τήν πώληση τοῦ διπλοῦ ἀριθμοῦ μονάδων, ἀπ' τίς ὁποῖες κερδίζει σήμερα 6 σ.—3 σ. ἀπ' τήν ὑπεραξία καί 3 σ. ἀπ' τή διαφορά μεταξύ τῆς ἀξίας τους καί τῆς τιμῆς πού πουλιοῦνται.

Ὅπως φαίνεται ὁ καπιταλιστής ἀντλεῖ μεγάλο ὄφελος ἀπ' αὐτή τήν αὔξηση τῆς παραγωγῆς. Ὅλοι οἱ καπιταλιστές, ἑπομένως, ἐνδιαφέρονται στό ἔπακρο γιά ν' αὐξήσουν τά προϊόντα τῶν βιομηχανιῶν τους, κι αὐτό ἀκριβῶς καταφέρνουν νά κάνουν καθημερινά σέ ὁποιοδήποτε εἶδος παραγωγῆς. Τό ἔκτακτο κέρδος τους, ὅμως – ἐκεῖνο πού ἀντιπροσωπεύει τή διαφορά μεταξύ τῆς ἀξίας τοῦ ἐμπορεύματος καί τῆς τιμῆς πού πουλιέται – διαρκεῖ λίγο, γιατί γρήγορα τό νέο ἤ τό βελτιωμένο σύστημα παραγωγῆς υἱοθετεῖται ἀναγκαστικά ἀπ' ὅλους. Σάν ἀποτέλεσμα, λοιπόν, ἔχουμε τή μείωση τῆς ἀξίας τοῦ ἐμπορεύματος στό μισό. Πρῶτα, κάθε μονάδα ἄξιζε 1 σ. 3 π. σήμερα, ἀντίθετα, ἀξίζει 7,5 π. Ὁ καπιταλιστής, ὅμως, θά κερδίζει πάντα τό ἴδιο ποσό, ἔχοντας διπλασιάσει τήν παραγωγή. Πρῶτα 3 σ. ὑπεραξίας στίς 6 μονάδες καί σήμερα 3 σ. ὑπεραξίας στίς 12 μονάδες· ἀλλά καθώς οἱ 12 μονάδες παράγονται στόν ἴδιο χρόνο πού εἶχαν παραχθεῖ οἱ 6, δηλαδή, σέ 12 ὧρες ἐργασίας, ἔχουμε σάν τελικό ἀποτέλεσμα, πάντα 3 λίρες ὑπεραξίας σέ μιά ἐργάσιμη μέρα τῶν 12 ὡρῶν, ἀλλά τή διπλάσια παραγωγή.

Σ' ὅτι ἀφορᾶ τόν ἐργάτη, αὐτή ἡ αὔξηση τῆς παραγωγῆς τῶν ἀναγκαίων γιά τή συντήρησή του ἐμπορευμάτων, ἔχει σά συνέπεια τή μείωση τῆς τιμῆς τῆς ἐργατικῆς δύναμης καί, ἑπομένως, τή μείωση τῆς ἀναγκαίας ἐργασίας καί τήν αὔξηση τῆς ὑπερεργασίας, πού δημιουργεῖ τή σχετική ὑπεραξία.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ V

῾Η συνεργασία

῞Ας ἀφήσουμε γιά λίγο τόν καπιταλιστή μας, ὁ ὁποῖος βέβαια κατάφερε στό διάστημα αὐτό νά προκόψει, κι ἄς μεταφερθοῦμε τώρα στό ἐργαστήρι του, ὅπου θάχουμε ἴσως τήν εὐχαρίστηση νά ξαναδοῦμε τό φίλο μας τόν ξάντη. Φτάσαμε. Μπαίνουμε.

῏Ω τί ἔκπληξη! ῎Οχι πιά ἕνας ἐργάτης, ἀλλά ἕνας μεγάλος ἀριθμός ἐργατῶν βρίσκονται τώρα στή δουλειά: ὅλοι σιωπηλοί καί στημένοι στή σειρά σά νἄταν στρατιῶτες. Δέν λείπουν οὔτε οἱ ἐπιστάτες κι οἱ ἐπιθεωρητές, πού μέ στύλ ἀξιωματικῶν κόβουν βόλτες ἀνάμεσα στίς σειρές, παρατηρώντας τά πάντα, δίνοντας διαταγές κι ἐποπτεύοντας τήν πιστή τους ἐκτέλεση. Δέ φαίνεται οὔτε ἴχνος τοῦ καπιταλιστῆ. ᾿Ανοίγει μιά κρυστάλλινη πόρτα πού ὁδηγεῖ στό ἐσωτερικό· ἴσως εἶναι αὐτός, ἄς δοῦμε. Εἶναι ἕνα σημαντικό πρόσωπο, ἀλλά δέν εἶναι ὁ καπιταλιστής μας. Οἱ ἐπιστάτες τόν περιτριγυρίζουν ὑπάκουα κι ἀκοῦνε μέ εὐλάβεια τίς διαταγές του. Ξάφνου, ἀκούγεται ὁ ἦχος ἑνός ἠλεκτρικοῦ κουδουνιοῦ· ἕνας ἐπιστάτης τρέχει νά βάλει τ᾿ αὐτί του στό στόμιο ἑνός μεταλλικοῦ σωλῆνα, πού ὑπάρχει στόν τοῖχο, καί σπεύδει ν᾿ ἀναγγείλει στόν κύριο διευθυντή ὅτι τ᾿ ἀφεντικό τόν καλεῖ νά πάει ἀμέσως στό γραφεῖο του γιά σύσκεψη. ᾿Ανάμεσα στό πλῆθος τῶν ἐργατῶν ψαχνουμε νά βροῦμε τόν ξάντη πού γνωρίζουμε ἀπό παλιά· τελικά τόν βρίσκουμε σέ μιά γωνιά, πεσμένο μέ τά μοῦτρα στή δουλειά. Τό πρόσωπό του ἔχει χλωμιάσει κι ἀποσκελετωθεῖ· στό μέτωπό του διακρίνονται τά ἴχνη μιᾶς ἔντονης θλίψης. Κάποτε τόν εἴχαμε δεῖ στήν ἀγορά νά παζαρεύει τήν ἐργατική του δύναμη μέ τόν κάτοχο χρήματος σάν ἴσος μέ ἴσο· ἀλλά πόσο ἔχει μεγαλώσει σήμερα ἡ ἀπόσταση μεταξύ τους! Σήμερα εἶναι ἕνας ἀπ᾿ τούς πολλούς ἐργάτες πού γεμίζουν τό ἐργοστάσιο καί καταπιέζεται ἀπό μιά ἐξαιρετικά μεγάλη ἐργάσιμη μέρα, ἐνῶ ὁ κάτοχος χρήματος, πού ἔχει γίνει κιόλας μεγάλος καπιταλιστής, κάθεται σά Θεός στήν κορυφή τοῦ ᾿Ολύμπου του, ἀπ᾿ ὅπου στέλνει τίς διαταγές στό λαό του, διαμέσου ἑνός λόχου ἀγγελιοφόρων. Πῶς συνέβηκε αὐτό; Τίποτα πιό ἁπλό. ῾Ο καπιταλιστής πρόκοψε. Τό κεφάλαιο μεγάλωσε πολύ καί, γιά νά ἱκανοποιήσει τίς νέες του ἀνάγκες, ὁ καπιταλιστής δημιούργησε τή συνεργασία, δηλαδή, τήν ἐργασία πού γίνεται μέ τήν ἕνωση πολλῶν δυνάμεων. Σέ κεῖνο τό ἐργαστήρι, πού κάποτε ἐργαζόταν μιά μόνο ἐργατική δύναμη, ἐργάζεται σήμερα μιά συλλογική ἐργατική δύναμη. Τό κεφάλαιο ξεπέρασε τήν παιδική του ἡλικία καί γιά πρώτη φορά παρουσιάζεται μέ τό ἀληθινό του πρόσωπο.

Τέσσερα είναι τά πλεονεκτήματα πού βρίσκει τό κεφάλαιο στή συνεργασία. Τό **πρώτο** είναι ότι τό κεφάλαιο πραγματοποιεί τήν άληθινή κοινωνική έργατική δύναμη διαμέσου τής συνεργασίας. Άφοϋ ή κοινωνική έργατική δύναμη είναι, όπως είπαμε κιόλας, ό μέσος όρος, σ' ένα συγκεκριμένο τόπο παραγωγής, ένός άριθμοϋ έργατών πού έργάζονται μ' ένα μέσο βαθμό ίκανότητας κι έντατικότητας, είναι φανερό ότι κάθε άτομική έργατική δύναμη θ' άποκλίνει λίγο πολύ άπ' τή μέση ή κοινωνική έργατική δύναμη, ή όποία, έξαιτίας αύτοϋ, μπορεί νά ύλοποιηθεί μόνο μέ τήν ένωση ένός μεγάλου άριθμοϋ έργατικών δυνάμεων, δηλαδή, μέ τή συνεργασία, στό ίδιο έργαστήρι.

Τό **δεύτερο** πλεονέκτημα τής συνεργασίας είναι ή οίκονομικότερη έκμετάλλευση τών μέσων παραγωγής τής έργασίας. Τά ίδια κτίρια, τά ίδια καλοριφέρ πού έξυπηρετοϋσαν πρώτα έναν έργάτη, έξυπηρετοϋν τώρα πολλούς έργάτες.

Τό **τρίτο** πλεονέκτημα τής συνεργασίας είναι ή αύξηση τής έργατικής δύναμης. «Όπως ή έπιθετική δύναμη μιάς ίλης ίππικοϋ ή ή άμυντική δύναμη ένός συντάγματος πεζικοϋ διαφέρουν ούσιαστικά άπ' τό άθροισμα τών δυνάμεων έπίθεσης κι άμυνας πού μπορεί ν' άναπτύξει μεμονωμένα ό κάθε ίππέας ή φαντάρος, έτσι καί τό μηχανικό άθροισμα τών δυνάμεων τών μεμονωμένων έργατών διαφέρει άπ' τήν κοινωνική δύναμη πού άναπτύσσεται όταν αύτοί έργάζονται ταυτόχρονα κι άπό κοινοϋ σέ μιά καί μόνη έπιχείρηση»[1].

Τό **τέταρτο** πλεονέκτημα τής συνεργασίας είναι ή δυνατότητα συνδυασμοϋ τών δυνάμεων μέ τέτοιο τρόπο ώστε νά μπορέσουν νά έκτελεσθοϋν έργασίες πού μέ μεμονωμένες δυνάμεις είτε δέ θά μποροϋσαν νά πραγματοποιηθοϋν, είτε θά πραγματοποιοιούνταν μέ τρόπο πολύ άτελή. Ποιός δέν έχει δεί τόν τρόπο πού 50 έργάτες μποροϋν νά μετακινήσουν μέσα σέ μιά ώρα μεγάλες ποσότητες ύλικοϋ, ένώ μιά άτομική έργατική δύναμη σέ 50 συνεχείς ώρες δέν καταφέρνει νά τίς μετακινήσει ούτε ρούπι; Ποιός δέν έχει δεί τόν τρόπο πού 12 οίκοδόμοι, φτιάχνοντας άλυσίδα στή βάση τής σκαλωσιάς ένός γιαπιοϋ, μεταφέρουν σέ μιά ώρα στήν κορυφή του μιά ποσότητα ύλικών άπειρα μεγαλύτερη άπό κείνη πού θά μετάφερε ένας μόνο οίκοδόμος σέ 12 ώρες; Ποιός δέν άντιλαμβάνεται ότι 20 οίκοδόμοι μποροϋν νά βγάλουν σέ μιά μέρα περισσότερη δουλειά άπ' όση μπορεί νά βγάλει ένας σέ 20 μέρες;

«Η συνεργασία είναι ή **βασική μορφή** τοϋ καπιταλιστικοϋ τρόπου παραγωγής»[2].

---

1. Μάρξ. Κεφ. ΙΑ'
2. Μάρξ. Κεφ. ΙΒ' §1.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ VI

Καταμερισμός τῆς ἐργασίας καί μανιφακτούρα

῞Οταν ὁ καπιταλιστής συγκεντρώνει στό ἐργαστήρι του τούς ἐργάτες οἱ ὁποῖοι ἐκτελοῦν τά διάφορα μέρη τῆς δουλειᾶς, πού συνθέτουν ὅλη τήν ἐργασία ἡ ὁποία ἀπαιτεῖται γιά τήν παραγωγή ἑνός ἐμπορεύματος, προσδίνει στήν ἁπλή συνεργασία ἕναν ὁλότελα εἰδικό χαρακτήρα· καθιερώνει τόν καταμερισμό τῆς ἐργασίας καί τή μανιφακτούρα, πού δέν εἶναι τίποτ' ἄλλο παρά ἕνα «σῶμα παραγωγῆς τοῦ ὁποίου τά μέλη εἶναι ἄνθρωποι»[1].

Μολονότι ἡ μανιφακτούρα θεμελιώνεται πάντα στόν καταμερισμό τῆς ἐργασίας, ἡ καταγωγή της εἶναι παρόλα αὐτά διπλή. Πράγματι, σέ μερικές περιπτώσεις ἡ μανιφακτούρα ἔχει συγκεντρώσει στόν ἴδιο χῶρο ἐργασίας τίς διάφορες φάσεις τοῦ προτσές παραγωγῆς ἑνός ἐμπορεύματος μέχρι νά πάρει τήν τελική του μορφή, οἱ ὁποῖες πρῶτα, ὅπως τόσα ἐξειδικευμένα ἐπαγγέλματα, παράμειναν αὐτοτελεῖς καί ἀνεξάρτητες· σέ ἄλλες περιπτώσεις ἔχει καταμερίσει, γιά νά τίς διατηρήσει στό ἴδιο ἐργαστήρι, τίς διάφορες φάσεις τοῦ προτσές παραγωγῆς ἑνός ἐμπορεύματος, πού πρῶτα ἀποτελοῦσαν ἕνα σύνολο. «Μιά ἅμαξα ἦταν τό συνολικό προϊόν τῶν ἐργασιῶν μεγάλου ἀριθμοῦ ἀνεξάρτητων χειροτεχνῶν, ὅπως οἱ καροποιοί, σαγματοποιοί, ραφτάδες, σιδεράδες, χαλκωματάδες, τορνευτές, γαϊτανάδες, τζαμάδες, ζωγράφοι, λουστραδόροι, χρυσωτές κ.λ.π. Ἡ μανιφακτούρα ἁμαξιῶν ἑνώνει ὅλους αὐτούς στό ἴδιο ἐργαστήρι ὅπου δουλεύουν ταυτόχρονα καί χέρι μέ χέρι. Δέν μπορεῖ βέβαια νά ἐπιχρυσωθεῖ μιά ἅμαξα προτοῦ φτιαχτεῖ. ῞Οταν ὅμως φτιάχνονται ταυτόχρονα πολλές ἅμαξες, μπορεῖ ἕνα μέρος ἀπ' αὐτές νά ἐπιχρυσώνεται συνέχεια, ἐνῶ ἕνα ἄλλο μέρος νά βρίσκεται σέ μιά προηγούμενη φάση τοῦ προτσές παραγωγῆς»[2]. Ἡ διαδικασία τῆς κατεργασίας μέ τό τρυπάνι εἶναι καταμερισμένη στή μανιφακτούρα σέ περισσότερες ἀπό 20 ἐπιμέρους φάσεις, πού σχηματίζουν τά μέρη τῆς συνολικῆς διαδικασίας τῆς ἐπεξεργασίας μέ τό τρυπάνι. Ἡ μανιφακτούρα, λοιπόν, ἑνώνει πολλά ἐπαγγέλματα σέ ἕνα μόνο, κι ἄλλοτε πάλι καταμερίζει ἕνα ἐπάγγελμα σέ περισσότερα. Ἡ μανιφακτούρα πολλαπλασιάζει τίς ἐργατικές δυνάμεις καί τά ἐργαλεῖα, ἀλλά τά κάνει πάνω ἀπ' ὅλα μηχανικά, προσαρμόζοντάς τα σταθερά σέ μία καί μοναδική στοιχειώδη λειτουργία.

Εἶναι μεγάλα τά πλεονεκτήματα πού ἀντλεῖ τό κεφάλαιο ἀπ' τή μανιφακτούρα, ἡ ὁποία ἀπασχολεῖ τίς διάφορες ἐργατικές δυνάμεις σέ στοιχειώδεις καί ἴδιες πάντα λειτουργίες. Ἡ ἐργατική δύναμη ἀποκτᾶ

1. Μάρξ, Κεφ. ΙΒ', §1.

2. Μάρξ, Κεφ. ΙΒ', §1.

μεγάλη ἐντατικότητα κι ἀκρίβεια. Ὅλα ἐκεῖνα τά μικρά, κενά διαστήματα, πού μεσολαβοῦν ἀνάμεσα στίς διάφορες φάσεις τῆς ἐπεξεργασίας ἑνός ἐμπορεύματος πού γίνεται ἀπό ἕνα μόνον ἄνθρωπο,ἐξαφανίζονται ὅταν αὐτό τό ἄτομο ἐκτελεῖ πάντα τήν ἴδια λειτουργία. Ἀπό δῶ καί πέρα ὁ ἐργάτης δέν πρέπει νά μαθαίνει ἕνα ὁλόκληρο ἐπάγγελμα, ἀλλά μιά μερική, μιά μοναδική λειτουργία τοῦ ἴδιου τοῦ ἐπαγγέλματος, πού τή μαθαίνει σέ πολύ λιγότερο χρόνο καί μέ λιγότερα ἔξοδα ἀπ᾿ ὅσα θά χρειαζόταν γιά νά μάθει ἕνα ὁλόκληρο ἐπάγγελμα. Αὐτή ἡ μείωση χρόνου καί χρήματος εἶναι καί μιά μείωση τῶν ἀναγκαίων γιά τή συντήρηση τοῦ ἐργάτη, δηλαδή μιά μείωση τῆς ἀναγκαίας ἐργασίας καί μιά ἀντίστοιχη αὔξηση τῆς υπερεργασίας καί ὑπεραξίας. Ὁ καπιταλιστής, σάν ἀληθινό παράσιτο, παχαίνει ὅλο καί περισσότερο σέ βάρος τῆς ἐργασίας, κι ὁ ἐργάτης ὑφίσταται τίς σοβαρές συνέπειες αὐτοῦ τοῦ γεγονότος. «Ἡ μανιφακτούρα ἐπαναστατικοποιεῖ αὐτόν τόν τρόπο τῆς ἀτομικῆς ἐργασίας ἀπ᾿ τή βάση της, καί χτυπάει στή ρίζα της τήν ἀτομική ἐργατική δύναμη. Σακατεύει τόν ἐργάτη καί τόν μετατρέπει σέ ἐξάμβλωμα, καλλιεργώντας, σάν μέσα σ᾿ ἕνα θερμοκήπιο, τή μερικότερη ἐπιδεξιότητά του καί πνίγοντας ἕναν ὁλόκληρο κόσμο ἀπό παραγωγικές κλίσεις καί χαρίσματα, ὅπως ἀκριβῶς στίς Πολιτεῖες τοῦ Λά Πλάτα, σφάζουν ἕνα ὁλόκληρο ζῶο μόνο καί μόνο γιά νά πάρουν τό τομάρι ἤ τό λίπος του.

«Δέν καταμερίζονται μόνο οἱ ἰδιαίτερες μερικότερες ἐργασίες ἀνάμεσα στά διάφορα ἄτομα, ἀλλά τεμαχίζεται καί τό ἴδιο τό ἄτομο, μετατρέπεται σέ αὐτόματο ὄργανο μιᾶς μερικότερης ἐργασίας κι ὑλοποιεῖται ἔτσι ὁ σαχλός μύθος τοῦ Μενήνιου Ἀγρίππα*, πού ἐμφανίζει τόν ἄνθρωπο σάν ἕνα ἁπλό κομμάτι τοῦ ἴδιου του τοῦ σώματος. Ὁ Στιούαρτ ἀποκαλεῖ τούς ἐργάτες **ζωντανά αὐτόματα... πού χρησιμοποιοῦνται γιά μερικότερες ἐργασίες.**

«Ὁ ἐργάτης πουλάει ἀρχικά τήν ἐργατική του δύναμη στόν καπιταλιστή, γιατί τοῦ λείπουν τά ὑλικά μέσα παραγωγῆς. Τώρα παραλύει ἡ ἴδια ἡ ἐργατική του δύναμη κι ἀρνιέται τίς ὑπηρεσίες της ἄν δέν πουληθεῖ στό κεφάλαιο. Εἶναι σέ θέση νά λειτουργήσει μόνο σέ συνάρτηση μέ ἄλλες ἐργατικές δυνάμεις, κι ἡ συνάρτηση αὐτή ὑπάρχει μόνον μέσα στό ἐργαστήρι τοῦ καπιταλιστῆ. Ὅπως ἦταν γραμμένο στό μέτωπο τοῦ περιούσιου λαοῦ ὅτι εἶναι ἰδιοκτησία τοῦ Ἰεχωβᾶ, ἔτσι κι ὁ ἐργάτης τῆς μανιφακτούρας εἶναι σταμπαρισμένος μέ τή σφραγίδα τοῦ καταμερισμοῦ τῆς ἐργασίας, πού τόν ἀνακηρύσσει ἰδιοκτησία τοῦ κεφάλαιου. Ὁ Στόρχ λέει: «Ὁ ἐργάτης πού ξέρει ἕνα ὁλόκληρο χειροτεχνικό ἐπάγγελμα μπορεῖ νά πάνει δουλειά

---

* Σ.τ.Ε. Ρωμαῖος ὕπατος πού σύμφωνα μέ τήν παράδοση, ἐξαπάτησε τούς πληβείους, πού εἶχαν ἐγκαταλείψει τή Ρώμη, ὕστερα ἀπό μιά σύγκρουση μέ τούς προνομιούχους πατρικείους, κάνοντάς τους νά ἐπιστρέψουν μέ τή βοήθεια τοῦ μύθου τῆς ἀλληλεξάρτησης τοῦ στομαχιοῦ καί τῶν μελῶν τοῦ σώματος.

παντοῦ καὶ νά ἐξασφαλίζει τή συντήρησή του· ὁ ἄλλος (ὁ ἐργάτης τῆς μανιφακτούρας) δέν ἀποτελεῖ παρά ἕνα ἐξάρτημα, κι ὅταν εἶναι χωρισμένος ἀπ' τούς συναδέλφους του, δέν μπορεῖ νά χρησιμοποιηθεῖ καί παύει νάναι ἀνεξάρτητος, γι' αὐτό ἀναγκάζεται νά δεχτεῖ τό νόμο πού θεωροῦν σωστό νά τοῦ ἐπιβάλλουν».

«Οἱ πνευματικές δυνάμεις τῆς παραγωγῆς ἀναπτύσσονται μονόπλευρα, γιατί ἐξαφανίζονται ἀπ' ὅλες τίς ἄλλες πλευρές. Αὐτό πού χάνουν οἱ μερικοί ἐργάτες συγκεντρώνεται ἀπέναντί τους στό κεφάλαιο. Ὁ μανιφακτουρικός καταμερισμός ἀντιπαραθέτει σ' αὐτούς τίς πνευματικές δυνάμεις τοῦ προτσές παραγωγῆς σάν ξένη ἰδιοκτησία καί σάν ξένη δύναμη πού τούς ἐξουσιάζει. Αὐτό τό προτσές τοῦ χωρισμοῦ ἀρχίζει νά ἐμφανίζεται στήν ἁπλή συνεργασία, ὅπου ὁ καπιταλιστής ἀντιπροσωπεύει, ἀπέναντι στούς μεμονωμένους ἐργάτες, τήν ἑνότητα καί τή θέληση τοῦ κοινωνικοῦ σώματος ἐργασίας· κατόπιν ἀναπτύσσεται στή μανιφακτούρα, πού σακατεύει τόν ἐργάτη σέ σημεῖο νά τόν καταντάει ἕνα κομματάκι τοῦ ἴδιου του τοῦ ἑαυτοῦ, καί ὁλοκληρώνεται τελικά στή μεγάλη βιομηχανία, ὅπου κάνει τήν ἐπιστήμη μιά παραγωγική δύναμη ἀνεξάρτητη ἀπ' τήν ἐργασία, καί τή βάζει μέ τό στανιό στήν ὑπηρεσία τοῦ κεφάλαιου.

«Στή μανιφακτούρα, ὁ πλουτισμός τοῦ συνολικοῦ ἐργάτη καί, συνακόλουθα, τοῦ κεφάλαιου, σέ κοινωνική παραγωγική δύναμη, ἔχει σάν ἀποτέλεσμα τήν πτώχευση τοῦ ἐργάτη σέ ἀτομική παραγωγική δύναμη.

«Ἡ ἀμάθεια», λέει ὁ Φέργκιουσον, «εἶναι ἡ μάνα τῆς βιομηχανίας ὅπως καί τῆς δεισιδαιμονίας». Ἡ σκέψη καί ἡ δύναμη τῆς φαντασίας μποροῦν νά πλανηθοῦν, ἀλλά ἡ συνήθεια νά κουνᾶς τό χέρι ἤ τό πόδι δέν ἐξαρτᾶται οὔτε ἀπ' τή μιά οὔτε ἀπ' τήν ἄλλη. Ἔτσι, θά μποροῦσε νά εἰπωθεῖ ὅτι ἡ τελειότητα, σέ σχέση μέ τή μανιφακτούρα, συνίσταται στό νά μπορεῖ νά χρησιμοποιεῖται λιγότερο ἡ ἐξυπνάδα, μέ τέτοιο τρόπο ὥστε τό ἐργαστήρι, μήν ἔχοντας ἀνάγκη ἀπό πνευματικές δυνάμεις, νά μπορεῖ νά θεωρηθεῖ σά μιά μηχανή, πού τά μέρη της εἶναι ἄνθρωποι». Γι' αὐτό τό λόγο μερικές μανιφακτοῦρες, στά μέσα τοῦ 18ου αἰώνα, χρησιμοποιοῦσαν κατά προτίμηση μισοηλίθιους ἐργάτες γιά ὁρισμένες ἁπλές ἐργασίες, πού ὅμως ἀποτελοῦσαν μυστικό τοῦ ἐργοστασίου.

«Ὁ Ἄνταμ Σμίθ λέει : «Ἡ διανοητικότητα τῆς μεγάλης πλειοψηφίας τῶν ἀνθρώπων διαμορφώνεται ἀναγκαστικά ἀπ' τίς συνηθισμένες τους ἀσχολίες. Ἕνας ἄνθρωπος πού περνάει ὅλη του τή ζωή κάνοντας ἕναν μικρό ἀριθμό ἁπλῶν πράξεων, δέν ἔχει καμιά εὐκαιρία ν' ἀναπτύξει τήν ἐξυπνάδα του, οὔτε νά ἐξασκήσει τή φαντασία του... Καταντάει γενικά τόσο ἀδαής καί κουτός, ὅσο μπορεῖ νά γίνει ἕνα ἀνθρώπινο πλάσμα».

Ἔχοντας περιγράψει τήν ἀποβλάκωση τοῦ μερικοῦ ἐργάτη, ὁ Α. Σμίθ συνεχίζει ὡς ἑξῆς : «Ἡ μονοτονία τῆς στατικῆς του ζωῆς, ἀφανίζει, φυσικά, τή ρώμη τοῦ πνεύματός του....,ἐκφυλίζει μέχρι καί τή δραστηριότητα τοῦ σώματός του, καί τό κάνει ἀνίκανο ν' ἀναπτύξει τή δύναμή του μέ σθέ-

νος κι άντοχή σ' όποιαδήποτε άλλη δουλειά, έξω άπ' αύτή γιά τήν όποία έχει έκπαιδευτεί. Έτσι, ή έπαγγελματική του έπιδεξιότητα είναι μιά ίδιότητα πού φαίνεται ότι τήν άπόκτησε σέ βάρος τών διανοητικών, κοινωνικών καί πολεμικών του άρετών. Όμως, σέ κάθε πολιτισμένη καί βιομηχανική κοινωνία, αύτή είναι ή κατάσταση στήν όποία θά πέσει άναγκαστικά ό φτωχός έργαζόμενος, δηλαδή, ή μεγάλη μάζα τού λαού».

Γιά νά έμποδιστεί αύτό τό όλοκληρωτικό μαράζωμα, πού όφείλεται στόν καταμερισμό τής έργασίας, ό Α. Σμίθ συνιστά τήν ύποχρεωτική λαϊκή έκπαίδευση, άν καί συμβουλεύει νά τή διαχειριστούμε μέ σύνεση καί μέ δόσεις όμοιοπαθητικές. Ό Γάλλος μεταφραστής καί σχολιαστής του Ζ. Γκαρνιέ, πού τόν καιρό τής Α' Γαλλικής Αύτοκρατορίας μεταμορφώθηκε φυσιολογικά σέ γερουσιαστή, καταπολεμάει, άντίθετα, μέ συνέπεια αύτή τήν άποψη. Κατά τή γνώμη του, ή λαϊκή έκπαίδευση έρχεται σέ άντίθεση μέ τούς νόμους τού καταμερισμού τής έργασίας καί καθιερώνοντάς την, θάταν σά νά προγράφαμε όλο τό κοινωνικό μας σύστημα. «Όπως κάθε άλλος καταμερισμός τής έργασίας, έκείνος πού ύπάρχει άνάμεσα στή χειρωνακτική καί τήν πνευματική έργασία, γίνεται όλο πιό φανερός κι άποφασιστικός, στό μέτρο πού ή κοινωνία γίνεται πιό πλούσια (ό Γκαρνιέ όνομάζει **κοινωνία** τό Κράτος μέ τή γαιοκτησία, τό κεφάλαιο κ.λ.π.). Αύτός ό καταμερισμός, όπως όλοι οί άλλοι, είναι άποτέλεσμα τής προγενέστερης προόδου... Θά πρέπει, λοιπόν, ή κυβέρνηση ν' άντιταχθεί σ' αύτό τόν καταμερισμό τής έργασίας καί νά όρθώσει έμπόδια στό φυσικό του δρόμο; Θά πρέπει νά καταναλώσει ένα μέρος τών δημοσίων έσόδων γιά νά μπερδέψει καί ν' άνακατέψει δυό είδη έργασίας, πού άπό μόνα τους τείνουν νά χωριστούν;»

Ό Φέργκιουσον λέει: «Σ' αύτό τόν αίώνα, πού όλα είναι χωρισμένα, ή σκέψη μπορεί άπό μόνη της νά γίνει ένα ξεχωριστό έπάγγελμα».

«Ένα κάποιο σακάτεμα τού κορμιού καί τού πνεύματος είναι άξεχώριστο άπ' τόν καταμερισμό τής έργασίας στήν κοινωνία. Έπειδή όμως ή έποχή τής μανιφακτούρας άναπτύσσει παραπέρα αύτό τόν κοινωνικό καταμερισμό, κι έπειδή, άπ' τήν άλλη, μόνο μέ τόν καταμερισμό τής έργασίας πού τή χαρακτηρίζει χτυπά τό άτομο στή ρίζα τής ίδιας του τής ζωής, πρώτη αύτή είναι πού προσφέρει καί τό ύλικό καί τό κίνητρο γιά τή γέννηση τής βιομηχανικής παθολογίας. Ό Ραματσίνι, καθηγητής τής πρακτικής ίατρικής στήν Πάντοβα, δημοσίευσε τό 1713 τό έργο του, DE MORBIS ARTIFICUM («Περί τών άσθενειών τών χειροτεχνών»). Ό κατάλογός του τών έργατικών άσθενειών έχει, φυσικά, πλουτιστεί πολύ άπ' τήν έποχή τής μεγάλης βιομηχανίας, όπως τό άποδείχνουν οί συγγραφείς πού τόν διαδέχτηκαν: ό Δρ. Α. Λ. Φοντερέλ, Παρίσι 1858, ό Έντουάρτ Ράιχ, Έρλάνγκεν 1868, καί άλλοι, καθώς, καί ή έρευνα πού άρχισε τό 1854, άπ' τήν Έταιρία τών Τεχνών, στήν Άγγλία κι οί έπίσημες έκθέσεις γιά τή δημόσια ύγεία.

«Ό Δρ. Ούρκχαρτ λέει: «Όταν ύποδιαιρείς έναν άνθρωπο είναι σά νά τόν έκτελείς, άν τού άξίζει ή ποινή τού θανάτου, καί σά νά τόν δολοφονείς,

ἄν δέν τοῦ ἀξίζει. Ἡ ὑποδιαίρεση τῆς ἐργασίας εἶναι ἡ δολοφονία ἑνός λαοῦ».

«Ὁ Χέγκελ εἶχε πολύ αἱρετικές ἀπόψεις γιά τόν καταμερισμό τῆς ἐργασίας. Στό ἔργο του, **Βασικές Ἀρχές τῆς Φιλοσοφίας τοῦ Δικαίου**, ἀναφέρει : «Λέγοντας μορφωμένοι ἄνθρωποι, πρέπει νά ἐννοοῦμε ἐκείνους πού μποροῦν νά κάνουν ὅλα ὅσα κάνουν οἱ ἄλλοι.

«Ὁ καταμερισμός τῆς ἐργασίας, στήν καπιταλιστική του μορφή, δέν εἶναι παρά ἕνας ἰδιαίτερος τρόπος γιά τήν παραγωγή τῆς σχετικῆς ὑπεραξίας, ἤ γιά τήν αὔξηση, σέ βάρος τοῦ ἐργάτη, τῆς ἀπόδοσης τοῦ κεφάλαιου, πράγμα πού ὀνομάζεται **ἐθνικός πλοῦτος**. Ὁ τελευταῖος, ἀναπτύσσει τή συνολική ἐργατική δύναμη σέ βάρος τοῦ ἐργάτη καί πρός ὄφελος τοῦ καπιταλιστῆ. Δημιουργεῖ νέες συνθῆκες, πού ἐξασφαλίζουν τήν κυριαρχία τοῦ κεφάλαιου πάνω στήν ἐργασία. Αὐτή εἶναι μιά ἀναγκαία φάση τοῦ οἰκονομικοῦ σχηματισμοῦ τῆς κοινωνίας, ἕνα ραφινάτο καί πολιτισμένο μέσο ἐκμετάλλευσης»[1].

1. Μάρξ, Κεφ. ΙΒ΄, §4 καί 5.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ VII

Μηχανές καί μεγάλη βιομηχανία

Ό Τζών Στιούαρτ Μίλλ, στίς **Άρχές τής Πολιτικής Οίκονομίας**, λέει: «Μένει άκόμα νά μάθουμε άν οί μηχανικές έφευρέσεις, πού έχουν γίνει μέχρι σήμερα, έχουν έλαφρώσει τόν καθημερινό μόχθο ένός όποιουδήποτε άνθρώπινου πλάσματος». Ό σκοπός τους δέν ήταν αύτός. Όπως κάθε άλλη άνάπτυξη τής παραγωγικότητας τής έργασίας, ή καπιταλιστική χρήση τών μηχανών δέν τείνει παρά νά μειώσει τό κόστος τών έμπορευμάτων, νά συντομέψει τό μέρος έκεῖνο τής έργάσιμης μέρας στό όποῖο ό έργάτης έργάζεται γιά τόν έαυτό του, γιά νά μεγαλώσει τό άλλο, στό όποῖο έργάζεται μόνο γιά τόν καπιταλιστή. Αύτή είναι μιά είδική μέθοδος γιά τήν παραγωγή τής σχετικής ύπεραξίας»[1]

Άλλά ποιός σκέφτεται ποτέ τό έργάτη; Άν ό καπιταλιστής νοιάζεται γι' αύτόν, τό κάνει μόνο γιά νά μελετήσει τόν καλύτερο τρόπο έκμετάλλευσής του. Ό έργάτης πουλάει τήν έργατική του δύναμη καί τήν άγοράζει ό καπιταλιστής, σάν τό μοναδικό έμπόρευμα, πού μέ τήν ύπεραξία του μπορεῖ νά γεννήσει καί νά μεγαλώσει τό κεφάλαιο. Ό καπιταλιστής, έπομένως, δέν κάνει τίποτ' άλλο άπ' τό νά παράγει συνέχεια όλο καί μεγαλύτερη ύπεραξία. Άφοῦ έξάντλησε τίς πηγές τής άπόλυτης ύπεραξίας, άνακάλυψε τή σχετική ύπεραξία. Βλέπει τώρα ότι μέ τίς μηχανές μπορεῖ νά βγάλει μέσα στόν ἴδιο χρόνο τά διπλάσια, τετραπλάσια, δεκαπλάσια προϊόντα άπό πρίν κι υίοθετεῖ τίς μηχανές. Ή συνεργασία, ή μανιφακτούρα, μεταμορφώνεται έτσι σέ μεγάλη βιομηχανία, καί τό έργαστήρι του σ' έργοστάσιο.

Ό καπιταλιστής, άφοῦ σακάτεψε κι άκρωτηρίασε τόν έργάτη μέ τόν καταμερισμό τής έργασίας, άφοῦ τόν περιόρισε μόνο σέ μιά μερική λειτουργία, μάς προσκαλεῖ νά παρακολουθήσουμε ένα άκόμα πιό θλιβερό θέαμα. Άρπάζει άπ' τά χέρια τοῦ έργάτη έκεῖνο τό μοναδικό έργαλεῖο πού τοῦ θύμιζε άκόμα τή τέχνη του, τήν παλιά του κατάσταση τοῦ όλοκληρωμένου άνθρώπου, καί τό έμπιστεύεται στή μηχανή. Άπό δῶ καί πέρα ό καπιταλιστής δέν χρειάζεται πιά τόν έργάτη, παρά σά σκλάβο τῶν μηχανῶν του.

Μέ τήν είσαγωγή τῶν μηχανῶν, ό καπιταλιστής πραγματοποιεῖ έξαρχής ένα ύπέρογκο κέρδος, όπως γίνεται εὔκολα άντιληπτό, άν θυμηθοῦμε τά όσα είπαμε πάνω στό θέμα τής σχετικής ύπεραξίας. Μέ τή διάδοση όμως τοῦ συστήματος τής μηχανικής παραγωγής, τό έκτακτο κέρδος έξαφανί-

1. Μάρξ, Κεφ. ΙΓ', §1.

ζεται κι άπομένει μόνο ή αύξηση της παραγωγής πού, έχοντας γίνει κανόνας, έξαιτίας της γενίκευσης της χρήσης των μηχανών, έρχεται νά μειώσει την άξία των άπαραίτητων γιά τή συντήρηση του έργάτη, τό χρόνο της άναγκαίας έργασίας καί τούς μισθούς, καί ν' αύξήσει την ύπερεργασία καί την ύπεραξία.

Τό κεφάλαιο διαιρεϊται σέ σταθερό καί μεταβλητό. **Σταθερό κεφάλαιο** είναι κεϊνο πού άντιπροσωπεύεται άπ' τά μέσα καί την πρώτη ύλη της έργασίας. Οί κτιριακές έγκαταστάσεις, ή θέρμανση, τά έργαλεϊα, οί βοηθητικές ύλες, όπως λίπος, κάρβουνο, λάδι κ.λ.π., οί πρώτες ύλες της έργασίας, όπως σίδερο, μπαμπάκι, μετάξι, άσήμι, ξύλο κ.λ.π. είναι όλα πράγματα πού άποτελοϋν μέρος τοϋ σταθερού κεφάλαιου. **Μεταβλητό κεφάλαιο** είναι κεϊνο πού άντιπροσωπεύεται άπ' τό μισθό, άπ' την τιμή, δηλαδή, της έργατικής δύναμης. Τό πρώτο λέγεται σταθερό, γιατί ή άξία του παραμένει σταθερή μέσα στην άξία τοϋ έμπορεύματος, της όποίας άποτελεϊ μέρος, ένώ τό δεύτερο λέγεται μεταβλητό, έπειδή άκριβώς ή άξία του αύξάνεται καθώς συμμετέχει στην άξία τοϋ έμπορεύματος. Καί είναι μόνο τό μεταβλητό κεφάλαιο έκεϊνο πού δημιουργεϊ την ύπεραξία· καί ή μηχανή δέν μπορεϊ νάναι παρά μέρος τοϋ σταθερού κεφάλαιου.

Στή μεγάλη βιομηχανία, ό καπιταλιστής έπιδιώκει νά έπωφεληθεϊ άπό μιά τεράστια ποσότητα προγενέστερης έργασίας, μέ τόν ίδιο τρόπο πού θά έπωφελούνταν άπό μιά ποσότητα φυσικών δυνάμεων, δηλαδή, δωρεάν. Γιά νά πετύχει, όμως, τό σκοπό του πρέπει νά έχει έναν ολόκληρο σύστημα μηχανών, τό όποϊο θ' άποτελεϊται άπό ύλικά λίγο πολύ άκριβά καί θ' άπορροφά πάντα μιά όρισμένη ποσότητα έργασίας. Δέν πρέπει, βέβαια, ν' άγοράσει τή δύναμη τοϋ άτμοϋ,ούτε τίς κινητήριες δυνάμεις τοϋ νερού καί τοϋ άέρα· δέν χρειάζεται, όπωσδήποτε, ν' άγοράσει τίς μηχανικές άνακαλύψεις κι έφαρμογές· ούτε τίς έφευρέσεις καί τίς τελειοποιήσεις των έργαλείων ένός έπαγγέλματος. Μπορεϊ νά έπωφεληθεϊ άπ' αύτά όσο θέλει, χωρίς τό παραμικρό έξοδο, άλλά πρέπει άπλώς νά έξοπλιστεϊ μ' ένα ολόκληρο σύστημα μηχανών κατάλληλο γιά κάτι τέτοιο. Έπομένως, ή μηχανή καθιερώνεται σά μέσο έργασίας γιά ν' άποτελέσει μέρος τοϋ σταθερού κεφάλαιου, κι ή άναλογία μέ την όποία συμμετέχει στή σύνθεση της άξίας τοϋ έμπορεύματος, είναι εύθέως άνάλογη μέ την κατανάλωση της καθώς έπίσης καί μέ τίς βοηθητικές της ύλες, κάρβουνο, γράσσο κ.λπ. κι άντιστρόφως άνάλογη μέ την άξία τοϋ έμπορεύματος. Δηλαδή, όσο πιό πολύ φθείρεται μιά μηχανή μέ τά βοηθητικά της ύλικά στό προτσές παραγωγής ένός έμπορεύματος, τόσο πιό πολύ συμμετέχει στην άξία του, ένώ όσο πιό μεγάλη είναι ή άξία τοϋ έμπορεύματος, γιά τό όποϊο δουλεύει ή μηχανή, τόσο πιό μικρό είναι τό μέρος της άξίας πού της άναλογεϊ άπ' την κατανάλωση της μηχανής.

«Άν ή καθημερινή φθορά μιάς άτμόσφαιρας κι ή κατανάλωσή της σέ κάρβουνο κ.λ.π. κατανέμεται στίς τεράστιες μάζες σίδερου πού σφυρηλα-

τεί, κάθε στατήρας σίδερο άπορροφά ένα έλάχιστο μέρος άξίας, πού θάταν πολύ μεγάλο, άν τό κυκλώπειο αύτό έργαλείο δέν έκανε τίποτ' άλλο άπ' τό νά καρφώνει καρφιά»[1].

Όταν μέ τήν γενίκευση τοῦ συστήματος τῆς μεγάλης βιομηχανίας, ή μηχανή παύει νάναι μιά άμεση πηγή έκτακτου κέρδους γιά τόν καπιταλιστή, αύτός καταφέρνει νά βρεῖ πολλούς άλλους τρόπους μέ τούς όποίους θά μπορέσει νά συνεχίσει ν' άντλεῖ μεγάλες ποσότητες σχετικής ύπεραξίας άπ' τό νέο τρόπο παραγωγής.

«Τό κεφάλαιο, άφοῦ ίδιοποιήθηκε τή μηχανή, ύψώνει άμέσως τή φωνή: έργασία τῶν γυναικῶν, έργασία τῶν παιδιῶν! Αύτό τό ίσχυρό μέσο μείωσης τῆς έργασίας τοῦ άντρα, μεταμορφώνεται γρήγορα σέ μέσο αύξησης τοῦ άριθμοῦ τῶν μισθωτῶν έργατῶν· ύποτάσσει όλα τά μέλη τῆς οίκογένειας, χωρίς καμιά διάκριση φύλου κι ήλικίας, κατω άπ' τό μαστίγιο τοῦ κεφαλαίου. Ή άναγκαστική έργασία ύπέρ τοῦ κεφάλαιου, ίδιοποιεῖται τό χρόνο τῶν παιδικῶν παιχνιδιῶν καί τῆς έλεύθερης έργασίας γιά τίς οίκογενειακές άνάγκες μέσα στό σπίτι, πού άποτελοῦσε άκριβῶς τό οίκονομικό στήριγμα τῆς οίκογένειας.

«Ή άξία τῆς έργατικῆς δύναμης καθοριζόταν άπ' τόν έργάσιμο χρόνο πού ἦταν άπαραίτητος γιά τή συντήρηση τοῦ έργάτη καί τῆς οίκογένειάς του. Οί μηχανές, ρίχνοντας όλα τά μέλη τῆς έργατικῆς οίκογένειας στήν άγορά έργασίας, κατανέμουν τήν άξία τῆς έργατικῆς δύναμης τοῦ άντρα σέ όλα τά μέλη τῆς οίκογενείας του. Γι' αύτό ρίχνουν τήν άξία τῆς έργατικῆς τόυ δύναμης. Μπορεῖ, λόγου χάρη, οί έργατικές δυνάμεις πού πουλάει τώρα μιά έργατική οίκογένεια, νά τῆς άποδίδουν περισσότερα χρήματα άπ' όσα τῆς άπόδιδε κάποτε μόνο ή έργατική δύναμη τοῦ άρχηγοῦ της, άλλά ταυτόχρονα 4 έργάσιμες μέρες έχουν άντικατασταθεί μιά μόνο μέρα, κι ή τιμή τους έχει μειωθεῖ στήν ίδια άναλογία πού αύξάνει ή ύπερεργασία τῶν 4 σέ σχέση μέ τήν ύπερεργασία τοῦ ένός.

«Τώρα, 4 πρόσωπα πρέπει νά προσφέρουν όχι μόνον έργασία, άλλά καί ύπερεργασία στό κεφάλαιο, γιά νά μπορέσει νά ζήσει μιά οίκογένεια. Έτσι, λοιπόν, ή μηχανή, αύξάνοντας τό άνθρώπινο ύλικό έκμετάλλευσης, αύξάνει ταυτόχρονα καί τό βαθμό έκμετάλλευσης του.

«Ή καπιταλιστική χρήση τῶν μηχανῶν άλλάζει ριζικά τό συμβόλαιο, τοῦ όποίου ό πρῶτος όρος ἦταν ότι ό καπιταλιστής κι ό έργάτης έπρεπε νά συναντοῦνται πρόσωπο μέ πρόσωπο σάν έλεύθερα άτομα, όντας κι οί δυό τους έμποροι, ό ένας κάτοχος χρήματος ή μέσων παραγωγῆς κι ό άλλος ίδιοκτήτης τῆς έργατικῆς δύναμης. Όλα αύτά άλλάζουν άπ' τή στιγμή πού τούς έργάτες τούς άγοράζει τό κεφάλαιο. Προηγούμενα, ό έργάτης πουλοῦσε τή δική του έργατική δύναμη, τήν όποία μποροῦσε νά διαθέσει

1 Μάρξ, Κεφ. ΙΓ', § 2.

ἐλεύθερο, ἐνῶ τώρα πουλάει τή γυναίκα του καί τά παιδιά του. Γίνεται, δηλαδή, ἕνας δουλέμπορος»[1].

«Ἐνῶ ἡ μηχανή εἶναι τό πιό ἰσχυρό μέσο γιά τήν αὔξηση τῆς παραγωγικότητας τῆς ἐργασίας, δηλαδή, γιά νά περιορίσει τόν ἀναγκαῖο χρόνο γιά τήν παραγωγή ἐμπορευμάτων, γίνεται σάν στήριγμα τοῦ κεφάλαιου, τό ἰσχυρότερο μέσο γιά τήν παράταση τῆς διάρκειας τῆς ἐργάσιμης μέρας πέρα ἀπό κάθε φυσικό ὅριο. Τό μέσο τῆς ἐργασίας, πού ἔχει γίνει τώρα ἡ μηχανή, ὀρθώνεται ἀνεξάρτητο ἀπέναντι στόν ἐργάτη. Ἕνα μόνο πάθος κυριεύει τήν ψυχή τοῦ καπιταλιστή: θέλει νά περιορίσει στό ἐλάχιστο τούς ἐλαστικούς φραγμούς τῆς ἀνθρώπινης φύσης καί νά συντρίψει κάθε ἀντίσταση. Ἡ φανερή εὐκολία τῆς ἐργασίας μέ τή μηχανή καί τό εὐλύγιστο καί πιό πειθήνιο μέσο, πού εἶναι οἱ γυναῖκες καί τά παιδιά, βοηθοῦν τόν καπιταλιστή στό ἐξανδραποδιστικό του ἔργο.

«Ἡ ὑλική φθορά τῶν μηχανῶν παρουσιάζεται μέ διπλή μορφή. Ἀπ' τή μιά μεριά φθείρονται μερικά, ἐξαιτίας τῆς χρήσης τους, ὅπως τά νομίσματα μέσα στήν κυκλοφορία. Ἀπ' τήν ἄλλη μεριά, ἐξαιτίας τῆς μή χρήσης τους, ὅπως τό σπαθί πού σκουριάζει μέσα στή θήκη του. Σ' αὐτή τήν τελευταία περίπτωση γίνονται θῦμα τῶν φυσικῶν στοιχείων. Τό πρῶτο εἶδος φθορᾶς εἶναι λίγο πολύ εὐθέως ἀνάλογο μέ τή χρήση τους, τό δεύτερο εἶναι ὡς ἕνα βαθμό ἀντιστρόφως ἀνάλογο μέ τή χρήση τους. Ἡ μηχανή ὑπόκειται, ὅμως, καί σέ κάτι πού θά μποροῦσε νά ὀνομαστεῖ ἠθική φθορά. Χάνει σέ ἀνταλλακτική ἀξία, στό μέτρο πού οἱ μηχανές τῆς ἴδιας κατασκευῆς παράγονται φθηνότερα ἤ στό μέτρο πού ἔρχονται νά τίς ἀνταγωνιστοῦν τελειοποιημένες μηχανές»[2].

Γιά ν' ἀναπληρώσει αὐτή τή ζημιά, ὁ καπιταλιστής αἰσθάνεται τήν ἀνάγκη νά βάλει τή μηχανή του νά δουλεύει ὅσο τό δυνατό περισσότερο, κι ἀρχίζει πρῶτα ἀπ' τήν παράταση τῆς ἡμερήσιας ἐργασίας, καθιερώνοντας τή νυχτερινή ἐργασία καί τό σύστημα τῆς «βάρδιας». Ὅπως ὑποδηλώνει κι ἡ ἴδια ἡ λέξη, πού χρησιμοποιήθηκε γιά νά δείξει τήν ἀλλαγή τῶν ἀλόγων τοῦ ταχυδρομείου, τό σύστημα τῆς βάρδιας συνίσταται στή συνέχιση τῆς δουλειᾶς ἀπό 2 ὁμάδες ἐργατῶν, πού ἀλλάζουν κάθε 12 ὧρες, ἤ ἀπό 3 βάρδιες πού ἀλλάζουν κάθε 8 ὧρες, μέ τέτοιο τρόπο, ὥστε ἡ δουλειά νά συνεχίζεται χωρίς διακοπή ὅλο τό 24ωρο. Αὐτό τό σύστημα, τό τόσο ἐπικερδές γιά τό κεφάλαιο, υἱοθετεῖται ἀπ' τήν πρώτη στιγμή πού ἐμφανίζονται οἱ μηχανές, ὁπότε ὁ καπιταλιστής βιάζεται πολύ νά καταφέρει νά μαζέψει τή μεγαλύτερη δυνατή ποσότητα ἔκτακτου κέρδους, πού σύντομα θά ἐξαφανιστεῖ ἐξαιτίας τῆς γενίκευσης τῆς χρήσης τῶν ἴδιων τῶν μηχανῶν.

Ὁ καπιταλιστής, λοιπόν, ξεπερνάει μέ τίς μηχανές ὅλα τά χρονικά ἐμπόδια, ὅλα τά ὅρια τῆς μέρας πού ἐπιβάλλονται στήν ἐργασία τῆς

1. Μάρξ, Κεφ. ΙΓ', §3.

2. Μάρξ, Κεφ. ΙΓ', §3β.

μανιφακτούρας. Κι όταν φτάσει τό όριο τῆς φυσικῆς μέρας, δηλαδή, νά καλύπτει και τίς 24 ώρες της, βρίσκει τόν τρόπο γιά νά κάνει τή μιά μόνο μέρα, δυό, τρεῖς, τέσσερεις ἤ καί περισσότερες μέρες, ἐντατικοποιώντας τήν ἐργασία δυό, τρεῖς, τέσσερεις ἤ καί περισσότερες φορές. Πράγματι, ἄν σέ μιά ἐργάσιμη μέρα βρίσκεται ὁ τρόπος ὥστε ὁ ἐργάτης νά ἐκτελεῖ μιά ἐργασία δυό, τρεῖς, τέσσερεις φορές ἤ καί περισσότερες, μεγαλύτερη από πρῶτα, εἶναι φανερό ὅτι ἡ παλιά ἐργάσιμη μέρα θ' ἀντιστοιχεῖ σέ δυό, τρεῖς, τέσσερεις ἤ καί περισσότερες ἐργάσιμες μέρες. Καί ὁ καπιταλιστής βρίσκει τόν τρόπο νά τό κάνει, καθιστώντας, ὅπως ἔχουμε κιόλας πεῖ, πιό ἐντατική τήν ἐργασία, συγχωνεύοντας, μέ ἄλλα λόγια, σέ μιά μόνο ἐργάσιμη μέρα τήν ἐργασία δυό, τριῶν, τεσσάρων ἤ καί περισσότερων ἡμερῶν. Κι εἶναι μέ τίς μηχανές πού καταφέρνει νά πετύχει αὐτό τό στόχο.

«Ἡ τελειοποίηση τῆς ἀτμομηχανῆς ἀνεβάζει τόν ἀριθμό τῶν κινήσεων τοῦ ἐμβόλου της ἀνά λεπτό καί, χάρη σέ μιά σαφή οἰκονομία δυνάμεων, κατορθώνει νά κινήσει μ' ἕναν κινητήρα ἴδιου ὄγκου μεγαλύτερες μηχανικές ἐγκαταστάσεις, χωρίς στό μεταξύ ν' αὐξήσει τήν κατανάλωση τοῦ κάρβουνου. Μειώνοντας τήν τριβή τῶν ὀργάνων μετάδοσης τῆς κίνησης, ἐλαττώνοντας τή διάμετρο καί τό βάρος τῶν ἀξόνων, μικρῶν καί μεγάλων, τοῦ κινητήρα, τῶν τροχῶν, τῶν ταμπούρων κ.λπ. σ' ἕνα ὁλοένα καί μικρότερο **ἐλάχιστο ὅριο**, γίνεται δυνατό νά μεταδίδεται μέ μεγαλύτερη ταχύτητα ἡ αὐξημένη ὠστική δύναμη τοῦ κινητήρα σ' ὅλα τά μέρη τῶν μηχανικῶν ἐγκαταστάσεων· κι οἱ ἴδιες οἱ μηχανικές ἐγκαταστάσεις ἔχουν βελτιωθεῖ. Οἱ διαστάσεις τῶν ἐργασιομηχανῶν ἔχουν μικρύνει, ἐνῶ ταυτόχρονα ἡ ταχύτητα κι ἡ ἀποτελεσματικότητά τους ἔχουν αὐξηθεῖ, ὅπως στό σύγχρονο ἀτμοκίνητο ἀργαλειό, ἤ οἱ διαστάσεις τοῦ σκελετοῦ τους ἔχουν μεγαλώσει σύμφωνα μέ τίς διαστάσεις καί τόν ἀριθμό τῶν ἐργαλείων πού κινοῦν, ὅπως συνέβηκε μέ τίς κλωστικές μηχανές. Τέλος, γίνονται μερικές ἐπιμέρους τροποποιήσεις αὐτῶν τῶν ἐργαλείων, σάν κι αὐτές πού ἔγιναν ἐδῶ καί 15 περίπου χρόνια καί πού αὔξησαν τήν ταχύτητα περιστροφῆς τῶν ἀδραχτιῶν κατά τό 1/5.

«Ἕνας ἄγγλος ἐργοστασιάρχης δήλωνε τό 1836 : «Σέ σύγκριση μ' ἐκείνη τοῦ παρελθόντος, ἡ ἐργασία πού πρέπει νά ἐκτελεσθεῖ σήμερα στά ἐργοστάσια, ἔχει αὐξηθεῖ σημαντικά, ἐξαιτίας τῆς μεγαλύτερης προσοχῆς καί δραστηριότητας, πού ἡ πολύ αὐξημένη ταχύτητα τῶν μηχανῶν ἀπαιτεῖ ἀπ' τόν ἐργάτη». Καί τό 1844, στή Βουλή τῶν Κοινοτήτων, ἀνακοινώνεται: «Ἡ ἐργασία τῶν ἀτόμων πού ἀπασχολοῦνται σ' ἐργοστασιακές δουλειές εἶναι σήμερα τρεῖς φορές μεγαλύτερη ἀπ' ὅτι τή στιγμή πού πρωτοκαθιερώθηκε αὐτοῦ τοῦ εἴδους ἡ δουλειά. Τό μηχανικό σύστημα ἔχει, ἀναμφισβήτητα, ἐπιτελέσει ἕνα ἔργο, πού θ' ἀπαιτοῦσε τούς τένοντες καί τούς μῦς πολλῶν ἑκατομμυρίων ἀνθρώπων. Ταυτόχρονα, ὅμως, ἔχει αὐξήσει τρομερά τήν ἀξία τῶν ἀνθρώπων πού ὑποτάσσονται στή φοβερή του κίνηση»[1].

---

1. Μάρξ, Κεφ. Ι΄, §3γ.

«Στό έργοστάσιο, ή δεξιοτεχνία στή χρησιμοποίηση τοῦ ἐργαλείου περνάει ἀπ' τόν ἐργάτη στή μηχανή. Ὁ θεμελιακός καταμερισμός είναι πιά ἐκεῖνος ἀνάμεσα στούς ἐργάτες πού χειρίζονται τίς ἐργαλειομηχανές (συμπεριλαμβανόμενων καί τῶν ἐργατῶν πού ἐπιβλέπουν ή τροφοδοτοῦν τό καζάνι τοῦ ἀτμοῦ) καί στούς ἁπλούς βοηθούς (πού εἶναι σχεδόν ὅλοι παιδιά) τῶν πρώτων. Ἀνάμεσα σ' αὐτούς τούς ἁπλούς βοηθούς βρίσκονται λίγο-πολύ ὅλοι οἱ τροφοδότες (πού τροφοδοτοῦν ἁπλῶς τίς μηχανές μέ τίς πρῶτες τους ὕλες). Δίπλα σ' αὐτές τίς κύριες κατηγορίες, παίρνει τή θέση του ἕνα ἀριθμητικά ἀσήμαντο προσωπικό ἀπό διπλωματούχους μηχανικούς, μηχανοτεχνίτες, μαραγκούς κ.λ.π. πού ἐπιβλέπουν ὅλες τίς μηχανές κι ἀσχολοῦνται μέ τίς ἀπαραίτητες ἐπισκευές. Εἶναι ἕνα ἀνώτερο στρῶμα ἐργατῶν, πού μερικοί ἔχουν ἐπιστημονική κατάρτιση κι οἱ ὑπόλοιποι κατέχουν ἕνα ἐπάγγελμα πού τούς διαφοροποιεῖ ἐπαγγελματικά ἀπ' τούς ἐργοστασιακούς ἐργάτες, στούς ὁποίους ἔχουν προσκολληθεῖ.

«Κάθε νεαρός μαθαίνει πολύ εὔκολα νά προσαρμόζει τίς κινήσεις του στή συνεχή κι ὁμοιόμορφη κίνηση τῆς αὐτόματης μηχανῆς. Ἡ ταχύτητα μέ τήν ὁποία οἱ νεαροί μαθαίνουν τή δουλειά στίς μηχανές, ἐξαλείφει ριζικά τήν ἀνάγκη νά ἐκπαιδεύεται μιά ειδική κατηγορία ἐργατῶν ἀποκλειστικά γιά τή δουλειά στίς μηχανές. Ἡ ἐξειδίκευση πού συνίσταται στό χειρισμό ἑνός ἐπιμέρους ἐργαλείου στή διάρκεια ὁλόκληρης τῆς ζωῆς ἑνός ἐργάτη, γίνεται ή ἐξειδίκευση τοῦ νά ὑπηρετεῖ σ' ὅλη του τή ζωή μιά ἐπιμέρους μηχανή. Γίνεται κατάχρηση τοῦ συνόλου τῶν μηχανῶν, γιά νά μεταμορφωθεῖ ὁ ἐργάτης, ἀπ' τήν πιό τρυφερή του ἡλικία, σ' ἕνα ἐξάρτημα μιᾶς μηχανῆς, πού κι ή ἴδια εἶναι μέρος μιᾶς ἄλλης. Ὄχι μόνο τά ἔξοδα πού ἀπαιτεῖ ή παραγωγή της εἶναι τόσο σημαντικά μειωμένα μ' αὐτό τόν τρόπο ἀλλά κι ή ἐξάρτησή της ἀπ' τό ἐργοστάσιο καί, συνακόλουθα, ἀπ' τό κεφάλαιο, ἔχει γίνει ἀπόλυτη.

«Στή μανιφακτούρα καί στή χειροτεχνία, τό ἐργαλεῖο ὑπηρετεῖ τόν ἐργάτη ἐνῶ στό ἐργοστάσιο αὐτός εἶναι πού ὑπηρετεῖ τή μηχανή. Ἐκεῖ ή κίνηση τοῦ μέσου ἐργασίας ξεκινάει ἀπ' αὐτόν. Ἐδῶ, αὐτός εἶναι ὑποχρεωμένος νά τό ἀκολουθεῖ. Στή μανιφακτούρα οἱ ἐργάτες ἀποτελοῦν τά μέλη ἑνός ζωντανοῦ μηχανισμοῦ. Στό ἐργοστάσιο, ἔχουν ἐνσωματωθεῖ σ' ἕνα νεκρό μηχανισμό πού ὑπάρχει ἀνεξάρτητα ἀπ' αὐτούς. Ἀκόμα καί τό ἴδιο τό ξαλάφρωμα τῆς δουλειᾶς γίνεται ἕνα βασανιστήριο, γιατί ή μηχανή δέν ἐλευθερώνει τόν ἐργάτη ἀπ' τήν ἐργασία, ἀλλά ἀντίθετα ἀπογυμνώνει τήν ἐργασία ἀπ' τό περιεχόμενό της. Τό μέσο ἐργασίας πού ἔχει μετατραπεῖ σέ αὐτόματο, ὀρθώνεται ἀπέναντι στόν ἐργάτη στό προτσές ἐργασίας, μέ τή μορφή τοῦ κεφάλαιου, νεκρῆς ἐργασίας, πού ἐξουσιάζει καί ἀπομυζᾶ τή ζωντανή του δύναμη.

«Ἡ μεγάλη βιομηχανία ὁλοκληρώνει τελικά τό διαχωρισμό τῆς χειρωνακτικῆς ἐργασίας ἀπ' τίς πνευματικές δυνάμεις τῆς παραγωγῆς, πού τίς μεταβάλλει σέ ἐξουσία τοῦ κεφάλαιου πάνω στήν ἐργασία. Ἡ δεξιοτεχνία

τοῦ ἐργάτη ἐκμηδενίζεται μπροστά στήν ἐπιστήμη, στίς τεράστιες φυσικές δυνάμεις, στό μέγεθος τῆς κοινωνικῆς ἐργασίας πού ἐνσαρκώθηκε στό σύστημα τῶν μηχανῶν, καί πού ἀποτελεῖ τή δύναμη τοῦ **ἀφεντικοῦ**. Στό μυαλό αὐτοῦ τοῦ ἀφεντικοῦ, τό μονοπώλιό του πάνω στίς μηχανές συνυφαίνεται μέ τήν ὕπαρξη τῶν ἴδιων τῶν μηχανῶν. Κι ὅπως λέει ὁ Φ. Ἔνγκελς*, σέ περίπτωση σύγκρουσης μέ τούς ἐργάτες του, τό ἀφεντικό τούς πετάει κατάμουτρα τά ἀκόλουθα περιφρονητικά λόγια: «Οἱ ἐργοστασιακοί ἐργάτες θἄκαναν πολύ καλά νά θυμοῦνται ὅτι στήν πραγματικότητα ἡ ἐργασία τους εἶναι μιά ἀπ' τίς κατώτερες· ὅτι καμιά ἄλλη δουλειά δέν μπορεῖ νά μαθευτεῖ πιό εὔκολα καί, παίρνοντας ὑπόψη τήν ποιότητά της, καμιά ἄλλη δέν πληρώνεται καλύτερα, ἀφοῦ γιά ν' ἀποκτήσει κανείς κάθε ἐπιθυμητή δεξιοτεχνία χρειάζεται ἐλάχιστος χρόνος κι ἐλάχιστη ἐκπαίδευση. Στήν πραγματικότητα, οἱ μηχανές τοῦ ἀφεντικοῦ παίζουν ἕνα πολύ σημαντικότερο ρόλο στό ζήτημα τῆς παραγωγῆς, ἀπ' ὅτι ἡ ἐργασία κι ἡ δεξιοτεχνία τοῦ ἐργάτη, πού μπορεῖ νά τή διδαχτεῖ κανείς σέ 6 μῆνες καί πού μπορεῖ νά τή μάθει ἀκόμα κι ὁ τελευταῖος χωριάτης».

«Ἡ τεχνική ὑποταγή τοῦ ἐργάτη στήν ὁμοιόμορφη λειτουργία τοῦ μέσου ἐργασίας κι ἡ ἰδιόμορφη σύνθεση τοῦ συνολικοῦ ἐργάτη ἀπό ἄτομα τῶν δύο φύλλων καί κάθε ἡλικίας, δημιουργοῦν μιά στρατιωτική πειθαρχία πού διαμορφώνεται καί γίνεται τό ὁλοκληρωμένο καθεστώς τοῦ ἐργοστασίου. Ἐκεῖ, τό λεγόμενο ἔργο τῆς ἐπίβλεψης κι ὁ χωρισμός τῶν ἐργατῶν σέ ἁπλούς στρατιῶτες κι ὑπαξιωματικούς τῆς βιομηχανίας, ἔχουν φτάσει στό ἀποκορύφωμά τους. Ὁ Γιούρ, ὁ ὑμνητής τοῦ ἐργοστάσιου λέει· «Ἡ κύρια δυσκολία δέν ἔγκειτο τόσο στήν ἐφεύρεση τοῦ αὐτόματου συστήματος μηχανῶν..., ἀλλά.... στήν πειθαρχία, πού εἶναι ἀναγκαία γιά νά μάθουν στούς ἀνθρώπους ν' ἀπαρνηθοῦν τίς ἄταχτες συνήθειές τους στή δουλειά καί νά ταυτιστοῦν μέ τήν ἀμετάβλητη κανονικότητα τοῦ μεγάλου αὐτόματου. Ἡ ἐφεύρεση, ὅμως, κι ἡ πετυχημένη ἐφαρμογή ἑνός κώδικα πειθαρχίας, πού ν' ἀνταποκρίνεται στίς ἀνάγκες καί τήν ταχύτητα τοῦ αὐτόματου συστήματος, ἦταν ἕνα ἡράκλειο ἔργο».

«Ἀφήνοντας κατά μέρος τή διάκριση τῶν ἐξουσιῶν, τήν τόσο ἀρεστή ἄλλωστε στούς ἀστούς, καί τό ἀντιπροσωπευτικό σύστημα, πού τούς ἀρέσει ἀκόμα περισσότερο, ὁ καπιταλιστής διατυπώνει, σάν ἰδιωτικός νομοθέτης κι αὐτεξούσια, τήν ἀπόλυτη κυριαρχία του πάνω στούς ἐργάτες του, τόν δικό του ἐργοστασιακό κώδικα. Τή θέση τοῦ βούρδουλα τοῦ ἐπιστάτη τῶν δούλων, ἔχει πάρει τό βιβλιάριο ποινῶν τοῦ ἐπιστάτη ἐργασίας, ὅπου ὅλες οἱ ποινές καταλήγουν φυσικά σέ χρηματικά πρόστιμα καί περικοπές τοῦ μισθοῦ.

* Σ.τ.Σ. Ὁ Φ. Ἔνγκελς δέν πρέπει νά συγχέεται μέ τούς ἀστούς συγγραφεῖς πού ἀναφέρονται σ' αὐτό τό ἐγχειρίδιο. Ἀκολουθεῖ τόν ἴδιο δρόμο μέ τό Μάρξ, ὅπως μπορεῖ νά γίνει ἀντιληπτό ἀπ' τά ἴδια του τά λόγια.

«'Ο Φ. Ένγκελς λέει : «'Η σκλαβιά στήν όποία ή άστική τάξη κρατάει δεμένο τό προλεταριάτο πουθενά άλλοῦ δέ φαίνεται τόσο καθαρά όσο στό έργοστασιακό σύστημα. Έδῶ, κάθε ελευθερία σταματάει ούσιαστικά καί φυσικά. Ό εργάτης πρέπει νά βρίσκεται στό εργοστάσιο στίς 5.30 τό πρωί· άν άργήσει 2 λεφτά, τιμωρεῖται, κι άν άργήσει 10 λεφτά, δέν τόν άφήνουν νά μπεῖ παρά μόνο μετά τήν ὥρα τοῦ κολατσιοῦ, κι έτσι χάνει τό 1/4 τοῦ μεροκάματου. Ό εργοστασιάρχης είναι ό άπόλυτος νομοθέτης. Φτιάχνει κανονισμούς τοῦ εργοστάσιου όπως τοῦ γουστάρει· τροποποιεῖ τόν κώδικά του ή κάνει προσθήκες σ' αὐτόν, όπως τοῦ καπνίσει· κι άν άκόμα συμπεριλάβει σ' αὐτόν τήν πιό μεγάλη παλαβομάρα, τά δικαστήρια λένε στούς εργάτες : Μιά καί δεχθήκατε θεληματικά αὐτό τό συμβόλαιο, εἴστε ύποχρεωμένοι νά τό τηρήσετε. Έτσι οί εργάτες είναι καταδικασμένοι νά βασανίζονται, φυσικά καί ψυχικά, άπ' τά 9 τους χρόνια ὡς τό θάνατό τους».

Άς πάρουμε, τώρα, γιά παράδειγμα τοῦ τί **λένε τά δικαστήρια**, δυό περιπτώσεις. Στό Σέφφιλντ, στά 1866, ένας εργάτης είχε μισθωθεῖ γιά δυό χρόνια σ' ένα μεταλλουργικό εργοστάσιο. Ύστερα άπό ένα καβγά μέ τόν εργοστασιάρχη, έφυγε άπ' τό εργοστάσιο δηλώνοντας ότι μέ κανένα τρόπο δέ θάθελε νά ξαναγυρίσει. Άφοῦ μηνύθηκε γιά άθέτηση τοῦ συμβολαίου, καταδικάστηκε σέ δυό μῆνες φυλακή (άν ό εργοστασιάρχης είναι εκεῖνος πού άθετεῖ τό συμβόλαιο, μπορεῖ νά εναχθεῖ μόνο μέ βάση τό άστικό δίκαιο καί δέν διακινδυνεύει παρά μόνο ένα πρόστιμο). Άφοῦ ό εργάτης έκανε τούς δυό μῆνες φυλακή, ό ἴδιος εργοστασιάρχης τόν κάλεσε νά επιστρέψει στό εργοστάσιο, μέ βάση τό παλιό συμβόλαιο. Ό εργάτης άρνήθηκε, προβάλλοντας τό επιχείρημα ότι έχει ξεπληρώσει τήν άθέτηση τοῦ συμβολαίου μέ φυλακή. Τότε ό εργοστασιάρχης τόν μήνυσε ξανά καί καταδικάστηκε πάλι άπ' τό δικαστήριο, παρά τό γεγονός ότι ένας άπ' τούς δικαστές χαρακτήρισε άνοιχτά τό γεγονός αὐτό τερατώδη άδικία, τό νά καταδικάζεται, δηλαδή, ένας άνθρωπος περιοδικά σ' όλη του τή ζωή γιά τό ἴδιο άδίκημα. Αὐτή ή άπόφαση εκδόθηκε άπό ένα άπ' τά άνώτατα δικαστήρια τοῦ Λονδίνου κι όχι άπό κανένα επαρχιακό δικαστήριο.

«'Η δεύτερη περίπτωση συνέβηκε στό Γουίλσιρ, τό Νοέμβρη τοῦ 1863. Τριάντα περίπου ύφάντριες, πού εργάζονταν σέ άτμοκίνητους άργαλειούς κάποιου ύφασματοβιομήχανου Χέραπ, κατέβηκαν σέ άπεργία γιατί αὐτός ό Χέραπ είχε τήν ώραία συνήθεια νά κάνει περικοπές στό μισθό τους, όταν άργοῦσαν τό πρωί καί συγκεκριμένα, γιά 2 λεφτά άργοπορία τους κρατοῦσε 6 πέννες, γιά 3 λεφτά 1 σελλίνι καί γιά 10 λεφτά 1 σ. καί 6 π. Πράγμα πού σημαίνει 9 σ. τήν ὥρα, δηλαδή, 4 λίρες στερλίνες καί 10 σ. τή μέρα, τή στιγμή πού ό μέσος μισθός τους δέν ξεπερνοῦσε ποτέ τά 10–12 σ. τή βδομάδα. Ό Χέραπ είχε βάλει ένα παιδί γιά νά σαλπίζει τήν ὥρα πού άρχιζε ή δουλειά στό εργοστάσιο, πού άνοιγε καμιά φορά πρίν άπ' τίς 6 τό πρωί, καί μόλις τό σάλπισμα σταματοῦσε, οί πόρτες έκλειναν κι όλες οί εργάτριες πού έμεναν έξω, έτρωγαν πρόστιμο. Καί καθώς δέν ύπῆρχε ρολόι σ' εκεῖνο τό

ἐργοστάσιο, οἱ δύστυχες ἦταν ἕρμαιο αὐτοῦ τοῦ πιτσιρικᾶ, πού τόν δασκάλευε ὁ Χέραπ. Οἱ μανάδες καί τά κορίτσια πού ἀπεργοῦσαν, δήλωσαν ὅτι θά ξανάπιαναν δουλειά μόνον ἄν ἀντικατασταίνονταν ὁ σαλπιγκτής μ' ἕνα ρολόι κι ἄν ἐφαρμοζόταν μιά πιό λογική ταρίφα προστίμων. 'Ο Χέραπ μήνυσε 19 γυναῖκες καί κορίτσια γιά ἀθέτηση συμβολαίου. Καταδικάστηκαν σέ 9 π. πρόστιμο ἡ κάθε μιά σύν 2 σ. καί 6 π. γιά τά δικαστικά ἔξοδα. 'Ο Χέραπ, φεύγοντας ἀπ' τό δικαστήριο, ἀποδοκιμάστηκε μέ σφυρίγματα ἀπ' τό πλῆθος»[1].

Τά θλιβερά ἀποτελέσματα τοῦ ἐργοστάσιου καί τῆς μεγάλης βιομηχανίας προβλέπονται πάντοτε ἀπ' τούς ἐργάτες, ὅπως τό ἀποδείχνει ὁ τρόπος πού ἀντιμετωπίζουν κάθε φορά τίς μηχανές.

Στό 17ο αἰώνα, σ' ὅλη σχεδόν τήν Εὐρώπη, ξέσπασαν ἐργατικές ἐξεγέρσεις ἐναντίον μιᾶς ὑφαντουργικῆς μηχανῆς, πού ἔφτιανε κορδέλλες καί σειρήτια, ἡ ὁποία λεγόταν **Μπάντμυλε** ἤ **Μύλενστουλ**. 'Η τελευταία εἶχε ἐφευρεθεῖ στή Γερμανία. 'Ο ἀββάς Λαντσελόττι, σ' ἕνα ἔργο του πού βγῆκε στά 1636, ἀφηγεῖται ὅτι: «'Ο 'Αντον Μύλλερ ἀπ' τό Ντάντσιγκ εἶδε ὅπως λέει, πρίν ἀπό 50 χρόνια περίπου, μιά πολύ τεχνική μηχανή σ' αὐτή τήν πόλη, πού ὕφαινε ταυτόχρονα 4 ὥς 6 ὑφαντά· ἐπειδή ὅμως τό δημοτικό συμβούλιο φοβήθηκε ὅτι αὐτή ἡ ἐφεύρεση θά μετάτρεπε μεγάλο ἀριθμό ἐργατῶν σέ ζητιάνους, ἐμπόδισε τή χρήση τῆς μηχανῆς κι ἔβαλε νά στραγγαλίσουν ἤ νά πνίξουν στά κρυφά τόν ἐφευρέτη της».

«'Η ἴδια μηχανή χρησιμοποιήθηκε γιά πρώτη φορά τό 1629 στό Λέυντιν, ὅπου οἱ ἐξεγέρσεις τῶν σειρητοπλεκτῶν ἀνάγκασαν, ἀρχικά, τίς δημοτικές ἀρχές νά τήν ἀπαγορέψουν. 'Ο Μπόξχορν λέει σχετικά: «Πρίν ἀπό 20 περίπου χρόνια, ὁρισμένοι ἄνθρωποι σ' αὐτή τήν πόλη ἐφεῦραν ἕνα ὄργανο ὕφανσης, μέ τό ὁποῖο ἕνας μόνο ἐργάτης μποροῦσε νά ὑφάνει περισσότερα ὑφαντά καί πιό εὔκολα ἀπ' ὅτι μποροῦσαν πολλοί ἐργάτες στόν ἴδιο χρόνο. Τό ἀποτέλεσμα ἦταν νά προκληθοῦν ταραχές καί διαμαρτυρίες ἀπό μέρους τῶν ὑφαντουργῶν, πράγμα πού ἔκανε τίς δημοτικές ἀρχές ν' ἀπαγορεύσουν τή χρήση αὐτοῦ τοῦ ὀργάνου»[2] 'Αφοῦ ἐκδόθηκαν ἐναντίον αὐτοῦ τοῦ ἀργαλειοῦ διάφορα λίγο-πολύ ἀπαγορευτικά διατάγματα, στά 1632, στά 1639 κ.λ.π., τελικά ἐπιτράπηκε ἡ χρήση του κάτω ἀπ' ὁρισμένους ὅρους, μέ τό διάταγμα τῆς 15 Δεκέμβρη 1661, τῆς Γενικῆς Συνέλευσης στήν 'Ολλανδία.

«'Η **Μπάντστουλ** εἶχε ἀπαγορευτεῖ στήν Κολωνία, στά 1676, ἐνῶ ἡ εἰσαγωγή της στήν 'Αγγλία, τήν ἴδια ἐποχή, εἶχε προκαλέσει ταραχές ἀνάμεσα στούς ὑφαντουργούς. Μέ τό Αὐτοκρατορικό Διάταγμα τῆς 19 Φλεβάρη 1685, ἀπαγορεύτηκε ἡ χρήση της σ' ὅλη τή Γερμανία. Στό 'Αμβοῦργο, μέ διαταγή τῆς Δημαρχίας, κάηκε δημόσια. Στίς 9 Φλεβάρη 1719, ὁ αὐτοκράτορας Κάρολος ΣΤ', ἀνανέωσε τό διάταγμα τοῦ 1685 καί μόλις τό 1765 ἐπι-

1. Μάρξ, Κεφ. ΙΓ', §4.
2. Μάρξ, Κεφ. ΙΓ', §4.

τράπηκε ή δημόσια χρήση της στό Έκλεκτοράτο τής Σαξωνίας.

«Αυτή ή μηχανή, πού ξεσήκωσε τόσο θόρυβο στήν Ευρώπη, ήταν ό πρόδρομος τών κλωστικών κι ύφαντικών μηχανών καί προανάγγειλε τή βιομηχανική έπανάσταση τού 18ου αιώνα. Έδινε τή δυνατότητα καί στό πιό άπειρο παιδί νά κινεί έναν ολόκληρο άργαλειό μέ όλες του τίς σαίτες, τραβώντας καί σπρώχνοντας ένα μοχλό καί παρήγε, στήν τελειοποιημένη της μορφή, 40–50 κομμάτια τή φορά.

«Στίς άρχές τού 17ου αιώνα, ό έξεγερμένος όχλος κατέστρεψε ένα άνεμοκίνητο πριονιστήριο, πού είχε κατασκευάσει ένας Όλλανδός κοντά στό Λονδίνο. Στίς άρχές τού 18ου αιώνα, οί ύδροκίνητες πριονιστικές μηχανές έπικράτησαν πολύ δύσκολα έξαιτίας τής λαϊκής άντίστασης, πού ύποστηριζόταν κι άπ' τό Κοινοβούλιο. Όταν ό Έβερετ, στά 1758, κατασκεύασε τήν πρώτη ύδροκίνητη μηχανή γιά τό κούρεμα τού μαλλιού, 100.000 άνθρωποι, πού έχασαν έξαιτίας της τή δουλειά τους, τήν έκαναν στάχτη. 50.000 έργάτες πού ζούσαν ώς τότε άπ' τό λανάρισμα τού μαλλιού, μέ αίτησή τους στό Κοινοβούλιο, τάχθηκαν ένάντια στίς ξαντικές μηχανές. Ή μαζική καταστροφή τών μηχανών στίς άγγλικές μανιφακτουρικές περιφέρειες, στά πρώτα 15 χρόνια τού 19ου αιώνα, έδωσε στήν Κυβέρνηση τό πρόσχημα γιά τή λήψη τών πιό άντιδραστικών μέτρων βίας.

«Χρειάζεται χρόνος καί πείρα, γιά νά μάθουν οί έργάτες νά διακρίνουν τίς μηχανές άπ' τήν καπιταλιστική τους χρησιμοποίηση καί νά στρέφουν, έτσι, τίς έπιθέσεις τους όχι ένάντια στά ύλικά μέσα παραγωγής, άλλά ένάντια στήν κοινωνική μορφή τής έκμετάλλευσής τους»[1].

Νά λοιπόν ποιές είναι οί συνέπειες τών μηχανών καί τής μεγάλης βιομηχανίας γιά τούς έργάτες. Οί τελευταίοι άπολύθηκαν, στήν άρχή μαζικά άπ' τά έργοστάσια, όπου τή θέση τους πήρε ή μηχανή. Οί λίγοι πού άπόμειναν έπρεπε νά ύποστούν τήν ταπείνωση νά σπάσουν μέ τά ίδια τους τά χέρια τά τελευταία έργαλεία τής δουλειάς τους καί νά καταντήσουν σκλάβοι τών μηχανών· όφειλαν νά ύποστούν τό βάρος μιάς ύπερβολικά μεγάλης έργάσιμης μέρας· ν' άπαρνηθούν γυναίκα καί παιδιά, καί νά γίνουν σκλάβοι τού κεφάλαιου. Καί τέλος, νά ύποφέρουν άπό άπερίγραπτους σπασμούς, πού όφείλονταν στά βασανιστήρια μιάς έργασίας, πού έντατικοποιούνταν προοδευτικά άπ' τήν τρελλή έπιθυμία τής ύπεραξίας, πού είχε κυριέψει τόν καπιταλιστή στήν περίοδο τής μεγάλης βιομηχανίας. Άλλά άπ' τό Θεό - κεφάλαιο δέν λείπουν οί Θεολόγοι, πού έξηγούν τά πάντα καί δικαιολογούν τά πάντα μέ τούς αιώνιους νόμους τους. Στίς άπελπισμένες κραυγές τών έργατών πού όδηγήθηκαν στήν πείνα έξαιτίας τών μηχανών, αύτοί άπαντούν άναγγέλοντας, σάν άντιστάθμισμα, τήν ψήφιση ένός νόμου πού έπιτρέπει τή μετανάστευση.

«Μιά όλόκληρη σειρά άστών οικονομολόγων, όπως ό Τζαίημς Μίλλ, ό

1. Μάρξ Κεφ. ΙΓ΄, §5.

Μάκ Κοῦλλοκ, ὁ Τόρρενς, ὁ Σένιορ, ὁ Τζών Στιούαρτ Μίλλ κ.λπ. ὑποστηρίζουν ὅτι κάθε μηχανή πού ἐκτοπίζει ἐργάτες, ἀπελευθερώνει ταυτόχρονα καί κατ' ἀνάγκη ἕνα ἀντίστοιχο κεφάλαιο γιά τήν ἀπασχόληση τῶν ἴδιων αὐτῶν ἐργατῶν.

«Ἄς ὑποθέσουμε ὅτι σέ μιά μανιφακτούρα ταπετσαρίας τό συνολικό κεφάλαιο εἶναι 6000 λίρες στερλίνες, ἀπ' τίς ὁποῖες οἱ μισές ἔχουν διατεθεῖ σέ πρῶτες ὕλες (γιά λόγους ἀπλοποίησης δέν παίρνουμε ὑπόψη τίς κτιριακές ἐγκαταστάσεις κ.λ.π.) κι οἱ ἄλλες μισές προορίζονται γιά τήν πληρωμή τῶν 100 ἐργατῶν της, πού ὁ καθένας παίρνει ἕναν ἐτήσιο μισθό 30 λ. στ. Σέ μιά δοσμένη στιγμή, ὁ καπιταλιστής ἀπολύει 50 ἐργάτες καί τούς ἀντικαθιστᾶ μέ μιά μηχανή ἀξίας 1500 λ. στ.

«Ἀπελευθερώνεται κεφάλαιο μ' αὐτή τήν ἐνέργεια; Ἀρχικά τό συνολικό ποσό τῶν 6000 λ. στ. ἀποτελοῦνταν ἀπό ἕνα σταθερό κεφάλαιο 3000λ. στ. κι ἕνα μεταβλητό κεφάλαιο 3000λ. στ. Τώρα ἀποτελεῖται ἀπό ἕνα σταθερό κεφάλαιο 4500 λ.στ. (3000λ.στ. γιά τίς πρῶτες ὕλες καί 1500 λ.στ. γιά τίς μηχανές) κι ἕνα μεταβλητό κεφάλαιο 1500 λ.στ. γιά τήν πληρωμή 50 ἐργατῶν. Τό μεταβλητό μέρος τοῦ κεφάλαιου ἔχει μειωθεῖ ἀπ' τό 1/2 στό 1/4 τοῦ συνολικοῦ κεφάλαιου. Ἔτσι ἕνα κεφάλαιο 1500 λιρῶν ἀντί ν' ἀπελευθερωθεῖ, δεσμεύεται μέ μορφή πού παύει ν' ἀνταλλάσσεται μέ ἐργατική δύναμη, δηλαδή, ἔγινε ἀπό μεταβλητό σταθερό. Στό μέλλον, τό συνολικό κεφάλαιο τῶν 6000 λ. στ. ποτέ πιά δέ θά μπορεῖ ν' ἀπασχολήσει περισσότερους ἀπό 50 ἐργάτες, καί κάθε φορά πού θά τελειοποιεῖται ἡ μηχανή, θ' ἀπασχολεῖ ἀκόμα λιγότερους. «Γιά νά εὐχαριστήσουμε τούς θεωρητικούς τῆς ἀντιστάθμισης, θά δεχτοῦμε ὅτι ἡ τιμή τῆς μηχανῆς εἶναι μικρότερη ἀπ' τό ἄθροισμα τῶν μισθῶν, πού δέν πληρώνονται πιά κι ὅτι αὐτή δέν κοστίζει 1500 λ. στ., ἀλλά μόνο 1000 λ. στ.

«Σύμφωνα μέ τά νέα μας δεδομένα, τό κεφάλαιο τῶν 1500 λ. στ., πού ἄλλοτε διατίθονταν σέ μισθούς, μετατρέπεται σέ σταθερό ἤ δεσμεύεται ἕνα μεταβλητό κεφάλαιο 1000 λ. στ. μέ τή μορφή τῶν μηχανῶν κι ἀπελευθερώνεται ἕνα κεφάλαιο 500 λ. στ. ἀπ' τή χρήση τους στό ἐργοστάσιο ταπετσαρίας, καί πού μποροῦν νά λειτουργήσουν σά νέο κεφάλαιο. Ἄν ὁ μισθός παραμένει ὁ ἴδιος, αὐτό ἀποτελεῖ μιά βάση πού θά πρόσφερε τή δυνατότητα ἀπασχόλησης 16 περίπου ἐργατῶν, ἐνῶ ἔχουν ἤδη ἀπολυθεῖ 50. Ἀλλά στήν οὐσία θ' ἀπασχολήσει πολύ λιγότερους ἀπό 16, ἐπειδή οἱ 500 λ. στ. γιά νά μετατραποῦν σέ κεφάλαιο, πρέπει κατά ἕνα μέρος νά ξοδευτοῦν σέ πρῶτες ὕλες, ἐργαλεῖα κ.λ.π., κοντολογίς, νά συμπεριλάβουν ἕνα σταθερό συστατικό μέρος πού δέ θά μετατραπεῖ σέ μισθούς.

«Ἄν ἡ παραγωγή τῶν νέων μηχανῶν ἀπασχολεῖ ἕνα πρόσθετο ἀριθμό μηχανουργῶν, μήπως αὐτό ἀποτελεῖ **ἀντιστάθμισμα** γιά τούς ἐργάτες ταπετσαρίας πού πετάχτηκαν στό δρόμο; Σέ κάθε περίπτωση ἡ παραγωγή τῶν μηχανῶν ἀπασχολεῖ λιγότερους ἐργάτες ἀπ' αὐτούς πού ἐκτοπίζει ἡ χρησιμοποίησή τους. Τό ποσό τῶν 1500 λ. στ., πού ἀντιπροσώπευε μόνο τό

μισθό τῶν ἐργατῶν ταπετσαρίας πού ἀπολύθηκαν, ἀντιπροσωπεύει τώρα ὄχι μόνο τήν ἀξία τῶν μέσων παραγωγῆς πού ἀπαιτοῦνται γιά τήν κατασκευή τους, ἀλλά καί τό μισθό τῶν μηχανουργῶν πού τίς φτιάξανε καί τήν ὑπεραξία πού πηγαίνει στ' ἀφεντικό τους. Ἐπιπλέον, ὅταν φτιαχτεῖ μιά μηχανή, δέ χρειάζεται ν' ἀνανεωθεῖ παρά μόνο μετά τό θάνατό της, καί γιά ν' ἀπασχολοῦν συνέχεια τόν πρόσθετο ἀριθμό μηχανουργῶν, θά πρέπει οἱ μανιφακτοῦρες ταπετσαρίας, ἡ μιά μετά τήν ἄλλη, νά ἐκτοπίζουν ἐργάτες μέ τίς μηχανές.

«Ἀλλά δέν ἐννοοῦν αὐτό τό εἶδος ἀπελευθέρωσης τοῦ κεφάλαιου οἱ δογματικοί τῆς ἀντιστάθμισης. Ἐννοοῦν τά μέσα συντήρησης τῶν ἐργατῶν πού ἀπολύθηκαν. Στερώντας τούς 50 ἐργάτες ἀπ' τό μισθό τους τῶν 1500 λ. στ., ἡ μηχανή τούς στερεῖ καί τήν κατανάλωση μέσων συντήρησης ἀξίας 1500 λ. στ.

Νά ποιά εἶναι ἡ θλιβερή πραγματικότητα.

Κάνοντας τόν ἐργάτη νά πεινάσει, οἱ κύριοι μέ τίς χοντρές κοιλιές, ἀπελευθερώνουν τά ἀναγκαῖα γιά τή συντήρηση τοῦ ἐργάτη καί τά χρησιμοποιοῦν γιά τήν ἀπασχόληση ἄλλων ἐργατῶν σέ ἄλλες βιομηχανίες. Ὅπως βλέπουμε, ὅλα ἐξαρτῶνται ἀπ' τόν τρόπο πού θά ἐκφραστεῖ κανείς. Nominibus mollire licet mala (ἐπιτρέπεται νά ἀπαλύνει κανείς τό κακό μέ λέξεις)»[1].

---

1. Μάρξ, Κεφ. ΙΓ', §6.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ VIII

Ὁ μισθός

Οἱ ὑποστηρικτές τοῦ καπιταλιστικοῦ τρόπου παραγωγῆς ἰσχυρίζονται ὅτι ὁ μισθός εἶναι ἡ τιμή τῆς ἐργασίας κι ἡ ὑπεραξία τό προϊόν τοῦ κεφάλαιου.

Ἀλλά τί ἀκριβῶς εἶναι ἡ ἀξία τῆς ἐργασίας; Ἡ ἐργασία ἡ ἐνυπάρχει ἀκόμα στόν ἐργάτη ἡ ἔχει κιόλας καταναλωθεῖ. Αὐτό, δηλαδή, σημαίνει ὅτι ἡ ἐργασία εἶναι ἡ ἡ δύναμη, ἡ δυνατότητα νά κάνουμε κάτι, ἡ εἶναι αὐτό τό κάτι πού κιόλας ἔχει γίνει: κοντολογίς, ἡ ἐργασία εἶναι ἡ ἡ ἐργατική δύναμη ἡ τό ἐμπόρευμα. Ὁ ἐργάτης δέν μπορεῖ νά πουλήσει τήν ἐργασία πού'χει κιόλας καταναλώσει, δηλαδή, αὐτό πού ὁ ἴδιος παράγει, τό ἐμπόρευμα, γιατί αὐτό ἀνήκει στόν καπιταλιστή κι ὄχι στόν ἴδιο τόν ἐργάτη. Γιά νά μπορεῖ ὁ ἐργάτης νά πουλήσει τήν ἐργασία πού'χει κιόλας καταναλώσει, δηλαδή, τό ἐμπόρευμα πού ἔχει παράξει, θά ἔπρεπε νά διαθέτει τά μέσα ἐργασίας καί τίς πρῶτες ὕλες τῆς ἐργασίας, καί σ' αὐτή τήν περίπτωση, θἆταν ὁ ἔμπορος τῶν ἐμπορευμάτων πού ὁ ἴδιος παρήγαγε. Ἀλλά αὐτός δέ διαθέτει τίποτα, εἶναι ἕνας προλετάριος πού γιά νά ζήσει πρέπει νά πουλήσει σέ ἄλλους τό μόνο ἀγαθό πού τοῦ ἀπομένει, δηλαδή, τήν ἱκανότητα ἡ τή δύναμη νά δουλεύει, τήν ἐργατική δύναμη. Ἄρα, ὁ καπιταλιστής δέν μπορεῖ ν' ἀγοράσει παρά μόνο τήν ἐργατική δύναμη, ἡ ὁποία, ὅπως κάθε ἄλλο ἐμπόρευμα, ἔχει μιά ἀξία χρήσης καί μιά ἀνταλλακτική ἀξία. Ὁ καπιταλιστής πληρώνει στόν ἐργάτη τήν κοινῶς λεγόμενη ἀξία, δηλαδή, τήν ἀνταλλακτική ἀξία, γιά τό ἐμπόρευμα πού τοῦ πουλάει. Ἀλλά ἡ ἐργατική δύναμη ἔχει, ἐπιπλέον, μιά ἀξία χρήσης, ἡ ὁποία ἀνήκει στόν καπιταλιστή πού τήν ἀγόρασε. Ὅμως, ἡ ἀξία χρήσης αὐτοῦ τοῦ μοναδικοῦ ἐμπορεύματος ἔχει δυό ἰδιότητες. Ἡ πρώτη εἶναι μιά ἰδιότητα πού τή συναντᾶμε καί στήν ἀξία χρήσης ὅλων τῶν ἄλλων ἐμπορευμάτων, δηλαδή, ὅτι ἱκανοποιεῖ μιάν ἀνάγκη· ἡ δεύτερη εἶναι μιά καθαρά δική της ἰδιότητα, δηλαδή, ὅτι δημιουργεῖ ἀξία, πράγμα πού ξεχωρίζει αὐτό τό ἐμπόρευμα ἀπ' ὅλα τά ἄλλα.

Ἄρα, ὁ μισθός δέν μπορεῖ ν' ἀντιπροσωπεύει τίποτ' ἄλλο ἀπ' τήν τιμή τῆς ἐργατικῆς δύναμης. Καί ἡ ὑπεραξία δέν μπορεῖ νἆναι προϊόν τοῦ κεφάλαιου, γιατί τό κεφάλαιο εἶναι μιά ἀδρανής ὕλη, πού συμμετέχει στό ἐμπόρευμα μέ τήν ἴδια πάντα ποσότητα ἀξίας μέ τήν ὁποία συμμετεῖχε ἀρχικά· εἶναι ὕλη χωρίς ζωή καί πού, μένοντας μόνη της, χωρίς τήν ἐργατική δύναμη, δέ θά ζωντάνευε ποτέ. Μόνο ἡ ἐργατική δύναμη μπορεῖ νά παράγει ὑπεραξία. Αὐτή εἶναι πού προσφέρει τό πρῶτο σπέρμα ζωῆς στό κεφάλαιο.

Αὐτή εἶναι πού συντηρεῖ ὅλη τή ζωή τοῦ κεφάλαιου. Τό τελευταῖο, ἀρχικά, δέν κάνει τίποτ' ἄλλο ἀπ' τό νά ἀπομυζᾶ, κατόπιν νά ἀπορροφᾶ ἀπ' ὅλους τούς πόρους καί, τελικά, ν' ἀντλεῖ μέ μανία ὑπεραξία ἀπ' τήν ἐργασία.

Οἱ δυό βασικοί τύποι τοῦ μισθοῦ εἶναι : τό χρονομίσθιο κι ὁ μισθός μέ τό κομμάτι.

Τό χρονομίσθιο εἶναι ὁ μισθός πού πληρώνεται γιά ἕνα δοσμένο χρόνο: γιά μιά μέρα, γιά μιά βδομάδα, γιά ἕνα μήνα ἐργασίας. Ἀποτελεῖ μιά παραλλαγή τῆς τιμῆς τῆς ἐργατικῆς δύναμης. Ἀντί νά ποῦμε ὅτι ὁ ἐργάτης ἔχει πουλήσει τήν ἐργατική δύναμη μιᾶς μέρας γιά 3 σ. λέμε ὅτι ὁ ἐργάτης πηγαίνει νά δουλέψει γιά ἕνα μισθό 3 σ. τή μέρα.

Ὁ μισθός τῶν 3 σ. τή μέρα, εἶναι λοιπόν ἡ τιμή τῆς ἐργατικῆς δύναμης γιά μιά μέρα. Ἀλλά ἡ διάρκεια τῆς ἐργάσιμης μέρας ποικίλει. Ἄν π.χ. εἶναι 10 ὧρες, ἡ ἐργατική δύναμη πληρώνεται μέ 3 3/5 πέννες τήν ὥρα, ἐνῶ ἄν εἶναι 12 ὧρες, ἡ ἐργατική δύναμη πληρώνεται μέ 2 2/5 π.* τήν ὥρα. Ἄρα, ὁ καπιταλιστής, παρατείνοντας τήν ἐργάσιμη μέρα, θά πληρώσει στόν ἐργάτη μιά μικρότερη τιμή γιά τήν ἐργατική του δύναμη. Ὁ καπιταλιστής μπορεῖ, ἐπίσης, ν' αὐξήσει τό μισθό, συνεχίζοντας ὅμως νά πληρώνει στόν ἐργάτη γιά τήν ἐργατική του δύναμη τήν ἴδια τιμή ὅπως πρῶτα ἤ κι' ἀκόμα μικρότερη. Ἄν ἕνας καπιταλιστής αὐξήσει τό μισθό τοῦ ἐργάτη του ἀπό 3 σ. σέ 3 σ. 7 1/5 π. τή μέρα καί ταυτόχρονα παρατείνει τήν ἐργάσιμη μέρα ἀπό 10 ὧρες, πού ἦταν πρίν, σέ 12 ὧρες, παρόλο πού αὔξησε κατά 7 1/5 π. τό ἡμερομίσθιο, θά πληρώνει πάντα στόν ἐργάτη 3 3/5 π. τήν ὥρα γιά τήν ἐργατική του δύναμη. Ἄν πάλι ὁ καπιταλιστής, αὐξήσει τό μισθό ἀπό 3 σ. σέ 3 σ. 7 1/5 π. ἀλλά ταυτόχρονα παρατείνει τήν ἐργάσιμη μέρα ἀπό 10 σέ 15 ὧρες, παρόλο πού αὐξάνει τό μεροκάματο θά καταφέρει νά πληρώσει στόν ἐργάτη γιά τήν ἐργατική του δύναμη μιά τιμή μικρότερη ἀπό πρίν. Δηλαδή, 2,9 π. περίπου ἀντί 3 3/5 π. Τό ἴδιο ἀποτέλεσμα πετυχαίνει ὁ καπιταλιστής ἄν, ἀντί ν' αὐξήσει τό ἐκτατικό μέγεθος τῆς ἐργασίας, αὐξήσει τό ἐντατικό της μέγεθος· αὐτό μπορεῖ νά τό κάνει, ὅπως ἔχουμε κιόλας πεῖ, μέ τίς μηχανές. Κοντολογίς, ὁ καπιταλιστής, αὐξάνοντας τό μέγεθος τῆς ἐργασίας, καταφέρνει νά ἐξαπατήσει **ἔντιμα** τόν ἐργάτη· καί μπορεῖ ἀκόμα νά κερδίσει τή φήμη τοῦ γενναιόδωρου, αὐξάνοντας τό ἡμερομίσθιο.

Ὅταν ὁ καπιταλιστής πληρώνει τόν ἐργάτη μέ τήν ὥρα, βρίσκει πάλι τρόπο νά τόν ζημιώσει, αὐξάνοντας ἤ μειώνοντας τό μέγεθος τῆς ἐργασίας, ἀλλά πληρώνοντας πάντα **ἔντιμα** τήν ἴδια τιμή γιά κάθε ὥρα ἐργασίας. Ἄς ὑποθέσουμε τώρα ὅτι τό ὡρομίσθιο εἶναι πράγματι 2 2/5 π. Ἄν ὁ καπιταλιστής ἀπασχολήσει τόν ἐργάτη 8 ὧρες ἀντί 12, θά τοῦ πληρώσει 2 ἀντί γιά 3 σ., θά τόν κάνει, δηλαδή, νά χάσει 1 σ., μέ τό ὁποῖο ὁ ἐργάτης πρέπει

---

* Σ.τ.Μ. 1 λίρα Ἀγγλίας = 20 σελλίνια (1 σελλίνι = 12 πέννες). Σήμερα τά σελλίνια ἔχουν καταργηθεῖ καί 1 λίρα = 100 πέννες.

νά ἱκανοποιήσει τό 1/3 τῶν καθημερινῶν του ἀναγκῶν. Ἀντίθετα, ἄν ὁ καπιταλιστής ἀπασχολήσει τόν ἐργάτη 14 ἤ 16 ὧρες, ἀντί γιά 12, μολονότι θά τόν πληρώσει 3 σ. 6 π. ἀντί γιά 3 σ., κατορθώνει νά πάρει ἀπ' τόν ἐργάτη 2 ἤ 4 ὧρες ἐργασίας σέ μιά τιμή μικρότερη ἀπ' ὅτι ἀξίζει. Ὕστερα ἀπό 12 ὧρες ἐργασίας, οἱ δυνάμεις τοῦ ἐργάτη ἔχουν κιόλας καταναλωθεῖ κι οἱ 2-4 ὧρες ἐργασίας, πού γίνονται ἐπιπλέον, κοστίζουν περισσότερο ἀπ' τίς 12 πρῶτες. Αὐτό τό ἐπιχείρημα πού πρόβαλλαν οἱ ἐργάτες, βλέπουμε νά τό ἀποδέχονται διάφορες βιομηχανίες, ὅπου οἱ ὑπερωρίες πληρώνονται περισσότερο ἀπ' τίς κανονικές ὧρες.

Ὅσο μικρότερη εἶναι ἡ τιμή τῆς ἐργατικῆς δύναμης, πού ἀντιπροσωπεύεται ἀπ' τό χρονομίσθιο, τόσο μεγαλύτερος εἶναι ὁ ἐργάσιμος χρόνος. Κι αὐτό εἶναι φανερό. Ἄν ὁ μισθός εἶναι 3 π. τήν ὥρα, ἀντί γιά 3 3/5 π., τότε ὁ ἐργάτης πρέπει νά συμπληρώσει μιά ἐργάσιμη μέρα 12 ὡρῶν, ἀντί γιά μιά ἐργάσιμη μέρα 10 ὡρῶν, γιά νά παρει τά 3 σ. πού ἀπαιτεῖ ἡ ἱκανοποίηση τῶν καθημερινῶν του ἀναγκῶν. Ἄν ὁ μισθός εἶναι 2 σ. τή μέρα, ὁ ἐργάτης πρέπει νά κάνει 3 ἐργάσιμες μέρες ἀντί γιά 2, γιά νά ἱκανοποιήσει τίς ἀνάγκες 2 μόνο ἡμερῶν. Ἐδῶ, ἡ μείωση τοῦ μισθοῦ ἔχει σάν ἀποτέλεσμα τήν αὔξηση τῆς ἐργασίας, ἀλλά συμβαίνει ἐπίσης κι ἡ αὔξηση τῆς ἐργασίας νά ἔχει σάν ἀποτέλεσμα τή μείωση τοῦ μισθοῦ. Μέ τήν εἰσαγωγή τῶν μηχανῶν π.χ. ἕνας ἐργάτης καταφέρνει νά παράγει τό διπλάσιο ἀπό πρίν· τότε ὁ καπιταλιστής μειώνει τόν ἀριθμό τῶν ἐργατῶν· συνακόλουθα, αὐξάνεται ἡ προσφορά ἐργασίας κι οἱ μισθοί πέφτουν.

Ὁ μισθός μέ τό κομμάτι ἤ κατ' ἀποκοπή, ἤ ὅπως ἀλλιῶς μποροῦμε νά τόν ποῦμε, δέν εἶναι τίποτ' ἄλλο ἀπό μιά παραλλαγή τοῦ χρονομίσθιου, ὅπως ἀποδείχνεται κι ἀπ' τό γεγονός ὅτι αὐτοί οἱ δυό τύποι μισθοῦ χρησιμοποιοῦνται ἀδιάκριτα, ὄχι μόνο στά διάφορα ἐργοστάσια, ἀλλά μερικές φορές ἀκόμα καί μέσα στό ἴδιο ἐργοστάσιο.

Ἕνας ἐργάτης δουλεύει 12 ὧρες τή μέρα γιά ἕνα μισθό 3 σ. καί παράγει μιά ἀξία 6 σ.. Ἐδῶ μᾶς εἶναι ἀδιάφορο ἄν ὁ ἐργάτης παράγει στίς 6 πρῶτες ὧρες τῆς ἐργασίας του τά 3 σ. τοῦ μισθοῦ του, καί στίς ἄλλες 6, τά 3 σ. τῆς ὑπεραξίας, πού εἶναι τό ἴδιο σά νά λέγαμε ὅτι ὁ ἐργάτης παράγει, σέ κάθε πρώτη μισή ὥρα 3 π., δηλαδή, τό 1/12 τοῦ μισθοῦ του καί σέ κάθε δεύτερη μισή ὥρα, 3 π.,δηλαδή, τό 1/12 τῆς ὑπεραξίας. Μέ τόν ἴδιο τρόπο, ἄν ὁ ἐργάτης παράγει σέ 12 ὧρες ἐργασίας 24 κομμάτια, καί κερδίζει 12 1/2 π. στό κομμάτι, δηλαδή, 3 σ. συνολικά, εἶναι τό ἴδιο σά νά λέγαμε ὅτι ὁ ἐργάτης παράγει 12 κομμάτια γιά νά βγάλει τά 3 σ. πού θά πάρει αὐτός σά μισθό, καί 12 κομμάτια γιά νά παράγει 3 σ. ὑπεραξίας ἤ ὅτι ὁ ἐργάτης παράγει σέ κάθε ὥρα ἐργασίας ἕνα κομμάτι γιά τήν πληρωμή του κι ἕνα κομμάτι γιά τό κέρδος τοῦ ἀφεντικοῦ του.

«Στήν ἐργασία μέ τό κομμάτι, ἡ ποιότητα τῆς ἐργασίας ἐλέγχεται ἀπ' τό ἴδιο τό προϊόν της, πού πρέπει νἄχει τή μέση ποιότητα, ἄν πρόκειται νά πληρωθεῖ ὁλόκληρη ἡ τιμή τοῦ κομματιοῦ. Ἀπ' τήν ἄποψη αὐτή, ὁ μισθός

μέ τό κομμάτι γίνεται ἡ πιό προσοδοφόρα πηγή περικοπῆς τοῦ μισθοῦ τοῦ ἐργάτη. Προσφέρει στούς καπιταλιστές ἕνα καθορισμένο μέ ἀκρίβεια μέτρο γιά τήν ἐντατικότητα τῆς ἐργασίας. Μόνο ὁ χρόνος ἐργασίας, πού ἐνσαρκώνεται σέ μιά καθορισμένη ἐκ τῶν προτέρων κι ἐμπειρικά διαπιστωμένη ποσότητα ἐμπορεύματος, θεωρεῖται κοινωνικά ἀναγκαῖος χρόνος ἐργασίας καί πληρώνεται σάν τέτοιος. Γι' αὐτό, στά κάπως μεγαλύτερα ἐργαστήρια ραπτικῆς, στό Λονδίνο, ἕνα ὁρισμένο κομμάτι ἐργασίας, λογουχάρη, ἕνα γιλέκο, ὀνομάζεται μία ὥρα, μισή ὥρα κ.λ.π. καί πληρώνεται 6 π. τήν ὥρα. Γνωρίζουμε ἀπ' τήν πράξη πόσο εἶναι τό μέσο προϊόν μιᾶς ὥρας. Ὅταν ἀλλάζει ἡ μόδα, ξεσπάει πάντα ἕνας καβγάς ἀνάμεσα στό ἀφεντικό καί τόν ἐργάτη, γιά τό ἄν ἕνα συγκεκριμένο κομμάτι δουλειᾶς ἰσοδυναμεῖ μέ μιά ὥρα, ὥσπου ν' ἀποφασίσει κι ἐδῶ ἡ πεῖρα. Τό ἴδιο συμβαίνει καί στά ξυλουργικά ἐργαστήρια, στά ἐργαστήρια πού ἐπεξεργάζονται τόν ἔβενο κ.λ.π. Ἄν ὅμως, ὁ ἐργάτης δέν ἔχει τή μέση παραγωγικότητα, ἄν δέν μπορεῖ νά παραδώσει ἕνα ὁρισμένο **ἐλάχιστο** ἡμερήσιο προϊόν, ἀπολύεται.

«Ἀφοῦ ἐλέγχεται ἀπ' τήν ἴδια τή μορφή τοῦ μισθοῦ, ἡ ποιότητα κι ἡ ἐντατικότητα τῆς ἐργασίας, ἕνα μεγάλο μέρος τῆς ἐπιστασίας γίνεται περιττό. Σ' αὐτό στηρίζεται ὄχι μόνο ἡ σύγχρονη δουλειά στό σπίτι, ἀλλά κι ἕνα ὁλόκληρο σύστημα καταπίεσης κι ἐκμετάλλευσης ἱεραρχικά διαρθρωμένο. Ἀπ' τή μιά μεριά, ὁ μισθός μέ τό κομμάτι διευκολύνει τήν παρεμβολή παρασίτων ἀνάμεσα στόν καπιταλιστή καί τόν ἐργάτη, τήν ὑπομίσθωση τῆς ἐργασίας. Τό κέρδος τῶν μεσαζόντων, τῶν ἐνδιάμεσων προσώπων, πηγάζει ἀποκλειστικά ἀπ' τή διαφορά ἀνάμεσα στήν τιμή τῆς ἐργασίας πού πληρώνει ὁ καπιταλιστής καί στό μέρος αὐτῆς τῆς τιμῆς πού οἱ ἐνδιάμεσοι παραχωροῦν πραγματικά στόν ἐργάτη. Ἀπ' τήν ἄλλη μεριά, ὁ μισθός μέ τό κομμάτι ἐπιτρέπει στόν καπιταλιστή νά κλείνει συμβόλαιο μέ τό βασικό ἐργάτη – στή μανιφακτούρα μέ τόν ἀρχιεργάτη, στά ἀνθρακωρυχεῖα μέ τό μιναδόρο κ.λ.π. – πρός τόσα ἤ τόσα τό κομμάτι καί μέ τιμή πού νά ἐπιτρέπει στό βασικό ἐργάτη νά βρίσκει καί νά πληρώνει ὁ ἴδιος τούς βοηθούς πού χρειάζεται. Ἡ ἐκμετάλλευση πού ἀσκεῖ τό κεφάλαιο στούς ἐργάτες, γίνεται ἐδῶ διαμέσου τῆς ἐκμετάλλευσης ἐργάτη ἀπό ἐργάτη.

«Ὅταν εἶναι δοσμένος ὁ μισθός μέ τό κομμάτι, τό προσωπικό συμφέρον σπρώχνει τόν ἐργάτη νά ἐντείνει, ὅσο τό δυνατόν περισσότερο, τήν ἐργατική του δύναμη, πράγμα πού ἐπιτρέπει στόν καπιταλιστή ν' αὐξάνει τό βαθμό ἐντατικότητας τῆς ἐργασίας. Αὐτό τό φυσικό ἀποτέλεσμα ὑποβοηθεῖται συχνά μέ τεχνητά μέσα (λέει ὁ Ντάννινγκ, γραμματέας ἐργατικοῦ Σωματείου). Στό Λονδίνο, π.χ. στόν κλάδο κατασκευῆς μηχανῶν, τό τέχνασμα πού χρησιμοποιοῦν ἔγκειται στό «ὅτι ὁ καπιταλιστής διαλέγει γιά ἀρχηγό ἑνός ἀριθμοῦ ἐργατῶν ἕναν ἐργάτη μέ μεγαλύτερη σωματική δύναμη καί σβέλτο στή δουλειά. Τόν πληρώνει κάθε τρίμηνο, ἤ κάθε τόσο, ἕναν πρόσθετο μισθό, μέ τή συμφωνία νά κάνει ὅτι μπορεῖ γιά νά παροτρύνει τούς συντρόφους του, οἱ ὁποῖοι παίρνουν μόνο τόν κανονικό μισθό, νά ἐντείνουν

στό ἔπακρο τίς δυνάμεις τους». Ὁ ἐργάτης, ἐπίσης, ἔχει συμφέρον νά παρατείνει τήν ἐργάσιμη μέρα, γιατί ἔτσι ἀνεβαίνει ὁ ἡμερήσιος ἤ βδομαδιάτικος μισθός του. Αὐτό προκαλεῖ τήν ἀντίδραση, πού περιγράψαμε κιόλας, στό χρονομίσθιο, χωρίς νά ὑπολογίζουμε ὅτι ἡ παράταση τῆς ἐργάσιμης μέρας κι ὅταν ἀκόμα ὁ μισθός μέ τό κομμάτι μένει σταθερός, συνεπάγεται μιά πτώση στήν τιμή τῆς ἐργασίας.

«Ὁ μισθός μέ τό κομμάτι εἶναι μιά ἀπ' τίς δυό κύριες βάσεις τοῦ συστήματος πού ἀναφέραμε, νά πληρώνεται, δηλαδή, ἡ ἐργασία μέ τήν ὥρα, χωρίς νά ὑποχρεώνεται τό ἀφεντικό ν' ἀπασχολεῖ τόν ἐργάτη κανονικά στή διάρκεια μιᾶς μέρας ἤ μιᾶς βδομάδας.

«Στά ἐργαστήρια, πού ὑπάγονται στούς νόμους γιά τά ἐργοστάσια*, ὁ μισθός μέ τό κομμάτι γίνεται γενικός κανόνας, γιατί ἐκεῖ ὁ καπιταλιστής δέν μπορεῖ ν' αὐξήσει τήν ἡμερήσια ἐργασία παρά μόνο ἐντατικά»[1].

Ἡ αὔξηση τῆς παραγωγῆς συνοδεύεται ἀπό τήν ἀνάλογη μείωση τοῦ μισθοῦ. Ὅταν ὁ ἐργάτης παρήγαγε 12 κομμάτια σέ 12 ὧρες, ὁ καπιταλιστής τόν πλήρωνε π.χ. ἕνα μισθό 3 π. τό κομμάτι. Ὅταν διπλασιάζεται ἡ παραγωγή, ὁ ἐργάτης παράγει 24 κομμάτια, ἀντί γιά 12, κι ὁ καπιταλιστής μειώνει τό μισθό στό μισό, δηλαδή, σέ 1 1/2 π. τό κομμάτι.

«Αὐτή ἡ παραλλαγή τοῦ μισθοῦ μέ τό κομμάτι, ἄν καί εἶναι καθαρά ὀνομαστική, προκαλεῖ συνεχεῖς ἀγῶνες ἀνάμεσα στόν καπιταλιστή καί τόν ἐργάτη· εἴτε ἐπειδή ὁ καπιταλιστής τό βρίσκει σάν ἀφορμή γιά νά μειώσει πραγματικά τήν τιμή τῆς ἐργασίας, εἴτε ἐπειδή ἡ αὔξηση τῆς παραγωγικότητας τῆς ἐργασίας συνοδεύεται ἀπό μιά αὔξηση τῆς ἐντατικότητάς της, εἴτε ἐπειδή ὁ ἐργάτης, παίρνοντας στά σοβαρά τήν ἐπίφαση τοῦ μισθοῦ μέ τό κομμάτι (δηλαδή,ὅτι εἶναι τό προϊόν του κι ὄχι ἡ ἐργατική του δύναμη, αὐτό γιά τό ὁποῖο πληρώνεται) ἐξεγείρεται ἐνάντια σέ μιά μείωση τοῦ μισθοῦ, στήν ὁποία δέν ἀντιστοιχεῖ μιά ἀνάλογη μείωση τῶν τιμῶν πώλησης τῶν ἐμπορευμάτων.

Τό κεφάλαιο πολύ σωστά ἀπορρίπτει τέτοιες ἀξιώσεις σάν χοντρειδεῖς πλάνες ἀναφορικά μέ τή φύση τοῦ μισθοῦ. Χαρακτηρίζει τούς ἐργάτες σφετεριστές πού θέλουν νά ἐπιβάλλουν φόρους* στήν πρόοδο τῆς βιομηχανίας, καί δηλώνει ὀρθά - κοφτά ὅτι ἡ παραγωγικότητα τῆς ἐργασίας δέν εἶναι δουλειά τοῦ ἐργάτη»[2].

---

* Σ.τ.Σ. Νόμοι πού περιόριζαν στήν Ἀγγλία τήν ἐργάσιμη μέρα σ' ἕνα ὁρισμένο ἀριθμό ὡρῶν.

1. Μάρξ, Κεφ. ΙΗ'.

* Σ. τ. Ε. Ὁ Μάρξ ἐννοεῖ ἐδῶ τήν πίεση πού ἄσκησαν τά ἐργατικά Συνδικάτα στήν Ἀγγλία, γιά συμμετοχή τῶν ἐργατῶν στά ἔκτακτα κέρδη πού πρόκυψαν ἀπ' τή μηχανοποίηση.

2. Μάρξ, Κεφ. ΙΗ'

ΚΕΦΑΛΑΙΟ IX

Ἡ συσσώρευση τοῦ κεφάλαιου

Ἂν παρατηρήσουμε τὴ φόρμουλα τοῦ κεφάλαιου, εὔκολα ἀντιλαμβανόμαστε ὅτι ἡ διατήρησή του βασίζεται ἀποκλειστικά στὴν ἐπιτυχή καὶ συνεχή ἀναπαραγωγή του.

Πραγματικά, τὸ κεφάλαιο χωρίζεται, ὅπως κιόλας ξέρουμε, σὲ δύο μέρη, δηλαδή, τὸ σταθερὸ καὶ τὸ μεταβλητό. Τὸ σταθερὸ κεφάλαιο, ποὺ ἀντιπροσωπεύεται ἀπὸ τὰ μέσα ἐργασίας κι ἀπ᾽ τὶς πρῶτες ὕλες τῆς ἐργασίας, ὑφίσταται μιὰ συνεχή φθορὰ στὴ διάρκειά τοῦ προτσές ἐργασίας. Καταναλώνονται τὰ ἐργαλεῖα, καταναλώνονται οἱ μηχανές, τὸ κάρβουνο, τὰ λάδια κ.λ.π. ποὺ χρειάζονται οἱ μηχανές καί, τελικά, καταναλώνονται κι οἱ κτιριακές ἐγκαταστάσεις. Τὴν ἴδια στιγμή, ὅμως, ποὺ ἡ ἐργασία φθείρει μὲ τὸν τρόπο ποὺ εἴπαμε τὸ σταθερὸ κεφάλαιο, τὸ ἀναπαράγει, ἐπίσης, στὴν ἴδια ἀναλογία ποὺ τὸ καταναλώνει. Τὸ σταθερὸ κεφάλαιο βρίσκεται ἀναπαραγμένο μέσα στὸ ἐμπόρευμα, στὴν ἴδια ἀναλογία ποὺ ἔχει καταναλωθεῖ στὴ διάρκεια τῆς παραγωγῆς τοῦ ἐμπορεύματος. Ἡ καταναλωμένη ἀξία τῶν μέσων ἐργασίας καὶ τῶν πρώτων ὑλῶν τῆς ἐργασίας βρίσκεται ἀναπαραγμένη ἀκριβῶς μέσα στὴν ἀξία τοῦ ἐμπορεύματος, ὅπως ἔχουμε δεῖ ἀλλοῦ. Ἄν, λοιπόν, τὸ σταθερὸ κεφάλαιο ἀναπαράγεται μερικά σὲ κάθε ἐμπόρευμα, εἶναι φανερὸ ὅτι στὴν ἀξία ἑνὸς ὁρισμένου ἀριθμοῦ παραγμένων ἐμπορευμάτων θὰ βρεθεῖ ὅλο τὸ σταθερὸ κεφάλαιο ποὺ ἔχει καταναλωθεῖ στὴ διάρκεια τῆς παραγωγῆς τους.

Ὅ,τι ἰσχύει γιὰ τὸ σταθερὸ κεφάλαιο ἰσχύει καὶ γιὰ τὸ μεταβλητό. Τὸ μεταβλητὸ κεφάλαιο, ποὺ ἀντιπροσωπεύεται ἀπ᾽ τὴν ἀξία τῆς ἐργατικῆς δύναμης, δηλαδή, ἀπ᾽ τὸ μισθό, ἀναπαράγεται κι αὐτό, πάλι, μέσα στὴν ἀξία τοῦ ἐμπορεύματος. Τὄχουμε κιόλας δεῖ. Ὁ ἐργάτης, στὸ πρῶτο μέρος τῆς ἐργασίας του, παράγει τὸ μισθό του, καὶ στὸ δεύτερο, παράγει τὴν ὑπεραξία. Ἀφοῦ ὁ μισθὸς τοῦ ἐργάτη δὲν πληρώνεται παρὰ μετὰ τὸ τέλος τῆς ἐργασίας, παίρνει τὸ μισθό του, ἔχοντας κιόλας ἀναπαράξει τὸ ἰσοδύναμο τοῦ μισθοῦ του μέσα στὸ ἐμπόρευμα τοῦ καπιταλιστῆ.

Τὸ σύνολο τῶν μισθῶν ποὺ ἔχουν πληρωθεῖ στοὺς ἐργάτες, ἀναπαράγεται ἐπομένως ἀπ᾽ τοὺς ἴδιους ἀδιάκοπα. Αὐτὴ ἡ ἀκατάπαυστη ἀναπαραγωγή τοῦ συνόλου τῶν μισθῶν, διαιωνίζει τὴν ὑποταγή τοῦ ἐργάτη στὸν καπιταλιστή. Ὅταν ὁ προλετάριος ἐμφανίζεται στὴν ἀγορὰ γιὰ νὰ πουλήσει τὴν ἐργατική του δύναμη, ἔρχεται νὰ καταλάβει τὴ θέση ποὺ τοῦ ὁρίζεται ἀπ᾽ τὸν καπιταλιστικὸ τρόπο παραγωγῆς καὶ νὰ συνεισφέρει τὸ μέρος τῆς ἐργασίας ποὺ τοῦ ἀναλογεῖ στὸ σύνολο τῆς κοινωνικῆς παραγωγῆς, παίρ-

νοντας, γιά τή συντήρησή του, έκεῖνο τό μέρος τοῦ μισθοῦ πού θά πρέπει, πρῶτα, ν' άναπαράξει ὁ ἴδιος μέ τήν ἐργασία του.

Είναι πάντα ὁ αἰώνιος ζυγός τῆς ἀνθρώπινης ὑποταγῆς, εἴτε μέ τή μορφή τῆς δουλείας, τῆς δουλοπαροικίας, εἴτε μέ τή μορφή τῆς μισθωτῆς ἐργασίας.

Ὁ ἐπιπόλαιος παρατηρητής πιστεύει ὅτι ὁ δοῦλος δουλεύει γιά τό τίποτα καί δέν σκέφτεται ὅτι ὁ δοῦλος πρέπει πρῶτα ἀπ' ὅλα ν' ἀνταποδώσει στόν κύριό του, ὅσα αὐτός ξοδεύει γιά τή συντήρησή του: καί πρέπει νά τονιστεῖ ὅτι πολλές φορές ἡ συντήρηση τοῦ δούλου εἶναι κατά πολύ καλύτερη ἀπό κείνη τοῦ μισθωτοῦ, μιά κι ὁ κύριός του ἐνδιαφέρεται πολύ γιά τή συντήρησή του, ὅπως καί γιά τή συντήρηση ἑνός μέρους τοῦ κεφαλαίου του*. Ὁ δουλοπάροικος, πού ἀνήκει στόν κύριό του, μαζί μέ τή γῆ μέ τήν ὁποία εἶναι δεμένος, εἶναι γιά τόν ἐπιπόλαιο παρατηρητή, ἕνα ὄν πού ἔχει βελτιώσει τή μοίρα του σέ σύγκριση μέ τό δοῦλο, γιατί φαίνεται καθαρά ὅτι ὁ δουλοπάροικος προσφέρει στόν κύριό του ἕνα μόνο μέρος τῆς ἐργασίας του, ἐνῶ χρησιμοποιεῖ τό ὑπόλοιπο μέρος της στή λίγη γῆ πού τοῦ ἔχει παραχωρηθεῖ, γιά νά κερδίζει τή ζωή του. Κι ἡ μισθωτή ἐργασία, μέ τή σειρά της, φαίνεται στόν ἐπιπόλαιο παρατηρητή ὅτι εἶναι μιά κατάσταση πολύ πιό προοδευτική σέ σύγκριση μέ τή δουλοπαροικία, γιατί ὁ ἐργάτης φαίνεται μέσα σ' αὐτή ἐντελῶς ἐλεύθερος, κι' ὅτι παίρνει τήν ἀξία τῆς ἐργασίας του.

Ἀπίστευτη πλάνη! Ἄν ὁ ἐργάτης μποροῦσε νά πραγματοποιήσει γιά λογαριασμό του τήν ἀξία τῆς ἐργασίας του, ὁ καπιταλιστικός τρόπος παραγωγῆς δέν θά μποροῦσε πιά νά ὑπάρχει. Τό ἔχουμε κιόλας δεῖ. Ὁ ἐργάτης δέν μπορεῖ νά πάρει παρά τήν ἀξία τῆς ἐργατικῆς του δύναμης, πού εἶναι τό μοναδικό πράγμα πού μπορεῖ νά πουλήσει, γιατί εἶναι τό μόνο ἀγαθό στόν κόσμο πού διαθέτει. Τό προϊόν τῆς ἐργασίας ἀνήκει στόν καπιταλιστή πού πληρώνει στόν προλετάριο τό μισθό, δηλαδή, τή συντήρησή του. Μέ τόν ἴδιο τρόπο, το χωράφι, μαζί μέ τόν ἀναγκαῖο γιά τήν καλλιέργειά του χρόνο καί τά ἀπαραίτητα ἐργαλεῖα, πού ὁ κύριος παραχώρησε στό δουλοπάροικό του, εἶναι τό σύνολο τῶν μέσων πού διαθέτει γιά νά ζήσει, ἐνῶ ὅλο τόν ὑπόλοιπο χρόνο πρέπει νά ἐργάζεται γιά τόν κύριό του.

Ὁ δοῦλος, ὁ δουλοπάροικος κι ὁ ἐργάτης ἐργάζονται κι οἱ τρεῖς – κατά ἕνα μέρος γιά νά παράγουν τά ἀναγκαῖα γιά τή συντήρησή τους, καί κατά ἕνα ἄλλο, ἀποκλειστικά γιά τό κέρδος τῶν ἀφεντικῶν τους. Ἀποτελοῦν τρεῖς διαφορετικές μορφές τοῦ ἴδιου ζυγοῦ ἀνθρώπινης ὑποταγῆς κι ἐκμετάλλευσης. Εἶναι πάντα ἡ ὑποταγή τοῦ ἀνθρώπου πού δέν ἔχει καμία

* Σ. τ. Ε. Αὐτή ἡ ἀλήθεια καταλύει καί τόν πολυδιαφημισμένο μύθο σχετικά μέ τόν Ἀμερικάνικο Ἐμφύλιο Πόλεμο, πού δῆθεν ἀπόβλεπε στήν ἀπελευθέρωση τῶν μαύρων δούλων τοῦ Νότου ἀπ' τή «σκληρή κι ἀπάνθρωπη» μεταχείριση τῶν κυρίων τους, ἐνῶ ὁ πραγματικός στόχος τῶν Βορείων ἦταν ἡ ἱκανοποίηση τῶν ἀναγκῶν τῆς ἀρχόμενης βιομηχανοποίησης, πού χρειαζόταν φτηνά ἐργατικά χέρια.

πρωταρχική συσσώρευση (δηλαδή, μέσα παραγωγής πού είναι μέσα ζωής), στόν άνθρωπο πού κατέχει μιά πρωταρχική συσσώρευση, δηλαδή, τά μέσα παραγωγής, τίς πηγές ζωής. Ἡ συντήρηση, δηλαδή, ἡ ἀναπαραγωγή τοῦ κεφάλαιου, είναι στόν καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής ἡ συντήρηση ἀκριβῶς αὐτοῦ τοῦ ζυγοῦ ἀνθρώπινης ὑποταγῆς κι ἐκμετάλλευσης.

Ἡ ἐργασία, ὅμως, ὄχι μόνο ἀναπαράγει τό κεφάλαιο, ἀλλά παράγει ἀναγκαστικά καί ὑπεραξία, ἡ ὁποία σχηματίζει αὐτό πού ὀνομάζεται εἰσόδημα τοῦ κεφάλαιου. Ἄν ὁ καπιταλιστής συγχωνεύει κάθε χρόνο ὅλο ἤ μέρος τοῦ εἰσοδήματός του μέ τό κεφάλαιο, θάχουμε μιά συσσώρευση τοῦ κεφάλαιου, πού προοδευτικά θά αὐξάνει. Μέ τήν ἁπλή ἀναπαραγωγή ἡ ἐργασία συντηρεῖ τό κεφάλαιο· μέ τή συσσώρευση τῆς ὑπεραξίας, ἡ ἐργασία τό διογκώνει.

Ὅταν τό εἰσόδημα συγχωνεύεται μέ τό κεφάλαιο, αὐτό τό εἰσόδημα χρησιμοποιεῖται κατά ἕνα μέρος σέ μέσα ἐργασίας, κατά ἕνα ἄλλο μέρος σέ πρῶτες ὕλες τῆς ἐργασίες καί κατά ἕνα τρίτο μέρος σέ ἐργατική δύναμη. Αὐτό συνεπάγεται τό ὅτι ἡ προηγούμενη ὑπερεργασία, ἡ προηγούμενη ἀπλήρωτη ἐργασία, διογκώνει τό συνολικό κεφάλαιο. Ἕνα μέρος τῆς ἀπλήρωτης ἐργασίας τοῦ προηγούμενου χρόνου, θά πληρώσει τήν ἀναγκαία ἐργασία τούτου τοῦ χρόνου. Νά τί καταφέρνει νά κάνει ὁ καπιταλιστής, χάρη στόν εὐφυή μηχανισμό τῆς σύγχρονης παραγωγῆς.

Ἀφοῦ πάρουμε σά δοσμένο τό σύστημα τῆς σύγχρονης παραγωγῆς, πού βασίζεται ἀποκλειστικά στήν ἀτομική ἰδιοκτησία καί στή μισθωτή ἐργασία, δέν μποροῦμε νά ποῦμε τίποτ᾿ ἄλλο γιά τίς συνέπειες πού ἔχει αὐτό τό σύστημα, μία ἀπ᾿ τίς ὁποῖες εἶναι κι ἡ καπιταλιστική συσσώρευση. Τί τόν ἐνδιαφέρει τόν ἐργάτη Ἀντώνη ἄν τά 3 σ. πού τοῦ δίνουν σά μισθό, ἀντιπροσωπεύουν τήν ἀπλήρωτη ἐργασία τοῦ ἐργάτη Πέτρου; Αὐτό πού ἔχει δικαίωμα νά μάθει εἶναι ἄν τά 3 σ. εἶναι ἡ κανονική τιμή τῆς ἐργατικῆς του δύναμης, ἄν δηλαδή εἶναι τό ἀκριβές ἰσοδύναμο τῶν πραγμάτων πού χρειάζονται γιά τή συντήρησή του μιᾶς μέρας, κοντολογίς, ἄν ὁ νόμος τῶν ἀνταλλαγῶν ἐφαρμόστηκε πιστά.

Ὅταν ὁ καπιταλιστής ἀρχίζει νά συσσωρεύει κεφάλαιο, ἀποκτάει μιά νέα ἀρετή, πού τοῦ ἀνήκει ὁλοκληρωτικά, τή λεγόμενη ἀρετή τῆς ἐγκράτειας, πού συνίσταται στό νά περιορίζει ὅλα τά δικά του ἔξοδα, γιά νά χρησιμοποιήσει τό μεγαλύτερο μέρος τοῦ εἰσοδήματός του στή συσσώρευση. «Ἐφόσον, λοιπόν, ἡ ζωή κι ἡ δράση τοῦ καπιταλιστῆ δέν εἶναι παρά λειτουργία τοῦ κεφάλαιου, πού στό πρόσωπό του προικίστηκε μέ θέληση καί συνείδηση, ὁ καπιταλιστής θεωρεῖ τή δική του ἀτομική κατανάλωση, ληστεία σέ βάρος τῆς συσσώρευσης τοῦ κεφαλαίου του, ὅπως, λογουχάρη, στή λογιστική, τά ἀτομικά ἔξοδα τοῦ καπιταλιστῆ καταχωροῦνται στή στήλη τῆς χρέωσης, δηλαδή, σάν ποσό πού ὀφείλει ὁ καπιταλιστής στό κεφάλαιο. Ἡ συσσώρευση εἶναι κατάκτηση τοῦ κόσμου τοῦ κοινωνικοῦ πλούτου. Μαζί μέ τήν αὔξηση τῆς μάζας τοῦ ἐκμεταλλευόμενου ἀνθρώπινου ὑλικοῦ, ἡ

συσσώρευση επεκτείνει καί τήν άμεση κι έμμεση κυριαρχία τοῦ καπιταλιστή.

«Ὁ Λούθηρος ἀποδείχνει πολύ καλά (μέ τό παράδειγμα τοῦ τοκογλύφου – αὐτοῦ τοῦ ξεπερασμένου ἀλλά πάντα ἀνανεωνόμενου καπιταλιστή) ὅτι ἡ ἐπιθυμία κυριαρχίας εἶναι μιά αἰτία τῆς δίψας γιά πλουτισμό. «Ἡ ἁπλή λογική», λέει, «ὁδήγησε τούς εἰδωλολάτρες νά θεωροῦν τόν τοκογλύφο 4 φορές δολοφόνο καί ληστή. Ἀλλά ἐμεῖς, οἱ χριστιανοί, τόν θεωροῦμε τόσο ἔντιμο, πού σχεδόν τόν λατρεύουμε γιά τά χρήματά του. Αὐτός, πού κρύβεται, κλέβει καί καταβροχθίζει τήν τροφή ἑνός ἄλλου, εἶναι (ὅσο γίνεται) ἐξίσου δολοφόνος μ' ἐκεῖνον πού τόν ἀναγκάζει νά πεθάνει ἀπ' τήν πείνα ἤ τόν καταστρέφει ὁλοκληρωτικά. Αὐτό, ὅμως, κάνει ὁ τοκογλύφος, κι ὡστόσο κάθεται μέ σιγουριά στήν πολυθρόνα του, ἐνῶ θἄταν πολύ πιό δίκαιο νά κρέμεται στήν ἀγχόνη, καί νά τόν καταβροχθίζουν τόσα ὄρνια ὅσα τά σκοῦδα πού ἔκλεψε· ἄν, βέβαια, εἶχε τόσο κρέας ὥστε ὅλα τά ὄρνια νά μποροῦσαν νά πάρουν ἀπό ἕνα κομμάτι. Στό μεταξύ, κρεμᾶνε στούς μικροκλέφτες... οἱ μικροκλέφτες εἶναι στίς φυλακές, κι οἱ μεγάλοι κλέφτες καμαρώνουν σάν τά παγώνια μέσα στά χρυσά καί στά μετάξια. Δέν ὑπάρχει, λοιπόν, στή γῆ πιό μεγάλος ἐχθρός τοῦ ἀνθρώπινου γένους (ἔξω ἀπ' τό διάβολο) ἀπ' τόν φιλάργυρο καί τόν τοκογλύφο, γιατί θέλει νἆναι Θεός ὅλων τῶν ἀνθρώπων. Κι οἱ Τοῦρκοι, κι οἱ πολεμιστές κι οἱ τύραννοι εἶναι κι αὐτοί κακοί ἄνθρωποι· ἀκόμα κι αὐτοί, ὅμως, εἶναι ἀναγκασμένοι ν' ἀφήνουν τόν φτωχό κοσμάκη νά ζεῖ, καί νά ὁμολογοῦν ὅτι εἶναι κακοῦργοι κι ἐχθροί· μερικές φορές, μάλιστα, συμβαίνει καί ν' ἀπαλύνουν τή δυστυχία του. Ἀλλά ἕνας τοκογλύφος, αὐτό τό τέρας φιλαργυρίας, θἄθελε ὅλο τόν κόσμο νά πεινάει, νά διψάει, νά πενθεῖ καί νά δυστυχεῖ· θἄθελε νἄχει τά πάντα μόνο γιά τόν ἑαυτό του, ὥστε ὁ καθένας νά τά παίρνει ἀπ' αὐτόν, ὅπως τά παίρνει ἀπ' τό Θεό, καί νά μένει αἰώνια δοῦλος του. Φοράει χρυσές ἁλυσίδες καί χρυσά δαχτυλίδια, καί περνιέται γιά ἄνθρωπος εὐσεβής καί πρᾶος. Ὁ τοκογλύφος εἶναι ἕνα μεγάλο τέρας, χειρότερο κι ἀπό ἕνα δράκο πού καταβροχθίζει τά πάντα... Κι ἄν βασανίζουν στόν τροχό κι ἀποκεφαλίζουν τούς δολοφόνους καί τούς ληστές, πόσο πιό πολύ θἄπρεπε νά κυνηγοῦν, νά ἀναθεματίζουν καί νά βασανίζουν στόν τροχό τούς τοκογλύφους, καί νά τούς κόβουν τό κεφάλι!»[1]

Ἡ καπιταλιστική συσσώρευση ἀπαιτεῖ μιάν αὔξηση ἐργατικῶν χεριῶν. Ὁ ἀριθμός τῶν ἐργατῶν πρέπει ν' αὐξηθεῖ, ἄν θέλουμε νά μετατραπεῖ σέ μεταβλητό κεφάλαιο ἕνα μέρος τοῦ εἰσοδήματος. Ὁ ἴδιος ὁ ὀργανισμός τῆς καπιταλιστικῆς ἀναπαραγωγῆς λειτουργεῖ μέ τρόπο ὥστε ὁ ἐργάτης νά μπορεῖ νά μεταβιβάσει τήν ἐργατική του δύναμη στή νέα γενιά, ἀπ' τήν ὁποία τήν παίρνει τό κεφάλαιο γιά νά συνεχίσει τό ἀδιάκοπο προτσές ἀναπαραγωγῆς του. Ἀλλά ἡ ἐργασία πού ἀπαιτεῖται σήμερα ἀπ' τό κεφάλαιο εἶναι περισσότερη ἀπ' αὐτή πού ἀπαιτοῦνταν χθές· συνακόλουθα

1. Μάρξ, Κεφ. ΚΒ', §3.

θάπρεπε φυσιολογικά ν' αὐξάνει ἡ τιμή της. Καί θ' αὐξάνονταν πράγματι οἱ μισθοί, ἄν μέσα στήν ἴδια τή συσσώρευση τοῦ κεφάλαιου δέν ὑπῆρχε μιά αἰτία πού νά τούς κάνει ἀντίθετα νά μειωθοῦν.

Εἶναι ἀλήθεια ὅτι τό εἰσόδημα θάπρεπε νά μετατραπεῖ, κατά ἕνα μέρος σέ σταθερό κεφάλαιο καί κατά ἕνα ἄλλο, σέ μεταβλητό κεφάλαιο· κατά ἕνα μέρος, δηλαδή, σέ μέσα ἐργασίας καί πρῶτες ὕλες τῆς ἐργασίας, καί κατά ἕνα ἄλλο σέ ἐργατική δύναμη. Ἀλλά πρέπει νά πάρουμε ὑπόψη μας ὅτι μέ τή συσσώρευση τοῦ κεφάλαιου ἐμφανίζονται κι οἱ τελειοποιήσεις τῶν παλιῶν συστημάτων παραγωγῆς, τά νέα συστήματα παραγωγῆς κι οἱ μηχανές. Ὅλα αὐτά αὐξάνουν τήν παραγωγή καί μειώνουν τήν τιμή τῆς ἐργατικῆς δύναμης, ὅπως κιόλας γνωρίζουμε. Ὅσο αὐξάνει ἡ συσσώρευση τοῦ κεφάλαιου, τό μεταβλητό του μέρος ἐλαττώνεται, ἐνῶ τό σταθερό του μέρος αὐξάνει. Αὐξάνονται, δηλαδή, οἱ κτιριακές ἐγκαταστάσεις, τά μηχανήματα μέ τίς βοηθητικές τους ὕλες, αὐξάνονται οἱ πρῶτες ὕλες τῆς ἐργασίας, ἀλλά, ταυτόχρονα κι ἀνάλογα μ' αὐτή τήν αὔξηση, μέ τή συσσώρευση τοῦ κεφάλαιου, μειώνεται ἡ ἀνάγκη γιά ἐργατική δύναμη, ἡ ἀνάγκη γιά ἐργατικά χέρια. Ἀφοῦ μειώνεται ἡ ἀνάγκη γιά ἐργατική δύναμη, μειώνεται κι ἡ ζήτησή της καί τελικά μειώνεται ἀκόμα κι ἡ τιμή της. Συμβαίνει, λοιπόν, ὅσο προχωρεῖ ἡ συσσώρευση τοῦ κεφάλαιου, νά μειώνονται κι οἱ μισθοί.

Ἡ συσσώρευση τοῦ κεφάλαιου παίρνει μεγάλες διαστάσεις διαμέσου τοῦ συναγωνισμοῦ καί τῆς πίστης. Ἡ τελευταία ὁδηγεῖ αὐθόρμητα στή συγχώνευση πολλῶν κεφαλαίων ἤ στή συγχώνευση μ' ἕνα ἄλλο πιό μεγάλο, ἀπ' τό καθένα ξεχωριστά. Ἀντίθετα ὁ συναγωνισμός εἶναι ὁ πόλεμος πού διεξάγουν μεταξύ τους ὅλα τά κεφάλαια· εἶναι ὁ ἀγώνας γιά τήν ἐπιβίωσή τους, ἀπ' τόν ὁποῖο βγαίνουν ἀκόμα πιό ἰσχυρά, ἀφοῦ γιά νά νικήσουν θάπρεπε νᾶναι κιόλας τά ἰσχυρότερα.

Ἡ συσσώρευση τοῦ κεφάλαιου ἀχρηστεύει, λοιπόν, ἕνα μεγάλο ἀριθμό ἐργατικῶν χεριῶν· δημιουργεῖ, δηλαδή, ἕναν ἐργατικό ὑπερπληθυσμό. «Ἀλλά, ἄν ἡ συσσώρευση, ἡ αὔξηση τοῦ πλούτου πάνω σέ καπιταλιστική βάση, παράγει ἀναγκαστικά ἕναν ἐργατικό ὑπερπληθυσμό, αὐτός γίνεται μέ τή σειρά του ὁ πιό ἰσχυρός μοχλός τῆς συσσώρευσης, ἕνας ὅρος ὕπαρξης τῆς καπιταλιστικῆς παραγωγῆς, στό στάδιο τῆς ὁλοκληρωτικῆς της ἀνάπτυξης. Σχηματίζει ἕναν **ἐφεδρικό βιομηχανικό στρατό**, πού ἀνήκει στό κεφάλαιο μέ τόσο ἀπόλυτο τρόπο, λές καί τόν εἶχε ἐκπαιδεύσει καί πειθαρχήσει μέ δικά του ἔξοδα. Προμηθεύει τό ἀνθρώπινο ὑλικό, πού εἶναι πάντα ἐκμεταλλεύσιμο καί διαθέσιμο γιά τή δημιουργία τῆς ὑπεραξίας. Μόνο στό καθεστώς τῆς μεγάλης βιομηχανίας, ἡ παραγωγή ἑνός ὑπερπληθυσμοῦ γίνεται μιά κανονική αἰτία τῆς παραγωγῆς τοῦ πλούτου»[1].

---

1. Μάρξ, **Κεφ.** ΚΒ', §3.

Αὐτός ὁ ἐφεδρικός βιομηχανικός στρατός, αὐτός ὁ ἐργατικός ὑπερπληθυσμός, διαιρεῖται σέ διάφορες κατηγορίες. Ἡ πρώτη ἀπ' αὐτές εἶναι πιό καλοπληρωμένη κι ἀντιμετωπίζει λιγότερη ἔλλειψη ἐργασίας ἀπ' τίς ἄλλες, ἄν καί κάνει μιά δουλειά λιγότερο κοπιαστική. Ἀντίθετα, ἡ τελευταία κατηγορία ἀποτελεῖται ἀπό ἐργάτες πού ἀπασχολοῦνται πιό σπάνια ἀπ' ὅλους τούς ἄλλους, καί πάντα σέ μιά δουλειά πιό κουραστική κι εὐτελή, πού τούς πληρώνεται μέ τήν πιό χαμηλή τιμή, πού μπορεῖ ποτέ νά πληρωθεῖ ἀνθρώπινη ἐργασία. Αὐτή ἡ τελευταία κατηγορία εἶναι ἡ πιό πολυάριθμη, ὄχι μόνο γιά τή μεγάλη μάζα πού τής στέλνει, χρόνο μέ χρόνο, ἡ βιομηχανική πρόοδος, ἀλλά κύρια γιατί ἀπαρτίζεται ἀπ' τούς πιό γόνιμους ἀνθρώπους, ὅπως ἀποδείχνουν τά ἴδια τά γεγονότα.

«Ὁ Ἄνταμ Σμίθ λέει: «Ἡ φτώχεια φαίνεται νά εὐνοεῖ τόν πολλαπλασιασμό». Κι εἶναι κιόλας ἕνας βαθιά σοφός θεῖος θεσμός, ἄν πρέπει κανείς νά πιστέψει τόν πνευματώδη κι εὐγενικό ἀββά Γκαλιάνι, σύμφωνα μέ τόν ὁποῖο: «Ὁ Θεός ὅρισε ὥστε οἱ ἄνθρωποι πού ἐξασκοῦν τά πιό ὠφέλιμα ἐπαγγέλματα νά γεννιοῦνται ὑπεράφθονοι». Ὁ Λαίνγκ ἀποδείχνει μέ στατιστικά στοιχεῖα ὅτι: «Ἡ ἐξαθλίωση ὡς τά ἔσχατα ὅρια τῆς πείνας εὐνοεῖ μᾶλλον τήν αὔξηση τοῦ πληθυσμοῦ παρά τήν ἐμποδίζει»'.

Μετά ἀπ' αὐτές τίς κατηγορίες δέν μένει τίποτ' ἄλλο παρά «τό τελευταῖο κατακάθι τοῦ σχετικοῦ ὑπερπληθυσμοῦ, πού ζεῖ στήν κόλαση τῆς ἔσχατης ἐξαθλίωσης».

«Ἀφήνοντας κατά μέρος τούς ἀλῆτες, τούς ἐγκληματίες, τίς πόρνες, τούς ζητιάνους, πού ἀποτελοῦν τίς λεγόμενες ἐπικίνδυνες τάξεις*, αὐτό τό κοινωνικό στρῶμα ὑποδιαιρεῖται σέ 3 κατηγορίες. Ἡ πρώτη περιλαμβάνει ἐργάτες ἱκανούς πρός ἐργασία. Ἀρκεῖ νά ρίξει κανείς μιά ματιά στίς στατιστικές γιά τό ἀγγλικό λοῦμπεν προλεταριάτο, γιά νά καταλάβει ὅτι ἡ μάζα του διογκώνεται σέ κάθε περίοδο κρίσης κι ἄρα, ἀνεργίας κι ἐλαττώνεται κάθε φορά πού ἀναζωογονοῦνται οἱ δουλειές. Ἡ δεύτερη κατηγορία περιλαμβάνει τά παιδιά τῶν φτωχῶν, πού ζοῦνε ἀπ' τή φιλανθρωπία, καί τά ὀρφανά. Ὅλοι αὐτοί εἶναι ὑποψήφιοι τοῦ ἐφεδρικοῦ βιομηχανικοῦ στρατοῦ πού, σέ ἐποχές μεγάλης εὐημερίας, ἀναλαμβάνουν μαζικά ἐνεργό ὑπηρεσία. Ἡ τρίτη κατηγορία περιλαμβάνει τούς ξεπεσμένους, ἀνίκανους πρός ἐργασία καί κύρια τούς ἐργάτες καί τίς ἐργάτριες πού ἐκτοπίστηκαν στό περιθώριο τῆς κοινωνικῆς ἀνάπτυξης, ἐξαιτίας τοῦ καταμερισμοῦ τῆς ἐργασίας, πού κατάργησε τό εἶδος τῆς δουλειᾶς πού κάνανε καί πού ἀποτελοῦσε τό μοναδικό πόρο ζωῆς τους· μετά, ἐκείνους πού γιά κακή τους τύχη πέρασαν τήν κανονική ἡλικία τοῦ μισθωτοῦ· καί τέλος, τά ἄμεσα θύματα τῆς βιομηχανίας – ἄρρωστους, σακάτηδες, χῆρες κ.λ.π. πού ὁ ἀριθμός τους αὐξάνεται μέ τήν αὔξηση τῶν ἐπικίνδυνων μηχανῶν, τῶν ὀρυχείων, τῶν χημικῶν ἐργοστασίων κ.λπ.

---

* Σ. τ. Ε. Ὁ συγγραφέας ἐννοεῖ ἐδῶ τό καθαυτό λοῦμπεν προλεταριάτο.

«Ἡ ἔσχατη ἐξαθλίωση εἶναι τό σπίτι τῶν ἀνάπηρων τοῦ ἐνεργοῦ βιομηχανικοῦ στρατοῦ καί τό νεκρό βάρος τοῦ ἐφεδρικοῦ. Ἡ παραγωγή της ἐμπεριέχεται σ' ἐκείνη τοῦ σχετικοῦ ὑπερπληθυσμοῦ, ἡ ἀναγκαιότητά της στήν ἀναγκαιότητα αὐτοῦ τοῦ ὑπερπληθυσμοῦ. Ἡ ἔσχατη ἐξαθλίωση ἀποτελεῖ μαζί μέ τόν ὑπερπληθυσμό ἕναν ὅρο ὕπαρξης τοῦ καπιταλιστικοῦ πλούτου.

«Ἀντιλαμβανόμαστε λοιπόν ὅλη τήν ἠλιθιότητα ἐκείνης τῆς οἰκονομολογικῆς σοφίας, ἡ ὁποία δέν σταματάει νά κηρύσσει στούς ἐργάτες τήν προσαρμογή τοῦ ἀριθμοῦ τους στίς ἀνάγκες τοῦ κεφάλαιου. Σά νά μήν πετύχαινε συνεχῶς αὐτή τήν ἐπιθυμητή προσαρμογή ὁ μηχανισμός τοῦ κεφάλαιου, τῆς ὁποίας ἡ πρώτη λέξη εἶναι: ἡ δημιουργία ἑνός ἐφεδρικοῦ βιομηχανικοῦ στρατοῦ, κι ἡ τελευταία: ἡ ἀθλιότητα ἑνός συνεχῶς αὐξανόμενου στρώματος τοῦ ἐνεργοῦ βιομηχανικοῦ στρατοῦ καί τό νεκρό φορτίο τῆς ἔσχατης ἐξαθλίωσης.

«Ὁ νόμος, σύμφωνα μέ τόν ὁποίο μιά διαρκῶς αὐξανόμενη μάζα συστατικῶν στοιχείων τοῦ πλούτου, χάρη στήν πρόοδο τῆς ἀνάπτυξης τῆς παραγωγικότητας τῆς κοινωνικῆς ἐργασίας, τίθεται σέ κίνηση ἀπό μιά προοδευτικά μειωνόμενη δαπάνη ἀνθρώπινης δύναμης, αὐτός ὁ νόμος, πού ἀναγκάζει τόν κοινωνικό ἄνθρωπο νά παράγει περισσότερα μέ λιγότερη ἐργασία, μεταβάλλεται στό ἔδαφος τοῦ καπιταλισμοῦ – ὅπου τά μέσα ἐργασίας δέν βρίσκονται στήν ὑπηρεσία τοῦ ἐργάτη, ἀλλά ὁ ἐργάτης στήν ὑπηρεσία τῶν μέσων παραγωγῆς – σέ ἀντίστροφο νόμο πού λέει, δηλαδή, ὅτι ὅσο μεγαλύτερη εἶναι ἡ παραγωγική δύναμη τῆς ἐργασίας, τόσο μεγαλύτερη εἶναι ἡ πίεση τῶν ἐργατῶν πάνω στά μέσα ἀπασχόλησής τους, καί τόσο πιό ἐπισφαλής γίνεται ὁ ὅρος ὕπαρξης τοῦ μισθωτοῦ, ἡ πώληση τῆς ἐργατικῆς του δύναμης.

«Ἡ ἀνάλυση τῆς σχετικῆς ὑπεραξίας μᾶς ὁδήγησε στό ἑξῆς συμπέρασμα: στό καπιταλιστικό σύστημα ὅλοι οἱ μέθοδοι αὔξησης τῆς κοινωνικῆς παραγωγικῆς δύναμης τῆς ἐργασίας ἐφαρμόζονται σέ βάρος τοῦ ἀτομικοῦ ἐργάτη, ὅλα τά μέσα γιά τήν ἀνάπτυξη τῆς παραγωγῆς μετασχηματίζονται σέ μέσα κυριαρχίας κι ἐκμετάλλευσης τοῦ παραγωγοῦ: αὐτά τά μέσα σακατεύουν τόν ἐργάτη καί τόν κάνουν μερικό ἄνθρωπο ἤ ἐξάρτημα μιᾶς μηχανῆς· τόν ἀποξενώνουν ἀπ' τίς πνευματικές δυνάμεις τῆς παραγωγῆς, κι ἀπό ἑλκυστική κάνουν τήν ἐργασία καταναγκαστική· παραμορφώνουν συνέχεια τίς συνθῆκες τῆς δουλειᾶς του κι ὑποτάσσουν τόν ἐργάτη, μέσα στό προτσές ἐργασίας, σ' ἕνα μικροπρεπή κι ἀπαίσιο δεσποτισμό· μεταμορφώνουν ὅλη του τή ζωή σέ χρόνο ἐργασίας καί ρίχνουν τή γυναίκα του καί τά παιδιά του κάτω ἀπ' τούς τροχούς τῆς ἅμαξας τοῦ Θεοῦ - κεφάλαιο.

«Ὅμως ὅλες οἱ μέθοδοι πού βοηθᾶνε στήν παραγωγή τῆς ὑπεραξίας, εὐνοοῦν ταυτόχρονα τή συσσώρευση, καί κάθε ἐπέκταση τῆς συσσώρευσης, ἀναπτύσσει, ἀντίστροφα, αὐτές τίς μεθόδους. Τό ἀποτέλεσμα εἶναι ὅτι, ὅποιο κι ἄν εἶναι τό ἐπίπεδο τῶν μισθῶν, ψηλό ἤ χαμηλό, ἡ κατάσταση

τοῦ ἐργάτη πρέπει νά χειροτερεύει, στό μέτρο πού συσσωρεύεται τό κεφάλαιο.

«Στό τέλος, ὁ νόμος, πού ἐξισορροπεῖ πάντα τήν ἔνταση κι ἔκταση τῆς συσσώρευσης μέ τήν αὔξηση τοῦ σχετικοῦ ὑπερπληθυσμοῦ, καρφώνει τόν ἐργάτη στό κεφάλαιο, πιό γερά ἀπ' ὅτι τά καρφιά τοῦ Ἡφαίστου κάρφωσαν τόν Προμηθέα στό βράχο. Αὐτός εἶναι ὁ νόμος πού καθιερώνει ἕνα μοιραῖο συσχετισμό ἀνάμεσα στή συσσώρευση τοῦ κεφάλαιου καί τή συσσώρευση τῆς ἀθλιότητας μέ τέτοιο τρόπο, ὥστε ἡ συσσώρευση πλούτου στόν ἕνα πόλο, νά σημαίνει συσσώρευση φτώχειας, βασάνων, ἀμάθειας, ἀποκτήνωσης, ἠθικῆς κατάπτωσης, σκλαβιᾶς στόν ἀντίθετο πόλο, ὅπου βρίσκεται ἡ τάξη πού παράγει τό ἴδιο τό κεφάλαιο.

«Ὁ Τζ. Ὄρτες, βενετσιάνος καλόγερος κι ἕνας ἀπ' τούς πιό σημαντικούς οἰκονομολόγους τοῦ 18ου αἰώνα, πιστεύει ὅτι βρῆκε στόν ἀνταγωνισμό τῆς καπιταλιστικῆς παραγωγῆς τόν ἀμετάβλητο φυσικό νόμο τοῦ κοινωνικοῦ πλούτου.«Ἀντί νά σχεδιάζω», λέει, «ἀνώφελα συστήματα γιά τήν εὐτυχία τῶν λαῶν, θά περιοριστῶ μονάχα στό νά διερευνήσω τά αἴτια τῆς δυστυχίας τους... Τό οἰκονομικά καλό καί τό οἰκονομικά κακό βρίσκονται πάντα στήν ἴδια ἀναλογία μέσα σ' ἕνα ἔθνος: ἡ ἀφθονία τῶν ἀγαθῶν γιά μερικούς εἶναι πάντα ἴση μέ τήν ἔλλειψη αὐτῶν γιά ἄλλους· ὁ μεγάλος πλοῦτος λίγων ἀνθρώπων συνοδεύεται πάντα ἀπ' τήν ἔλλειψη τῶν ἀπόλυτα ἀναγκαίων γιά τήν πλειοψηφία· ἡ ὑπερβολική δραστηριότητα μερικῶν, κάνει καταναγκαστική τήν ἀνεργία τῶν ἄλλων· ὁ πλοῦτος μιᾶς χώρας ἀντιστοιχεῖ στόν πληθυσμό της κι ἡ φτώχεια τοῦ τελευταίου ἀντιστοιχεῖ στόν πλοῦτο της».

«Ἀλλά ἄν ὁ Ὄρτες εἶχε λυπηθεῖ βαθιά γι' αὐτή τήν ἐξαθλίωση, 10 χρόνια μετά ἀπ' αὐτόν, ἕνας λειτουργός τῆς ἀγγλικανικῆς ἐκκλησίας, ὁ αἰδεσιμώτατος Ζ. Τάουνσεντ, ἔρχεται μ' ἐλαφριά τήν καρδιά καί σχεδόν χαρούμενος, νά τήν ἐξυμνήσει σάν ἀναγκαῖο ὅρο τοῦ πλούτου. «Ὁ νομικός ἐξαναγκασμός πρός ἐργασία», λέει, «προκαλεῖ μεγάλη ταλαιπωρία, ἀπαιτεῖ μεγάλη προσπάθεια καί γεννάει μεγάλη ἀναταραχή· ἡ πείνα, ἀντίθετα, ὄχι μόνο εἶναι μιά ἤρεμη, σιωπηρή κι ἀκατάπαυστη πίεση, ἀλλά ὄντας τό πιό φυσικό κίνητρο τῆς ἐργασίας καί τῆς φιλοπονίας, προκαλεῖ ἀναγκαστικά τίς πιό γιγάντιες προσπάθειες». Ἡ διαιώνιση τῆς πείνας τοῦ ἐργάτη εἶναι, λοιπόν, τό μόνο σημαντικό ἄρθρο τοῦ δικοῦ του κώδικα ἐργασίας,ἀλλά γιά νά ἐφαρμοστεῖ, προσθέτει, ἀρκεῖ νά ἐμπιστευτοῦμε τήν ἐφαρμογή του στήν πληθυσμιακή ἀρχή, πού δρᾶ ἀνάμεσα στούς φτωχούς. «Ἀποτελεῖ, φαίνεται, φυσικό νόμο, οἱ φτωχοί νά μήν εἶναι προνοητικοί μέχρι τοῦ σημείου νά εἶναι πάντοτε πρόθυμοι νά ἐκτελέσουν τίς πιό εὐτελεῖς, τίς πιό βρώμικες καί τίς πιό σκληρές δουλειές τῆς κοινότητας. Ἔτσι, τό ἀπόθεμα τῆς ἀνθρώπινης εὐτυχίας αὐξάνεται κατά πολύ· οἱ καθώς πρέπει ἄνθρωποι, οἱ πιό ντελικάτοι, ἀπαλλαγμένοι ἀπό τέτοιες ταλαιπωρίες, μποροῦν ν' ἀκολουθήσουν ἀνενόχλητοι τόν ὕψιστο προορισμό τους ... Οἱ νόμοι γιά τούς

φτωχούς τείνουν νά καταστρέψουν τήν άρμονία καί τήν όμορφιά, τήν τάξη καί τή συμμετρία αύτοϋ τοῦ συστήματος, πού ὁ Θεός κι ή φύση ἔχουν έγκαθιδρύσει στόν κόσμο».

«Ἄν ὁ βενετσιάνος καλόγερος έβρισκε στό οίκονομικό πεπρωμένο τῆς φτώχειας, τή δικαίωση τῆς ὕπαρξης τῆς χριστιανικῆς ἀγάπης, τῆς ἀγαμίας τῶν κληρικῶν, τῶν μοναστηριῶν, τῶν εὐαγῶν ἱδρυμάτων κ.λ.π., ὁ προτεστάντης καρπωτής τῶν ἐκκλησιαστικῶν εἰσοδημάτων, ἔβρισκε ἐπίσης σ' αὐτό μιά ἀφορμή γιά νά καταδικάσει τούς ἀγγλικούς νόμους, πού δίνουν στούς φτωχούς δικαίωμα στά πενιχρά ἔσοδα τοῦ δημοσίου.

«Ὁ Στόρχ λέει : «Ἡ αὔξηση τοῦ κοινωνικοῦ πλούτου γεννάει ἐκείνη τή χρήσιμη τάξη τῆς κοινωνίας ..., πού ἀσκεῖ τίς πιό ἀνιαρές, εὐτελεῖς κι ἀηδιαστικές δουλειές· κοντολογίς, πού φορτώνεται στήν πλάτη της ὅ,τι τό δυσάρεστο καί ταπεινό ὑπάρχει στή ζωή, καί παρέχει, μ' αὐτό τόν τρόπο, στίς ἄλλες τάξεις τήν ἄνεση, τήν πνευματική ἠρεμία καί τή συμβατική (!) ἀξιοπρέπεια τοῦ χαρακτήρα, κ.λ.π.». Ὕστερα, ἀφοῦ ἀναρωτιέται σέ τί συνίσταται ἡ πρόοδος αὐτοῦ τοῦ καπιταλιστικοῦ πολιτισμοῦ, μέ τήν ἀθλιότητα καί τόν ξεπεσμό τῶν μαζῶν πού τόν συνοδεύουν, σέ σχέση μέ τή βαρβαρότητα, δέ βρίσκει παρά μιά λέξη σάν ἀπάντηση – τήν ἀσφάλεια!

«Τέλος, ὁ Ντεστύτ ντέ Τρασύ λέει ὠμά: «Τά φτωχά ἔθνη εἶναι ἐκεῖνα πού ὁ λαός τους περνάει καλά· καί τά πλούσια ἔθνη εἶναι ἐκεῖνα πού ὁ λαός τους εἶναι συνήθως φτωχός»[1].

Ἄς δοῦμε τώρα ποιά ἦταν στήν πραγματικότητα τά ἀποτελέσματα τῆς συσσώρευσης τοῦ κεφάλαιου. Ἐδῶ, ὅπως κι ἀλλοῦ, τά παραδείγματά μας εἶναι παρμένα ἀπ' τήν Ἀγγλία, τήν κατεξοχήν χώρα τῆς καπιταλιστικῆς συσσώρευσης, τήν ὁποία τείνουν νά φθάσουν (τό ἐπαναλαμβάνουμε, κι ἄς μήν ξεχαστεῖ ποτέ) ὅλα τά σύγχρονα ἔθνη. Λυπούμαστε πού δέν μποροῦμε νά παραθέσουμε παρά μόνο ἕνα μικρό μέρος τοῦ πλούσιου ὑλικοῦ πού 'χει συγκεντρώσει ὁ Μάρξ.

«Στά 1863, τό Privy Council* διέταξε τήν διεξαγωγή μιᾶς ἔρευνας πάνω στήν κατάσταση τοῦ χειρότερα διατρεφόμενου μέρους τῆς ἀγγλικῆς ἐργατικῆς τάξης. Ὁ Δρ. Σάιμον ἦταν ὁ ἐπίσημος γιατρός του. Ὁρίστηκε πῶς θά εἶχαν σάν κανόνα αὐτῆς τῆς ἔρευνας, νά διαλέγουν, σέ κάθε κατηγορία, τίς καλύτερες οἰκογένειες ἀπό ἄποψη ὑγείας κι οἰκονομικῆς ἄνεσης, καί κατέληξαν σ' αὐτό τό γενικό συμπέρασμα : «Σέ μιά μόνο ἀπ' τίς κατηγορίες τῶν ἐργατῶν τῆς πόλης, ἡ κατανάλωση ἀζώτου μόλις ξεπερνοῦσε τό ἀπόλυτο **κατώτατο ὅριο**, κάτω ἀπ' τό ὁποῖο ἐμφανίζονται οἱ ἀρρώστιες τοῦ ὑποσιτισμοῦ· σέ δύο κατηγορίες, ἡ ποσότητα τῶν ἀζωτούχων καθώς καί τῶν ἀνθρακούχων τροφῶν παρουσίαζε ἔλλειψη πού ἦταν ἰδιαίτερα σοβαρή σέ μιά ἀπ' αὐτές· ἀνάμεσα στίς ἀγροτικές οἰκογένειες, πάνω ἀπ' τό ἕνα πέμ-

1. Μάρξ Κεφ. ΚΒ', §4.

* Σ. τ. Ε. Μυστικοσυμβούλιο.

πτο έπαιρνε λιγότερη άπ' τήν άπαραίτητη ποσότητα άζωτούχων τροφών· τέλος σέ 3 κομητείες (Μπέρκσιρ, 'Οξφορντσιρ, Σόμερσετσιρ), δέν έπαιρναν κάν τό **κατώτατο όριο** τών άζωτούχων τροφών. 'Ανάμεσα στούς έργάτες γής, ή χειρότερη διατροφή ήταν έκείνη τών έργατών γής τής 'Αγγλίας, πού είναι τό πιό πλούσιο μέρος τοϋ 'Ενωμένου Βασιλείου. Μεταξύ τών άγροτικών έργατών, ή άνεπάρκεια διατροφής γενικά, χτύπαγε κύρια τίς γυναίκες καί τά παιδιά, μιά καί τήν τροφή πού ύπήρχε έπρεπε νά τή φάει ό ένήλικος άντρας γιά νά μπορέσει νά δουλέψει». Μιά στέρηση άκόμα πιό μεγάλη μάστιζε όρισμένες κατηγορίες έργατών τών πόλεων πού έξετάστηκαν. «Αύτοί διατρέφονται τόσο άσχημα, πού οί περιπτώσεις σκληρών καί καταστροφικών γιά τήν ύγεία στερήσεων θά πρέπει σίγουρα νάναι πολυάριθμες». 'Όλα αύτά όφείλονται στήν τσιγκουνιά τοϋ καπιταλιστή. Πράγματι, αύτός δέν παρέχει στούς σκλάβους του ούτε έκεΐνα πού χρειάζονται γιά νά φυτοζωΐσουν.

«'Ο Δρ. Σάιμον στή γενική του έκθεση λέει: «'Όποιος έχει συνηθίσει νά περιποιεΐται τούς φτωχούς άρρώστους, στό σπίτι ή στό νοσοκομείο, δέν μπορεί παρά νά έπιβεβαιώσει ότι οί περιπτώσεις, στίς όποίες ή άνεπάρκεια τής διατροφής προκαλεί άρρώστιες ή τίς έπιδεινώνει, είναι, μπορούμε νά πούμε, άμέτρητες. 'Ωστόσο, άπό ύγειονομική άποψη, πρέπει νά προστεθοϋν έδώ καί μερικοί άλλοι άποφασιστικοί παράγοντες: Πρέπει νά θυμόμαστε ότι κάθε μείωση τής τροφής δέ γίνεται άποδεκτή, κι ότι γενικά ή άναγκαστική δίαιτα δέν είναι παρά τό κορύφωμα μιάς ολόκληρης σειράς προηγούμενων στερήσεων. Πολύ πρίν βαρύνει στή ζυγαριά τής ύγείας ή έλλειψη τροφών, πολύ πρίν σκεφτεί ό φυσιολόγος νά μετρήσει τίς δόσεις άζώτου κι άνθρακα άπ' τίς όποίες έξαρτιέται ή ζωή κι ό θάνατος άπό άσιτία, όποιαδήποτε άλλη άνεση πρέπει νάχει κιόλας έξαφανιστεί άπ' τήν οίκογενειακή έστία. Τά ρούχα κι ή θέρμανση θά πρέπει νάχουν έλαττωθεί άκόμα πιό πολύ άπ' τά τρόφιμα. Δέ θά ύπάρχει καμιά άποτελεσματική προφύλαξη ένάντια στίς άσχημες καιρικές συνθήκες· ό κατοικήσιμος χώρος θάναι περιορισμένος σέ τέτοιο βαθμό, πού νά προκαλεί άρρώστιες ή νά τίς έπιδεινώνει· καί μόλις καί μετά βίας θά ύπάρχουν ίχνη έπίπλων κι είδών οίκιακής χρήσης. 'Η ίδια ή καθαριότητα θά πρέπει νάχει καταντήσει δύσκολη καί πολυέξοδη. 'Αν, άπό αύτοσεβασμό, κάνουν άκόμα προσπάθειες νά τή διατηρήσουν, κάθε τέτοια προσπάθεια άντιπροσωπεύει πρόσθετη πείνα. Θά κατοικήσουν έκεΐ όπου τό νοίκι είναι φθηνότερο, στίς συνοικίες όπου τά μέτρα τής ύγειονομικής άστυνομίας είναι άνύπαρκτα, όπου ύπάρχουν οί πιό άξιοθρήνητες άποχετεύσεις, ή χειρότερη συγκοινωνία, σκουπίδια μέσα στό δρόμο, λιγοστό ή άνθυγιεινό νερό καί, στίς πόλεις, όπου ύπάρχει έλάχιστος άέρας καί φώς. Τέτοιοι είναι οί κίνδυνοι στούς όποίους ή φτώχεια έκτίθεται άναπόφευκτα, όταν αύτή ή φτώχεια συνοδεύεται κι άπό έλλειψη τροφής. 'Αν τό σύνολο αύτών τών κακών βαραίνει τρομαχτικά στή ζωή, καί μόνη ή έλλειψη τροφής δέν είναι λιγότερο τρομαχτική... Βασανιστικές σκέψεις, ίδίως όταν άναλογίζεται κανείς ότι ή

δυστυχία γιά τήν όποία μιλάμε δέν είναι ή θεληματική φτώχειά τής τεμπελιάς, ή όποία δέν μπορεῖ νά διαμαρτυρηθεῖ παρά μόνο γιά τόν έαυτό της! Είναι ή άθλιότητα τῶν έργατῶν. Σ' ότι άφορᾶ τούς έργάτες τής πόλης, είναι σίγουρο ότι ή έργασία μέ τήν όποία αύτοί άγοράζουν τό φτωχικό τους φα, παρατείνεται σχεδόν πάντα πέρα άπό κάθε όριο.

«Κι ώστόσο δέν μπορούμε νά ποῦμε, ούτε κατά διάνοια, ότι αύτή ή έργασία φτάνει γιά τή συντήρησή τους ... Μιλώντας γενικά, αύτή ή έργασία δέν είναι παρά ή λίγο-πολύ μακριά πορεία πρός τήν έσχατη έξαθλίωση».

«Κάθε άμερόληπτος παρατηρητής βλέπει ξεκάθαρα ότι όσο μεγαλύτερη είναι ή συγκεντροποίηση τῶν μέσων παραγωγῆς, τόσο πιό πολύ συνωστίζονται οί έργάτες σ' ένα περιορισμένο χῶρο· ότι όσο πιό γρήγορη είναι ή συσσώρευση τοῦ κεφάλαιου, τόσο πιό άθλιες γίνονται οί συνθῆκες στέγασης τῶν έργατῶν. Είναι, πράγματι, φανερό ότι ή βελτίωση κι ό καλωπισμός τῶν πόλεων – συνέπεια τοῦ αύξανόμενου πλούτου - όπως οί κατεδαφίσεις τῶν κακοχτισμένων συνοικιῶν, ή κατασκευή τραπεζικῶν μεγάρων, έμπορικῶν καταστημάτων κ.λ.π., οί διαπλατύνσεις τῶν δρόμων γιά τήν έμπορική κυκλοφορία καί τήν κυκλοφορία πολυτελῶν άμαξιῶν, ή είσαγωγή τῶν τράμ μέ άλογα κ.λ.π. έκτοπίζουν τούς φτωχούς σέ όλο καί πιό βρώμικες κι άνθυγιεινές τρῦπες. Ἂς άναφέρουμε μιά γενική παρατήρηση τοῦ Δρ. Σάιμον:

«Ἂν καί ή έπίσημη άποψή μου είναι άποκλειστικά ή άποψη ένός γιατροῦ, ώστόσο τό πιό κοινό αἴσθημα άνθρωπιᾶς δέν μοῦ έπιτρέπει ν' άποσιωπήσω τήν άλλη πλευρά τοῦ κακοῦ. Φτάνοντας σ' ένα ορισμένο σημεῖο, έπιβάλλει σχεδόν άναγκαστικά μιάν άρνηση κάθε συστολῆς, ένα άηδιαστικό άνακάτωμα, μιά τέτοια άποκάλυψη γύμνιας, πού είναι περισσότερο ζωώδης παρά άνθρώπινη. Τό νά ύπόκειται κανείς σέ τέτοιες έπιδράσεις είναι ένας ξεπεσμός, ό όποῖος όσο διαρκεῖ, τόσο μεγαλύτερος γίνεται. Γιά τά παιδιά πού μεγαλώνουν σ' αύτή τήν καταραμένη άτμόσφαιρα, είναι ένα βάπτισμα στήν άτιμία. Καί θᾶταν μάταιη έλπίδα τό νά περιμένουμε άπό άνθρώπους πού ζοῦν σέ τέτοιες συνθῆκες, νά τείνουν άπό άλλες άπόψεις σ' αύτό τόν ύψηλό πολιτισμό, πού ή ούσία του συνίσταται στή φυσική κι ήθική άγνότητα»[1].

«Οί πλανόδιοι προλετάριοι στρατολογοῦνται άπ' τήν άγροτική τάξη, άλλά ή άπασχόλησή τους είναι, στό μεγαλύτερο μέρος της, βιομηχανική. Είναι τό έλαφρό πεζικό τοῦ κεφάλαιου πού, άνάλογα μέ τίς άνάγκες τής στιγμῆς, ρίχνεται πότε στόν ένα καί πότε στόν άλλο τόπο. Ἀπασχολοῦνται στίς οίκοδομές, στήν άποξήρανση έδαφῶν, στήν τουβλοποιία, στήν άσβεστοποιία, στήν κατασκευή σιδηροδρομικῶν γραμμῶν κ.λ.π. Σάν κινητοί φορεῖς έπιδημιῶν, σπέρνουν στό διάβα τους τήν εύλογιά, τόν τύφο, τή χολέρα, τήν όστρακιά, κ.λπ. Ὅταν πρόκειται γιά έπιχειρήσεις, όπως

1. Μάρξ, Κεφ. ΚΓ', §4.

ἐκεῖνες τίς κατασκευῆς σιδηροδρομικῶν γραμμῶν, ὅπου ἔχουν διατεθεῖ σημαντικά κεφάλαια, ὁ ἐργολάβος εἶναι πού προσφέρει γενικά στό στρατό του ξύλινες παράγκες κι ἄλλες παρόμοιες κατοικίες, αὐτοσχέδια χωριά χωρίς καμιά ὑγειονομική πρόνοια, τά ὁποῖα ἀποτελοῦν πηγή μεγάλων κερδῶν γιά τόν ἐργολάβο, πού ἐκμετάλλεύεται τούς ἐργάτες του καί σά στρατιῶτες τῆς βιομηχανίας καί σάν ἐνοικιαστές. Γιά μιά παράγκα, ἀνάλογα μέ τό ἄν ἔχει μιά, δυό, ἤ τρεῖς τρύπες, ὁ ἐργάτης πληρώνει νοίκι ἕνα δυό, τρία σελλίνια τή βδομάδα.

«Τό Σεπτέμβρη τοῦ 1864, ἀναφέρει ὁ Δρ. Σάιμον, καταγγέλθηκαν ἀπ' τήν ἐνορία Σέβενοκς στό Ὑπουργεῖο Ἐσωτερικῶν, τά ἀκόλουθα γεγονότα: – Σ' αὐτή τήν ἐνορία ἡ εὐλογιά ἦταν, μέχρι πέρυσι, σχεδόν ἄγνωστη ἀκόμα. Λίγο πρίν ἀπ' τήν ἐποχή αὐτή, ἄρχισε ἡ κατασκευή μιᾶς σιδηροδρομικῆς γραμμῆς πού θά ἕνωνε τό Λέμισαμ μέ τό Τένμπριτζ. Στήν ἄμεση γειτονιά αὐτῆς τῆς τελευταίας πόλης, ὄχι μόνο ἐκτελέστηκε τό μεγαλύτερο μέρος τῶν ἐργασιῶν, ἀλλά ἐγκαταστάθηκε ἐπίσης ἡ κεντρική ἀποθήκη ὅλου τοῦ ἔργου. Ἐπειδή ὁ ἀριθμός τῶν ἀπασχολουμένων προσώπων ἦταν μεγάλος, δέν μποροῦσαν νά στεγασθοῦν ὅλοι στ' ἀγροτικά σπίτια· ὁ ἐργολάβος ἔστησε τότε καταμῆκος τῆς γραμμῆς παράγκες χωρίς ἀερισμό καί ἀποχέτευση καί ἐπιπλέον, ἀναγκαστικά παραγεμισμένες, ἐπειδή κάθε ἐνοικιαστής ἦταν ὑποχρεωμένος νά δέχεται κι ἄλλους συγκάτοικους, ὅσο πολυμελής κι ἄν ἦταν ἡ οἰκογένειά του, καί παρά τό γεγονός ὅτι κάθε παράγκα διέθετε μόνο δυό δωμάτια. Ἀπ' τήν ἰατρική ἔκθεση βγαίνει τό συμπέρασμα ὅτι αὐτοί οἱ φτωχοί ἄνθρωποι, γιά ν' ἀποφύγουν τίς βρωμερές ἀναθυμιάσεις τῶν στάσιμων νερῶν καί τῶν καμπινέδων, πού βρίσκονται κάτω ἀπ' τά παράθυρά τους, ἔπρεπε νά ὑποστοῦν, στή διάρκεια τῆς νύχτας, ὅλα τά βάσανα τῆς ἀσφυξίας. Ἕνας ἐντεταλμένος γιατρός, ἐκφράστηκε μέ ὅρους πολύ σκληρούς γιά τήν κατάσταση αὐτῶν τῶν λεγόμενων κατοικιῶν, καί εἶπε ὅτι ἔπρεπε νά φοβοῦνται τίς πιό ὀλέθριες συνέπειες, ἄν δέν παίρνονταν ἀμέσως ὁρισμένα ὑγειονομικά μέτρα. Ὁ ἐργολάβος εἶχε ὑποσχεθεῖ νά φτιάξει ἕνα σπίτι γι' αὐτούς πού προσβάλλονταν ἀπό κολλητικές ἀρρώστιες, ἀλλά δέν κράτησε τήν ὑπόσχεσή του, μόλο πού πιστοποιήθηκαν διάφορα κρούσματα εὐλογιάς σέ παράγκες πού θεωροῦνταν ἀπ' τίς καλύτερες. Τό νοσοκομεῖο τῆς ἐνορίας εἶναι, ἐδῶ καί μῆνες, γεμάτο ἀρρώστους. Σέ μιά καί μόνη οἰκογένεια, πέντε παιδιά πέθαναν ἀπό εὐλογιά καί τύφο. Ἀπ' τήν 1 Ἀπρίλη ὥς τή 1 Σεπτέμβρη αὐτοῦ τοῦ χρόνου, ὑπῆρξαν ὄχι λιγότερα ἀπό 10 θανατηφόρα κρούσματα εὐλογιάς, ἀπ' τά ὁποῖα τά 4 παρουσιάστηκαν σέ παράγκες πού ἀποτελοῦσαν καί τίς ἑστίες τῶν ἐπιδημιῶν. Εἶναι ἀδύνατο νά προσδιορίσουμε τόν ἀριθμό τῶν κρουσμάτων, γιατί οἱ οἰκογένειες πού προσβάλλονται ἀπ' αὐτές τίς ἀρρώστιες, κάνουν τ' ἀδύνατα δυνατά γιά νά τ' ἀποκρύψουν!»[1]

1. Μάρξ, Κεφ. ΚΓ', §5.

Ἂς δοῦμε τώρα τί συνέπειες εἶχαν οἱ οἰκονομικὲς κρίσεις γιὰ τὸ πιὸ καλοπληρωμένο μέρος τῆς ἐργατικῆς τάξης. Νά τί περιγράφει ὁ ἀνταποκριτής τῆς ἐφημερίδας Morning Star πού, τὸ Γενάρη τοῦ 1867, μὲ τὴν εὐκαιρία μιᾶς βιομηχανικῆς κρίσης, ἐπισκέφτηκε τὰ μέρη ποὺ πλήγηκαν περισσότερο.

«Στὸ ἀνατολικὸ Λονδίνο, τουλάχιστον 15.000 ἐργάτες, ποὺ ἀνάμεσά τους περισσότεροι ἀπὸ 3.000 ἦταν εἰδικευμένοι μηχανουργοί, βρίσκονταν μαζὶ μὲ τὶς οἰκογένειές τους σὲ κατάσταση ἔσχατης ἔνδειας. Μὲ κόπο κατάφερα νὰ φθάσω ὡς τὴν πόρτα τοῦ Οἴκου Ἐργασίας (Workhouse), γιατί ἦταν πολιορκημένος ἀπὸ ἕνα πλῆθος πεινασμένων. Περίμεναν τὰ κουπόνια γιὰ τὸ ψωμί, ἀλλὰ ἡ ὥρα τῆς διανομῆς τους δὲν εἶχε φτάσει ἀκόμα. Στὴν αὐλή, ποὺ ἦταν ὅλη στρωμένη μὲ χιόνι, μερικοὶ ἄντρες, προστατευμένοι ἀπ' τὴ μαρκίζα τῆς σκεπῆς, ἐπιδιόρθωναν τὸ πλακόστρωτο. Δούλευαν γιὰ 3 πέννες (6 χρυσὰ λεπτά) κι ἕνα κουπόνι ψωμιοῦ τὴ μέρα. Σὲ μιὰ μικρὴ παράγκα, βρώμικη καὶ κατεστρεμμένη, ποὺ βρισκόταν σὲ μιὰ ἄκρη τῆς αὐλῆς, ἦταν μιὰ ὁμάδα ἀντρῶν μὲ τὶς πλάτες τους κολλημένες, ἴσα γιὰ νὰ ζεσταίνονται, ποὺ ξεφτίζανε καραβόσχοινα καὶ συζητοῦσαν ποιὸς θὰ δούλευε περισσότερο μὲ τὴ λιγότερη τροφή. Ἀπ' αὐτὸ καὶ μόνο τὸν Οἶκο Ἐργασίας, ἔπαιρναν βοηθήματα 7.000 ἄτομα, πολλὰ ἀπ' τὰ ὁποῖα κέρδιζαν, 6 ἢ 7 μῆνες νωρίτερα, τὰ μεγαλύτερα μεροκάματα. Ὁ ἀριθμός τους θἆταν διπλάσιος, ἂν δὲν ὑπῆρχαν συνήθως ἐργάτες ποὺ ν' ἀρνιοῦνται κάθε βοήθεια τῆς ἐνορίας, ὅσο τοὺς ἔμενε ἀκόμα κάτι γιὰ νὰ τὸ βάλουν ἐνέχυρο. Φεύγοντας ἀπ' τὸν Οἶκο Ἐργασίας, μπῆκα στὸ σπίτι ἑνὸς σιδηρουργοῦ, ἄνεργου ἐδῶ καὶ 27 βδομάδες. Τὸν βρῆκα νὰ κάθεται μ' ὅλη του τὴν οἰκογένεια σ' ἕνα δωμάτιο ποὺ ἔβλεπε στὴν αὐλή. Τὸ δωμάτιο δὲν εἶχε ἀκόμα ἀπογυμνωθεῖ ἀπ' ὅλα τὰ ἔπιπλα, κι ὑπῆρχε μιὰ μικρὴ φωτιά, ποὺ χρειαζόταν γιὰ νὰ μὴν παγώσουν τὰ γυμνὰ πόδια τῶν μικρῶν παιδιῶν ἀπ' τὸ φοβερὸ κρύο ποὔκανε ἐκείνη τὴ μέρα. Μπροστὰ στὴ φωτιὰ ὑπῆρχε μιὰ ἀρκετὰ μεγάλη ποσότητα στουπί, ποὺ οἱ γυναῖκες καὶ τὰ παιδιὰ ἔπρεπε νὰ τὸ ξεφτίσουν σ' ἀντάλλαγμα γιὰ τὸ ψωμὶ ποὺ τοὺς ἔδινε ὁ Οἶκος Ἐργασίας. Ὁ ἄντρας δούλευε στὴν αὐλή, ποὺ ἀναφέραμε παραπάνω, γιὰ ἕνα κουπόνι ψωμιοῦ καὶ 3 π. τὴ μέρα. Μόλις εἶχε ἔρθει, πολὺ πεινασμένος, ὅπως εἶπε ὁ ἴδιος, μ' ἕνα πικρὸ χαμόγελο, γιὰ τὸ μεσημεριανὸ φαγητό, ποὺ ἀποτελούνταν ἀπὸ μερικὲς φέτες ψωμὶ ἀλειμμένες μὲ λίπος κι ἕνα φλυτζάνι τσάι χωρὶς γάλα. Τὴν ἑπόμενη πόρτα, ποὺ χτυπήσαμε, τὴν ἄνοιξε μιὰ γυναίκα πού, χωρὶς νὰ πεῖ λέξη, μᾶς ὁδήγησε σ' ἕνα μικρὸ δωμάτιο στὸ βάθος, ὅπου βρισκόταν ὅλη της ἡ οἰκογένεια, σιωπηλὴ καὶ μὲ τὰ μάτια καρφωμένα σὲ μιὰ φωτιὰ ποὺ ἦταν ἕτοιμη νὰ σβύσει. Στὰ πρόσωπα αὐτῶν τῶν ἀνθρώπων ἦταν ζωγραφισμένη μιὰ τέτοια ἐρήμωση κι ἀπόγνωση ποὺ εὐχήθηκα νὰ μὴν ξαναδῶ ποτὲ πιὰ μιὰ τέτοια σκηνή: «Ἐδῶ καὶ 26 βδομάδες δὲν ἐβγάλαν δεκάρα, κύριέ μου», εἶπε ἡ γυναίκα δείχνοντας τὰ μικρὰ της παιδιά, «καὶ μᾶς ἔχουν τελειώσει ὅλα τὰ λεφτά, ποὺ ἐγὼ κι ὁ πατέρας τους εἴχαμε βάλει

στήν άκρη σέ καλύτερους καιρούς, μέ τή μάταιη έλπίδα ότι θάχαμε κάποιο άποκούμπι γιά τίς άσχημες μέρες. Κοιτάξτε!», φώναξε σχεδόν έξαλλη, ένώ ταυτόχρονα μάς έδειχνε ένα βιβλιάριο τραπέζης, όπου σημειώνονταν κανονικά όλα τά ποσά πού είχαν κατατεθεί διαδοχικά καί κατόπιν άποσυρθεί, μέ τρόπο πού μπορέσαμε νά δοῦμε, πῶς ή μικρή περιουσία, άφοῦ άρχισε νά σχηματίζεται μέ μιά κατάθεση 5 σελλινιῶν κι έφτασε ὕστερα τίς 20 λίρες στερλίνες, μεταβλήθηκε στή συνέχεια άπό λίρες στερλίνες σέ σελλίνια, κι άπό σελλίνια σέ πέννες, ὥσπου τό βιβλιάριο κατάντησε νάχει τήν άξία ένός φύλλου άσπρου χαρτιοῦ. Αὐτή ή οἰκογένεια έπαιρνε κάθε μέρα ένα πενιχρό γεῦμα άπ' τόν Οἶκο 'Εργασίας ... Σ' ένα άλλο σπίτι βρῆκα μιά γυναίκα άρρωστη άπό άσιτία, ξαπλωμένη μέ τά ροῦχα πάνω σ' ένα στρῶμα καί μισοσκεπασμένη μ' ένα κομμάτι χαλί, γιατί τά άλλα στρωσίδια της εἶχαν πάει στό ένεχυροδανειστήριο. Τά δύστυχα παιδιά της πού τήν περιποιόντουσαν, φαίνονταν νάχουν τήν ἴδια μεγάλη άνάγκη άπ' τίς μητρικές φροντίδες της... 'Η γυναίκα διηγήθηκε μέ λυγμούς τήν ίστορία τοῦ πικροῦ παρελθόντος της, λές κι εἶχε χάσει κάθε έλπίδα γιά ένα καλύτερο μέλλον. Σ' ένα άλλο σπίτι πού μέ κάλεσαν νά πάω, βρῆκα μιά γυναίκα καί δυό χαριτωμένα παιδάκια. Τό μόνο πού εἶχαν νά μοῦ δείξουν ἦταν ένα πάκο άποδείξεις τοῦ ένεχυροδανειστηρίου, κι ένα θεόγυμνο δωμάτιο».

«Εἶναι τῆς μόδας, άνάμεσα στούς άγγλους καπιταλιστές, νά περιγράφουν τό Βέλγιο σάν «παράδεισο τοῦ έργάτη», γιατί έκεῖ, ή «έλευθερία τῆς έργασίας», ή πράγμα πού εἶναι τό ἴδιο, ή «έλευθερία τοῦ κεφάλαιου», εἶναι άσφαλισμένη άπό όποιαδήποτε έπιβουλή. Δέν ύπάρχει έκεῖ οὔτε ό δεσποτισμός τῶν έργατικῶν σωματείων, οὔτε ή καταπίεση τοῦ έπιστάτη τοῦ έργοστασίου. Άν ύπῆρξε κάποιος βαθιά μυημένος σέ όλα τά μυστήρια τῆς εὐτυχίας τοῦ «έλεύθερου» βέλγου έργάτη, αὐτός ἦταν όπωσδήποτε ό μακαρίτης Ντυκπεσιώ, γενικός έπιθεωρητής τῶν Βελγικῶν φυλακῶν κι εὐαγῶν ίδρυμάτων καί, ταυτόχρονα, μέλος τῆς Κεντρικῆς 'Επιτροπῆς Στατιστικῆς τοῦ Βελγίου. Άς άνοίξουμε τό βιβλίο του: **Οἰκονομικός 'Ισολογισμός τῶν 'Εργατικῶν Τάξεων στό Βέλγιο**, Βρυξέλλες 1855. 'Εκεῖ βρίσκουμε τή σύγκριση τῶν συνθηκῶν διατροφῆς μιάς βελγικῆς έργατικῆς οἰκογένειας, καί τῶν συνθηκῶν διατροφῆς τοῦ στρατιώτη, τοῦ ναύτη τοῦ Πολεμικοῦ Ναυτικοῦ καί τοῦ φυλακισμένου. Όλοι οί πόροι τῆς οἰκογένειας, ύπολογισμένοι μέ άκρίβεια, φτάνουν τά 1068 φράγκα τό χρόνο. Νά ό έτήσιος προϋπολογισμός τῆς οἰκογένειας:

'Ο πατέρας	300 μέρες X 1,56 φρ. =	468 φρ.
'Η μητέρα	300 μέρες X 0,89 φρ. =	267 φρ.
'Ο γιός	300 μέρες X 0,56 φρ. =	168 φρ.
'Η κόρη	300 μέρες X 0,55 φρ. =	165 φρ.
	σύνολο	1068 φρ.

Τά ἐτήσια ἔξοδα τῆς οἰκογένειας καί τό **ἔλλειμμά** της θἆταν, ἄν ὁ ἐργάτης ἔτρωγε τήν τροφή:

τοῦ ναύτη τοῦ Πολεμικοῦ Ναυτικοῦ	1828 φρ. ἔλλειμμα 760 φρ.
τοῦ στρατιώτη	1473 φρ. ἔλλειμμα 405 φρ.
τοῦ φυλακισμένου	1112 φρ. ἔλλειμμα 44 φρ.

«Στά 1863, ἔγινε στήν Ἀγγλία μιά ἐπίσημη ἔρευνα γύρω ἀπ' τό ζήτημα τῆς διατροφῆς καί τῆς ἀπασχόλησης τῶν καταδικασμένων, εἴτε σ' ἐξορία εἴτε σέ καταναγκαστικά ἔργα. Ἡ σύγκριση τοῦ συσιτίου τῶν ἄγγλων φυλακισμένων μ' ἐκείνου τῶν φτωχῶν τῶν Οἴκων Ἐργασίας, καθώς καί τοῦ ἀντίστοιχου τῶν ἐλεύθερων ἐργατῶν γῆς τῆς Ἀγγλίας, ἀποδείχνει περίτρανα ὅτι οἱ πρῶτοι τρέφονται πολύ καλύτερα ἀπό ἐκείνους τῶν δύο ἄλλων κατηγοριῶν, γιατί «ἡ ποσότητα ἐργασίας πού ἀπαιτεῖται ἀπό ἕνα καταδικασμένο σέ καταναγκαστικά ἔργα, δέν ξεπερνάει τό μισό ἐκείνης πού κάνουν οἱ συνηθισμένοι ἐργάτες γῆς»[1].

«Μιά ἔκθεση γιά τή δημόσια ὑγεία, τοῦ 1865, μιλώντας γιά μιά ἐπίσκεψη πού ἔγινε σέ καιρό ἐπιδημίας σέ σπίτια ἀγροτῶν, ἀναφέρει ἀνάμεσα σέ ἄλλα γεγονότα τά παρακάτω: «Μιά νεαρή γυναίκα, ἄρρωστη ἀπό τύφο, κοιμόταν τίς νύχτες στό ἴδιο δωμάτιο μέ τόν πατέρα της, τή μάνα της, τό νόθο παιδί της, τά δυό ἀδέλφια της, τίς δυό ἀδελφές της, πού ἡ κάθε μιά εἶχε κι ἀπό ἕνα νόθο παιδί, συνολικά 10 ἄτομα. Μερικές βδομάδες νωρίτερα, κοιμόντουσαν στόν ἴδιο χῶρο 13 παιδιά»[2].

Τά στενά ὅρια αὐτῆς τῆς σύνοψης δέν μᾶς ἐπιτρέπουν νά παραθέσουμε ἐδῶ, κατά λέξη, τή λεπτομερειακή ἔκθεση τῶν φοβερῶν συνθηκῶν κάτω ἀπ' τίς ὁποῖες ζοῦν οἱ ἀγρότες τῆς Ἀγγλίας. Θά κλείσουμε, λοιπόν, αὐτό τό κεφάλαιο μιλώντας γιά μιά ὁλότελα ἰδιαίτερη πληγή, πού μαστίζει τούς ἐργάτες γῆς κι ὀφείλεται στή συσσώρευση τοῦ κεφάλαιου στήν Ἀγγλία.

Τό πλεόνασμα τοῦ ἀγροτικοῦ πληθυσμοῦ ἔχει σάν ἀποτέλεσμα τή μείωση τῶν μισθῶν, ἐνῶ παράλληλα δέν ἱκανοποιεῖ οὔτε ὅλες τίς ἀνάγκες τοῦ κεφάλαιου, ὅταν προκύπτουν ἔκτακτες κι ἐπείγουσες ἐργασίες πού, σέ ὁρισμένες ἐποχές τοῦ χρόνου, ἀπαιτοῦνται ἀπ' τή γεωργία· οὔτε συνάγεται, ἀκόλουθα, ὅτι ἕνας μεγάλος ἀριθμός γυναικῶν καί παιδιῶν ἀπασχολεῖται γιά τήν κάλυψη περιστασιακῶν ἀναγκῶν τοῦ κεφάλαιου πού, ὅταν ἱκανοποιηθοῦν, στέλνουν αὐτό τόν κόσμο νά προστεθεῖ στόν ἐργατικό ὑπερπληθυσμό τῆς ὑπαίθρου. Τό γεγονός αὐτό δημιούργησε στήν Ἀγγλία τό **σύστημα τῶν πλανόδιων συνεργείων**.

---

1. Μάρξ, Κεφ. ΚΓ', §5.
2. Μάρξ, Κεφ. ΚΓ', §5.
3. Μάρξ, Κεφ. ΚΓ', §5.

«Ένα συνεργείο άποτελεῖται ἀπό 10 ὡς 40 ἤ 50 ἄτομα, γυναῖκες νέους καί νέες, ἄν καί τό μεγαλύτερο μέρος τῶν ἀγοριῶν φεύγουν, ὅταν πλησιάζουν τά 13 τους χρόνια, τέλος ἀπό παιδιά 6 ὡς 13 χρόνων. Ὁ ἐπικεφαλῆς τους εἶναι ἕνας συνηθισμένος ἐργάτης γῆς, σχεδόν πάντα ἕνας ἀχρεῖος, κατεργάρης, ἄστατος, μέθυσος, ἀλλά πού ἔχει ἐπιχειρηματικό πνεῦμα κι εἶναι πολύ καπάτσος. Αὐτός στρατολογεῖ τήν ὁμάδα, πού θά δουλέψει κάτω ἀπ' τίς διαταγές του κι ὄχι κάτω ἀπ' τίς διαταγές τοῦ παχτωτῆ*. Ἀφοῦ συνήθως παίρνει τή δουλειά κατ' ἀποκοπή, τό εἰσόδημά του, πού δέν ξεπερνάει τήν ἀμοιβή τοῦ συνηθισμένου ἐργάτη γῆς, ἐξαρτᾶται σχεδόν ἀποκλειστικά ἀπ' τήν ἐπιδεξιότητα μέ τήν ὁποία καταφέρνει, σέ πολύ μικρό χρονικό διάστημα, νά ρευστοποιήσει ὅσο τό δυνατόν περισσότερη ἐργασία τῆς ὁμάδας του. Οἱ παχτωτές ξέρουν ἀπό πείρα ὅτι οἱ γυναῖκες μόνο κάτω ἀπό τή δικτατορία τοῦ ἄντρα ἐργάζονται ὅπως πρέπει, κι ὅτι οἱ κοπέλες καί τά παιδιά, μόλις ἀρχίσουν τή δουλειά, ἐξαντλοῦν ὁλοκληρωτικά τίς δυνάμεις τους, ἐνῶ ὁ ἐνήλικος ἀρσενικός ἐργάτης προσπαθεῖ νά κάνει οἰκονομία στίς δυνάμεις του. Ὁ ἐπικεφαλῆς τοῦ συνεργείου, γυροφέρνοντας στά χωράφια, μπορεῖ ν' ἀπασχολεῖ τήν ὁμάδα του 6–8 μῆνες τό χρόνο. Ἔτσι, προσφέρει στίς ἐργατικές οἰκογένειες μεγαλύτερη σιγουριά ἀπ' τό μεμονωμένο παχτωτή, ὁ ὁποῖος δέν ἀπασχολεῖ παιδιά, παρά μόνο περιστασιακά. Τό γεγονός αὐτό ἑδραιώνει τόσο καλά τήν ἐπιρροή του, ὥστε σέ πολλές περιοχές δέν μπορεῖ κανείς νά μισθώσει παιδιά, χωρίς τή μεσολάβηση τοῦ ἀρχηγοῦ τοῦ συνεργείου.

«Τά μελανά σημεῖα αὐτοῦ τοῦ συστήματος εἶναι ἡ ὑπερεργασία πού ἐπιβάλλεται στά παιδιά καί στούς νέους, οἱ μεγάλες πορεῖες πού εἶναι ὑποχρεωμένοι νά κάνουν καθημερινά, πηγαινοερχόμενοι στό κτῆμα, πού ἀπέχει 5, 6 καί μερικές φορές 7 μίλια καί τέλος, ἡ ἠθική ἐξαχρείωση τοῦ πλανόδιου συνεργείου. Μόλο πού ὁ ἐπικεφαλῆς τοῦ συνεργείου εἶναι ὁπλισμένος μέ μιά μακριά μαγκούρα, σπάνια μόνο τή χρησιμοποιεῖ, καί τά παράπονα γιά βάναυση μεταχείρηση ἀποτελοῦν ἐξαίρεση. Χρειάζεται, λοιπόν, νἆναι δημοφιλής ἀνάμεσα στούς ὑποτακτικούς του, πού τούς γοητεύει μέ τά τσιγγάνικα ἤθη του – νομαδική ζωή, ἀπουσία κάθε ντροπῆς, ἄσεμνη εὐθυμία, αἰσχρή ἀθυροστομία. Ἡ πληρωμή γίνεται συνήθως στό καπηλειό, ἐνῶ τά «κοπανοῦν» γιά τά καλά. Κατόπιν παίρνουν τό δρόμο γιά νά ξαναγυρίσουν σπίτι. Σκουντουφλώντας μιά ἐδῶ καί μιά ἐκεῖ, καί στηριζόμενος δεξιά κι ἀριστερά σέ δυό «νταρντανογυναῖκες», ὁ ἄξιος ἀρχηγός βαδίζει ἐπικεφαλῆς τῆς φάλαγγάς του, ἐνῶ πίσω τους ἀκολουθοῦν οἱ πιό νέοι, ἀστειευόμενοι καί τραγουδώντας σατυρικά κι ἄσεμνα τραγούδια. Δέν εἶναι σπάνιο νά μένουν ἔγγυες κοπέλες 13–14 χρονῶν ἀπό ἀγόρια τῆς ἴδιας ἡλικίας. Τά χωριά πού ἀποτελοῦν πηγή στρατολογίας αὐτῶν τῶν συνερ-

* Σ. τ. Ε. Ἐπιχειρηματίας πού νοικιάζε γῆ ἀπ' τούς γαιοκτήμονες καί τήν ἐκμεταλλευόταν καπιταλιστικά, δηλαδή, χρησιμοποιώντας μισθωτούς ἐργάτες καί σύγχρονα τεχνικά μέσα.

γείων, μετατρέπονται σέ Σόδομα καί Γόμορα, όπου ό άριθμός τών γεννήσεων νόθων παιδιών φτάνει στά ϋψη.

«Τό συνεργείο, μέ τήν κλασσική μορφή πού τό περιγράψαμε, όνομάζεται δημόσιο, κοινό ή πλανόδιο συνεργείο. Ύπάρχουν έπίσης ίδιωτικά συνεργεία, πού έχουν τήν ίδια σύνθεση μέ τά πρώτα, άλλά έχουν λιγότερα μέλη καί δέν λειτουργοϋν κάτω άπ' τίς διαταγές τοϋ έπικεφαλής τοϋ συνεργείου, άλλά κάτω άπ' τίς διαταγές κάποιου γέρου ύπηρέτη τοϋ κτήματος, πού τό άφεντικό του δέν ξέρει πώς άλλιώς νά τόν χρησιμοποιήσει. Σ' αύτά δέν ύπάρχει πιά ή εύθυμία καί τό τσιγγάνικο πνεϋμα, άλλά, σύμφωνα μέ όλες τίς μαρτυρίες, τά παιδιά πληρώνονται λιγότερο κι έχουν πιό βάναυση μεταχείριση.

«Αύτό τό σύστημα, πού τά τελευταία χρόνια συνεχίζει νά διαδίδεται, δέν ύπάρχει, όπωσδήποτε, γιά χάρη τοϋ έπικεφαλής τοϋ συνεργείου. Ύπάρχει μόνο γιά νά πλουτίζουν οί μεγάλοι παχτωτές κι οί γαιοκτήμονες. Οί μικροί παχτωτές δέ μισθώνουν συνεργεία καί τά τελευταία, δέ χρησιμοποιοϋνται σέ μή άποδοτική γή. Κάποιος γαιοκτήμονας, τρομοκρατημένος άπό μιά ένδεχόμενη μείωση τών είσοδημάτων του, άπευθύνθηκε στήν έπιτροπή έρευνας. «Γιατί γίνεται τόσος θόρυβος», τούς φώναξε. «Έπειδή, τό όνομα τοϋ συστήματος είναι κακόηχο*. Όνομάστε το π.χ. "βιομηχανο-άγροτική ένωση αύτοσυστήρησης νέων", άντί γιά «συνεργείο», καί κανείς δέ θά βρεθεί νά τό έπικρίνει». Ή δουλειά τών συνεργείων είναι πιό φτηνή άπό κάθε άλλη, νά ποιός είναι ό λόγος πού τή χρησιμοποιοϋν, λέει ένας παλιός άρχηγός συνεργείου «Τό σύστημα τών συνεργείων», λέει ένας παχτωτής, «είναι τό πιό φτηνό γιά τούς παχτωτές, κι άναντίρρητα, τό πιό βλαβερό γιά τά παιδιά». Γιά τούς παχτωτές, δέν ύπάρχει πιό έξυπνη μέθοδος γιά νά κρατήσουν τό έργατικό προσωπικό πολύ πιό κάτω άπ' τό κανονικό έπίπεδο, έχοντας έτσι πάντα στή διάθεσή τους πρόσθετα χέρια γιά κάθε έκτακτη έργασία – νά βγάλουν περισσότερη δουλειά μέ όσο γίνεται λιγότερα έξοδα, καί νά κάνουν ύπεράριθμους τούς άρσενικούς ένήλικους. Μέ τό πρόσχημα τής έλλειψης έργατών κι έργασίας, τό σύστημα τών συνεργείων έμφανίζεται σάν άναγκαίο»[1].

* Σ. τ. Ε. Τό σύστημα τών συνεργείων λεγόταν gang System, άλλά ή λέξη gang έκτός άπό συνεργείο σημαίνει καί συμμορία.

1. Μάρξ, Κεφ. ΚΓ', §5.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Χ

Ἡ πρωταρχική συσσώρευση

Νά λοιπόν πού φτάνουμε στό τέλος τοῦ δράματός μας.

Συναντήσαμε μιά μέρα στήν ἀγορά τόν ἐργάτη, πού εἶχε ἔρθει νά πουλήσει τήν ἐργατική του δύναμη, καί τόν εἴδαμε νά διαπραγματεύεται μέ τόν κάτοχο χρήματος σάν ἴσος πρός ἴσο. Δέν ἤξερε ἀκόμα πόσο δύσκολος ἦταν ὁ δρόμος τοῦ Γολγοθᾶ πού ἔπρεπε ν' ἀνέβει. Οὔτε εἶχε ἀκόμα φέρει στά χείλια του τό πικρό ποτήρι, πού ἔπρεπε νά στραγγίσει καί τήν τελευταία του σταγόνα. Ὁ κάτοχος χρήματος, πού δέν εἶχε γίνει ἀκόμα καπιταλιστής, δέν ἦταν τότε παρά ἕνας ἁπλός κάτοχος μιᾶς μικρῆς περιουσίας, μετριόφρων κι ἀβέβαιος γιά τό μέλλον τῆς νέας του ἐπιχείρησης, στήν ὁποία εἶχε ἐναποθέσει τήν τύχη του.

Εἴδαμε κατόπιν πῶς ἄλλαξε ἡ σκηνή. Ὁ ἐργάτης, ἀφοῦ ἔδωσε ζωή στό κεφάλαιο μέ τήν πρώτη του ὑπερεργασία, ἄρχισε νά καταπιέζεται ἀπ' τήν ὑπερβολική δουλειά μιᾶς ἐξαιρετικά παρατεταμένης ἐργάσιμης μέρας. Ἡ σχετική ὑπεραξία περιόρισε τόν ἐργάσιμο χρόνο, πού χρειαζόταν γιά τή συντήρησή του κι ἐπέκτεινε τό χρόνο τῆς ὑπερεργασίας, πού σκοπός της ἦταν νά τρέφει ὅλο καί πιό πλουσιοπάροχα τό κεφάλαιο. Στήν ἁπλή συνεργασία, εἴδαμε τόν ἐργάτη νά ὑποβάλλεται σέ μιά στρατιωτική πειθαρχία, καί νά παρασύρεται ἀπ' τό ρεῦμα μιᾶς ὁλόκληρης ἁλυσίδας ἐργατικῶν δυνάμεων· νά ἐξαντλεῖται ὅλο καί περισσότερο, γιά νά προσφέρει περισσότερη τροφή στό διαρκῶς αὐξανόμενο κεφάλαιο. Εἴδαμε τόν ἐργάτη σακατεμένο, ταπεινωμένο καί καταπιεσμένο στό ἔπακρο, ἀπ' τόν καταμερισμό τῆς ἐργασίας στή μανιφακτούρα. Τόν εἴδαμε νά ὑφίσταται τούς ἀπερίγραπτους σωματικούς κι ψυχικούς πόνους, πού τοῦ προκάλεσε ἡ εἰσαγωγή τῶν μηχανῶν στή μεγάλη βιομηχανία. Ἀπογυμνωμένο κι ἀπ' τό τελευταῖο ἴχνος τῆς χειροτεχνικῆς ἐπιδεξιότητας, τόν εἴδαμε νά καταντάει ἕνας ἁπλός δοῦλος τῆς μηχανῆς, νά μεταμορφώνεται ἀπό μέλος ἑνός ζωντανοῦ ὀργανισμοῦ, στό πιό εὐτελές ἐξάρτημα ἑνός συστήματος μηχανῶν, νά βασανίζεται ἀπ' τή δουλειά, πού ἐντατικοποιήθηκε μέ ἰλιγγιώδη ρυθμό ἀπ' τή μηχανή, ἡ ὁποία κάθε φορά πού τή χειρίζεται ἀπειλεῖ νά ξεσκίσει τίς σάρκες του ἤ νά τόν συνθλίψει ἀνάμεσα στά τρομερά της γρανάζια κι εἴδαμε ἀκόμα, τή γυναίκα καί τά μικρά του παιδιά νά γίνονται δοῦλοι τοῦ κεφάλαιου. Καί στό μεταξύ, ὁ καπιταλιστής, πού ἀπόκτησε ἄπειρα πλούτη, τοῦ πληρώνει ἕνα μισθό, πού μπορεῖ νά τόν μειώσει ὅποτε θέλει, ἀκόμα κι ὅταν φαίνεται ὅτι τόν διατηρεῖ στά ἴδια ἐπίπεδα ὅπως πρίν, ἤ ἀκόμα κι ὅτι τόν αὐξάνει. Τέλος, εἴδαμε τόν ἐργάτη ν' ἀχρηστεύεται προσωρινά ἀπ' τή συσσώρευση τοῦ κε-

φάλαιου, νά περνάει άπ' τόν ένεργό βιομηχανικό στρατό στόν έφεδρικό, γιά νά βυθιστεῖ παντοτινά στήν κόλαση τῆς ἔσχατης ἐξαθλίωσης. Ἡ θυσία συντελέστηκε!

Μά πῶς μπόρεσαν νά συμβοῦν ὅλα αὐτά;

Μ' ἕναν τρόπο πολύ ἁπλό. Ὁ ἐργάτης ἦταν, πράγματι, κάτοχος τῆς ἐργατικῆς του δύναμης μέ τήν ὁποία θἄπρεπε νά παράγει καθημερινά πολύ περισσότερα ἀπ' ὅσα χρειαζόταν ὁ ἴδιος κι ἡ οἰκογένειά του, τοῦ λείπανε, ὅμως, τ' ἄλλα ἀπαραίτητα στοιχεῖα τῆς ἐργασίας, δηλαδή, τά μέσα κι οἱ πρῶτες ὕλες της. Στερημένος, λοιπόν, ἀπό κάθε πλοῦτο, ὁ ἐργάτης ἀναγκάστηκε, γιά νά κερδίσει τή ζωή του, νά πουλήσει τό μοναδικό ἀγαθό πού διέθετε, τήν ἐργατική του δύναμη, στόν κάτοχο χρήματος, πού τήν ἐκμεταλλεύθηκε πρός ὄφελός του. Ἡ ἀτομική ἰδιοκτησία κι ἡ μισθωτή ἐργασία, τά θεμέλια τοῦ συστήματος τῆς καπιταλιστικῆς παραγωγῆς, εἶναι ἡ κύρια αἰτία τόσων δεινῶν.

Ἀλλ' αὐτό εἶναι ἄδικο! Εἶναι ἔγκλημα! Καί ποιός ἔδωσε στόν ἄνθρωπο τό δικαίωμα τῆς ἀτομικῆς ἰδιοκτησίας; Καί πῶς ὁ κάτοχος χρήματος βρέθηκε νά κατέχει μιά πρωταρχική συσσώρευση, πού εἶναι πηγή τόσης ἀτιμίας;

Μιά τρομερή φωνή βγαίνει ἀπ' τό ναό τοῦ Θεοῦ - κεφάλαιο, κι ούρλιάζει: «Ὅλα εἶναι δίκαια, γιατί ὅλα εἶναι γραμμένα στό βιβλίο τῶν αἰώνιων νόμων». Ὑπῆρξε μιά πολύ μακρινή ἐποχή, ὅπου ὅλοι οἱ ἄνθρωποι τριγυρνοῦσαν στή Γῆ, ἐλεύθεροι καί ἴσοι ἀκόμα. Λίγοι ἀπ' αὐτούς ἦταν ἐργατικοί, ἐγκρατεῖς κι οἰκονόμοι· ὅλοι οἱ ἄλλοι ἦταν τεμπέληδες, ἄσωτοι καί σπάταλοι. Οἱ ἀρετές ἔκαναν τούς πρώτους πλούσιους καί τά βίτσια ἐξαθλίωσαν τούς δεύτερους. Οἱ λίγοι ἀπόκτησαν τό δικαίωμα ν' ἀπολαμβάνουν (αὐτοί κι οἱ ἀπόγονοί τους) τά πλούτη, πού μέ τίς ἀρετές τους εἶχαν συσσωρεύσει, ἐνῶ οἱ πολλοί, ἀναγκασμένοι ἀπ' τήν ἀθλιότητά τους νά πουλιοῦνται στούς πλούσιους, καταδικάστηκαν νά ὑπηρετοῦν αἰώνια αὐτούς καί τούς ἀπογόνους τους.

Αὐτή τήν ἐξήγηση δίνουν ὁρισμένοι φίλοι τῆς ἀστικῆς τάξης. «Καί δέν κουράζονται νά μᾶς σερβίρουν τέτοια ἄνοστα παραμύθια. Ὁ Θιέρσος, λογουχάρη, τολμάει νά τά παρουσιάσει στούς γάλλους σ' ἕναν τόμο, ὅπου μ' ἐπίσημη σοβαρότητα ἰσχυρίζεται ὅτι ἐκμηδένισε τίς ἀνίερες ἐπιθέσεις τοῦ σοσιαλισμοῦ ἐνάντια στήν ἰδιοκτησία»[1].

Ἄν τέτοια ἦταν ἡ καταγωγή τῆς πρωταρχικῆς συσσώρευσης, ἡ θεωρία πού προέρχεται ἀπ' αὐτή, θἄταν ἐξίσου σωστή μ' ἐκείνη τοῦ προπατορικοῦ ἁμαρτήματος, καθώς καί μ' αὐτή πού διατείνεται ὅτι τά πάντα εἶναι προκαθορισμένα. Ὁ πατέρας ἦταν τεμπέλης κι ἄσωτος, ὁ γιός θά ζήσει στήν ἀθλιότητα. Ὁ ἕνας εἶναι γιός ἑνός πλούσιου, ἄρα θἄναι μοιραία εὐτυχισμένος, δυνατός, μορφωμένος, πολιτισμένος, ἠθικός κ.λ.π. Ὁ ἄλλος εἶναι γιός ἑνός φτωχοῦ, ἄρα θἄναι μοιραία δυστυχισμένος, ἀδύνατος, ἀμαθής, ἀποκτηνωμένος, ἀνήθικος κ.λπ. Μιά κοινωνία πού θεμελιώνεται σ' ἕνα τέτοιο

1. Μάρξ, Κεφ. ΚΔ', §1.

νόμο θάπρεπε όπωσδήποτε νά έκλείψει, όπως κιόλας έκλείψανε τόσες άλλες κοινωνίες λιγότερο βάρβαρες καί λιγότερο ύποκριτικές, τόσες θρησκείες καί Θεοί, άρχίζοντας άπ' τό χριστιανισμό, στούς νόμους τών όποίων βρίσκουμε παρόμοια παραδείγματα δικαιοσύνης.

Κι έδώ, θά μπορούσαμε νά τελειώσουμε τά όσα λέμε μ' αύτή τήν άστική ήλιθιότητα. 'Αλλά τό δράμα μας έχει μιά τραγική κατάληξη, άντάξιά του, όπως θά δοῦμε σύντομα, παρακολουθώντας τήν τελευταία του πράξη.

'Ας άνοίξουμε, τώρα, τήν ίστορία, έκείνη πού γράφτηκε άπό άστούς, γιά χρήση καί κατανάλωση τῆς άστικῆς τάξης· άναζητοῦμε, λοιπόν, σ' αύτή τήν καταγωγή τῆς πρωταρχικῆς συσσώρευσης καί νά τί βρίσκουμε:

Στήν άρχαιότητα, περιπλανόμενες άνθρώπινες όμάδες έρχονται νά έγκατασταθοῦν στίς περιοχές έκεῖνες, πού εύνοοῦνται περισσότερο άπ' τή φύση. Φτιάχνουν πόλεις, καλλιεργοῦν τή γῆ, καί κάνουν ό,τι άλλο χρειάζεται γιά νά εύημερήσουν. Μά νά πού στήν άνάπτυξή τους, συναντιοῦνται καί συγκρούονται, κι άκολουθοῦν πόλεμοι: νεκροί, έμπρησμοί, άρπαγές καί σφαγές. "Ότι άνήκει στούς νικημένους γίνεται ίδιοκτησία τών νικητών, συμπεριλαμβανόμενων κι αύτών πού έπέζησαν, κι οί όποῖοι γίνονται δοῦλοι.

Αύτή είναι ή καταγωγή τῆς πρωταρχικῆς συσσώρευσης στήν άρχαιότητα. 'Ας έρθουμε τώρα στό μεσαίωνα.

Σ' αύτή τή δεύτερη περίοδο τῆς ίστορίας, δέ βρίσκουμε άλλο άπό είσβολές λαῶν σέ χώρες άλλων λαῶν, πιό πλούσιων καί πιό εύνοημένων άπ' τή φύση. Κι άκολουθεῖ πάλι ή ίδια ίστορία σφαγών, λεηλασιών κ.λ.π. "Ότι άνήκει στούς νικημένους γίνεται ίδιοκτησία τών νικητών, μέ τή μόνη διαφορά ότι αύτοί πού έπέζησαν δέ γίνονται πιά δοῦλοι, όπως στήν άρχαιότητα, άλλά δουλοπάροικοι, καί περνοῦν στήν έξουσία τών κυρίων τους, μαζί μέ τή γῆ μέ τήν όποία ήταν δεμένοι.

Ούτε στό μεσαίωνα, λοιπόν, βρίσκουμε τό παραμικρό ΐχνος έκείνης τῆς είδυλλιακῆς έργατικότητας, έγκράτειας κι οίκονομίας, πού έκθειάζεται άπό ένα όρισμένο άστικό δόγμα σάν καταγωγή τῆς πρωταρχικῆς συσσώρευσης. Καί πρέπει νά σημειωθεῖ ότι ό μεσαίωνας είναι ή έποχή άπ' τήν όποία καυχῶνται ότι κατάγονται οί πιό διάσημοι κάτοχοι πλούτου τῆς έποχῆς μας. 'Αλλά άς έρθουμε, τελικά, στή σύγχρονη έποχή.

'Η άστική έπανάσταση κατάστρεψε τήν φεουδαρχία καί μεταμόρφωσε τή δουλοπαροικία σέ μισθωτή έργασία. Ταυτόχρονα, όμως, άφαίρεσε άπ' τόν έργάτη τά λιγοστά μέσα συντήρησης, πού τό καθεστώς τῆς δουλοπαροικίας τοῦ έξασφάλιζε. 'Ο δουλοπάροικος, άν καί έπρεπε νά δουλεύει τόν περισσότερο καιρό γιά τόν κύριό του, είχε παρόλα αύτά κι ένα κομμάτι γῆς, διαθέτοντας παράλληλα καί τά μέσα καί τό χρόνο νά τήν καλλιεργεῖ, γιά νά τό φέρνει βόλτα στή ζωή. 'Η άστική τάξη κατάστρεψε όλα αύτά καί μετάτρεψε τό δουλοπάροικο σ' έναν **έλεύθερο** (;) έργάτη, πού δέν είχε άλλη έκλογή, άπό τό νά τόν έκμεταλλεύεται, μέ τόν τρόπο πού είδαμε, ό πρῶτος τυχών καπιταλιστής ή νά πεθάνει τῆς πείνας.

῞Ας περάσουμε τώρα στίς λεπτομέρειες. ῞Ας ἀνοίξουμε τήν ἱστορία ἑνός λαοῦ, κι ἄς δοῦμε πῶς ἔγινε ἡ ἀπαλλοτρίωση τῶν ἀγροτικῶν πληθυσμῶν, κι ὁ σχηματισμός ἐκείνων τῶν ἐργατικῶν μαζῶν, πού προορισμός τους ἦταν νά προσφέρουν τήν ἐργατική τους δύναμη στίς σύγχρονες βιομηχανίες. Θά πάρουμε, ὅπως καί προηγούμενα τήν ἱστορία τῆς ᾿Αγγλίας. Γιατί ἄν ἡ ᾿Αγγλία εἶναι ἡ χώρα ὅπου ἔχει ἐξελιχθεῖ περισσότερο ἀπό ὁπουδήποτε ἀλλοῦ ἡ ἀρρώστια πού μελετοῦμε, εἶναι καί ἐκείνη πού θά μπορέσει νά μᾶς προσφέρει τό πιό κατάλληλο ἔδαφος γιά τίς παρατηρήσεις μας.

«Στήν ᾿Αγγλία, ἡ δουλοπαροικία εἶχε οὐσιαστικά ἐξαφανιστεῖ στά τέλη τοῦ 14ου αἰώνα. ῾Η συντριπτική πλειοψηφία τοῦ πληθυσμοῦ ἀποτελοῦνταν τότε, κι ἀκόμα περισσότερο στό 15ο αἰώνα, ἀπό ἐλεύθερους ἀγρότες, πού καλλιεργοῦσαν οἱ ἴδιοι τά χωράφια τους, ἀνεξάρτητα ἀπ᾿ τόν φεουδαρχικό τίτλο στόν ὁποῖο στήριζαν τό δικαίωμα ἰδιοκτησίας τους. Στά μεγάλα ἀρχοντικά κτήματα, ὁ βάιλος*, πού κι ὁ ἴδιος ἦταν παλιά δουλοπάροικος, εἶχε παραχωρήσει τή θέση του στόν ἐλεύθερο παχτωτή. Οἱ μισθωτοί ἐργάτες τῆς γεωργίας ἀποτελοῦνταν κατά ἕνα μέρος ἀπό ἀγρότες, πού ἀξιοποιοῦσαν τόν ἐλεύθερο χρόνο τους, πιάνοντας δουλειά σέ μεγάλους γαιοκτήμονες, καί κατά ἕνα ἄλλο, ἀπό μιά ἰδιαίτερη καί ὀλιγάριθμη τάξη ἡμερομίσθιων ἐργατῶν γῆς. Οἱ τελευταῖοι ἦταν, ταυτόχρονα, καί ἀνεξάρτητοι ἀγρότες, γιατί ἔξω ἀπ᾿ τό μισθό, τούς παραχωροῦσαν χωράφια τουλάχιστον 4 ἀκρ** κι ἀγροτικά σπίτια. ᾿Επιπλέον, χρησιμοποιοῦσαν ἀπό κοινοῦ μέ τους καθαυτό ἐργάτες τήν κοινοτική γῆ, ὅπου ἔβοσκαν τά ζῶα τους κι᾿ ἀπ᾿ ὅπου προμηθεύονταν τήν ξυλεία, τήν τύρφη κ.λ.π. γιά τή θέρμανσή τους.

Τό προανάκρουσμα τῆς ἀνατροπῆς πού θάβαζε τά πρῶτα θεμέλια τοῦ καπιταλιστικοῦ τρόπου παραγωγῆς, παίχτηκε στό τελευταῖο τρίτο τοῦ 15ου αἰώνα καί στίς ἀρχές τοῦ 16ου. Μέ τή διάλυση τῶν πολυμελῶν ἀκολουθιῶν τῶν φεουδαρχῶν, ρίχτηκε ξαφνικά στήν ἀγορά ἐργασίας μιά μάζα ἀπογυμνωμένων προλετάριων, πού διογκώθηκε σημαντικά ἐξαιτίας τοῦ σφετερισμοῦ τῆς κοινοτικῆς γῆς ἀπ᾿ τούς μεγάλους φεουδάρχες, πού ἔδιωξαν αὐτούς πούχαν τά ἴδια δικαιώματα μέ τ᾿ ἀφεντικά τους. ᾿Εκεῖνο πού στήν ᾿Αγγλία ἐπέτρεψε ειδικά αὐτές τίς πράξεις βίας, ἦταν ἡ ἄνθιση τῆς μανιφακτούρας μάλλινων ὑφασμάτων στή Φλάνδρα, κι ἡ ἀντίστοιχη ἀνατίμηση τοῦ μαλλιοῦ. **Μετατροπή τῶν χωραφιῶν σέ προβατοβοσκές**, νά ποιό ἦταν τό σύνθημα. ῾Ο Χάρρισον διηγεῖται, πῶς ἡ ἀπαλλοτρίωση τῶν ἀγροτῶν ἐρήμωσε τή χώρα. «Τί τούς νοιάζει τούς μεγάλους μας σφετεριστές; Οἱ κατοικίες τῶν ἀγροτῶν καί τά σπίτια τῶν ἐργατῶν κατεδαφίστηκαν μέ τή βία ἤ ἀφέθηκαν νά ρημάξουν. ῎Αν θελήσουμε νά συμβουλευτοῦμε τίς παλιές ἀπογραφές κάθε ἀρχοντικοῦ κτήματος, θά δοῦμε ὅτι ἀμέτρητα σπίτια ἔχουν ἐξαφανιστεῖ μαζί μέ τούς ἀγρότες πού τά κατοικοῦσαν, ὅτι ἡ γῆ τρέφει πολύ

* Σ. τ. Ε. ᾿Επιστάτης.

** Σ. τ. Ε. 1 ακτ = 4,0467 στρέμματα.

λιγότερους άνθρώπους, ότι πολλές πόλεις παρήκμασαν, μόλο πού μερικές νέες άνθίζουν ... θά μπορούσα ν' άφηγηθώ πολλά γιά πόλεις καί χωριά πού τάχουν καταστρέψει γιά νά τά μετατρέψουν σέ προβατοβοσκές, κι όπου μένουν όρθιοι μόνο οί άρχοντικοί πύργοι»[1].

«Ή βίαιη άπαλλοτρίωση τών λαϊκών μαζών δέχτηκε μιά νέα, φοβερή ώθηση τό 16ο αίώνα, μέ τή Μεταρρύθμιση καί τήν κολοσσιαία καταλήστευση τών έκκλησιαστικών κτημάτων πού έπακολούθησε. Ή καθολική έκκλησία ήταν, τήν έποχή έκείνη, φεουδαρχική ίδιοκτήτρια τοῦ μεγαλύτερου μέρους τῆς άγγλικῆς γῆς. Ή κατάργηση τῶν μοναστηριῶν κ.λ.π. μεταμόρφωσε σέ προλετάριους τούς κατοίκους τους. Τά ίδια τά έκκλησιαστικά κτήματα έπεσαν στά χέρια εύνοούμενων τοῦ βασιλιᾶ ή πουλήθηκαν σ' έξευτελιστική τιμή σέ κατοίκους πόλεων, σέ κερδοσκόπους παχτωτές, πού άρχισαν νά διώχνουν μαζικά τούς πρώην κληρονομικούς ύποτελεῖς άγρότες. Τό δικαίωμα τῶν φτωχῶν σ' ένα μέρος τῆς δεκάτης* τῶν έκκλησιῶν, άφαιρέθηκε άπ' αύτούς σιωπηλά. Στό 40ό έτος τῆς βασιλείας τῆς Έλισάβετ, άναγκάστηκαν ν' άναγνωρίσουν σάν έθνικό πρόβλημα τήν κατάσταση τῆς έσχατης έξαθλίωσης, καί νά καθιερώσουν τό φόρο γιά τούς φτωχούς. Οί συντάκτες αύτοῦ τοῦ νόμου ντράπηκαν νά έκθέσουν τούς λόγους πού τόν έπέβαλλαν καί, παρά τά καθιερωμένα, τόν **δημοσίευσαν** χωρίς καμιά προεισαγωγή**. Στή διάρκεια τῆς βασιλείας τοῦ Καρόλου Α' ή βουλή τόν άνακήρυξε τακτικό νόμο καί δέν τροποποιήθηκε παρά τό 1834. Ό,τι είχε παραχωρηθεῖ στούς φτωχούς σάν άποζημίωση γιά τίς άπαλλοτριώσεις πού είχαν ύποστεῖ, μεταβλήθηκε τότε σέ τιμωρία.

«Τόν καιρό άκόμα τῆς Έλισάβετ, συγκεντρώθηκαν κάμποσοι γαιοκτήμονες κι εὔποροι παχτωτές, γιά νά μελετήσουν τό νόμο γιά τούς φτωχούς, πού είχε ψηφιστεῖ πρόσφατα. Νά ένα μέρος τῆς περίληψης τῶν μελετῶν τους, πού ύποβλήθηκε σ' ένα διάσημο νομικό τῆς έποχῆς έκείνης γιά γνωμοδότηση:

«Μερικοί πλούσιοι παχτωτές τῆς ένορίας έχουν προτείνει ένα έξυπνο σχέδιο μέ τό όποῖο μπορεῖ ν' άποφευχθεῖ όποιαδήποτε παρερμηνεία σχετικά μέ τήν έφαρμογή τοῦ νόμου. Προτείνουν νά χτιστεῖ στήν ένορία μιά φυλακή καταναγκαστικῆς έργασίας. Κάθε φτωχός πού δέ θά δεχτεῖ νά κλειστεῖ σ' αύτή τή φυλακή, θά χάσει τό έπίδομα. Έπειτα, πρέπει νά γνωστοποιηθεῖ στή γύρω περιοχή ότι άν κανείς είναι διατεθειμένος νά μισθώσει τούς φτωχούς αύτῆς τῆς ένορίας, θά πρέπει νά στείλει μέσα σέ μιά όρισμένη προθεσμία ένσφράγιστες προσφορές μέ τήν κατώτατη τιμή πού έπιθυμεῖ νά τούς μισθώσει. Οί συντάκτες αύτοῦ τοῦ σχεδίου ύποθέτουν ότι στίς γειτονικές κομητεῖες ύπάρχουν άνθρωποι πού δέν έχουν καμιά όρεξη

1. Μάρξ, Κεφ. ΚΔ', §2.

* Σ. τ. Ε. Ένα είδος φόρου πού έπέβαλλε ή έκκλησία.

** Σ. τ. Ε. Είσηγητική έκθεση.

νά δουλέψουν καί πού δέ διαθέτουν καμιά περιουσία ή πίστωση γιά ν' αποκτήσουν ένα παχτωμένο άγρόκτημα, ή ένα καράβι, ώστε νά μποροῦν νά ζοῦνε χωρίς νά δουλεύουν. Αὐτοί οἱ ἄνθρωποι θἄταν διατεθειμένοι νά κάνουν πολύ εὐνοϊκές προσφορές στήν ἐνορία. Ἄν κανένας φτωχός πέθαινε στή διάρκεια τοῦ συμβολαίου, τότε τό φταίξιμο θά βάρυνε τόν ἴδιο, μιά κι ἡ ἐνορία θἄχε ἐκπληρώσει ὅλες της τίς ὑποχρεώσεις ἀπέναντι σ' αὐτούς τούς φτωχούς. Ἐμεῖς, ὅμως, φοβόμαστε ὅτι ὁ νόμος αὐτός δέν ἀφήνει περιθώρια γιά τέτοια μέτρα σύνεσης. Πρέπει, πάντως, νά ξέρετε ὅτι οἱ ὑπόλοιποι ἐλεύθεροι μικροϊδιοκτῆτες ἀγρότες αὐτῆς τῆς κομητείας καί τῶν γύρω κομητειῶν, θά ἑνωθοῦν μαζί μας, γιά νά ὑποκινήσουν τούς ἐκπροσώπους τους, στή Βουλή τῶν Κοινοτήτων, νά προτείνουν ἕνα νόμο πού θά ἐπιτρέπει τή φυλάκιση καί τήν ἀναγκαστική ἐργασία τῶν φτωχῶν, ἔτσι ὥστε κάθε ἄτομο πού ἀντιστέκεται στή φυλάκιση, νά χάνει τό δικαίωμά του στό ἐπίδομα. Αὐτό, ἐλπίζουμε, θά ἐμποδίσει τούς φτωχούς νά ζητοῦν ἐπίδομα»[1].

«Τόν 18ο αἰώνα, ὁ ἴδιος νόμος γίνεται μέσο καταλήστευσης. Ἡ κοινοβουλευτική μορφή αὐτῆς τῆς καταλήστευσης τῆς κοινοτικῆς γῆς, εἶναι κείνη τοῦ «Νόμου γιά τήν Περίφραξη τῆς Κοινοτικῆς Γῆς». Στήν πραγματικότητα, πρόκειται γιά διατάγματα μέ τά ὁποῖα οἱ γαιοκτήμονες δωρίζουν στόν ἑαυτό τους τήν κοινοτική γῆ, δηλαδή, διατάγματα ἀπαλλοτρίωσης τοῦ λαοῦ. Ὁ σέρ Φ. Μ. Ἥντεν προσπαθεῖ νά παρουσιάσει τήν κοινοτική ἰδιοκτησία σάν ἀτομική ἰδιοκτησία, πού δέν ἔχει ἀκόμα μοιραστεῖ, ἀλλά αὐτοδιαψεύδεται, ζητώντας ἀπ' τή Βουλή ἕνα γενικό νόμο, πού νά ἐπικυρώνει μιά γιά πάντα τήν περίφραξη τῶν κοινοτικῶν γαιῶν. Καί χωρίς νἄναι εὐχαριστημένος πού ὁμολογεῖ ἔτσι τήν ἀναγκαιότητα ἑνός κοινοβουλευτικοῦ πραξικοπήματος, τή νομιμοποίηση τῆς μεταβίβασης τῶν κοινοτικῶν γαιῶν στούς γαιοκτήμονες, ἐπιμένει στήν ἀποζημίωση πού πρέπει νά δοθεῖ στούς φτωχούς ἀγρότες. Ἄν δέν ὑπῆρχαν ἀπαλλοτριωμένοι, δέ θἄπρεπε φυσικά νά ὑπάρχουν κι ἄτομα πού πρέπει ν' ἀποζημιωθοῦν».

«Στό Νόρθαμπτονσιρ καί στό Λίνκολνσιρ – λέει ὁ Ἄντινγκτον – ἡ περίφραξη τῶν κοινοτικῶν γαιῶν πῆρε μεγάλες διαστάσεις καί τά περισσότερα νέα φέουδα, πού προκύψανε ἀπ' τίς περιφράξεις, μετατράπηκαν σέ βοσκές, μέ συνέπεια ἐκεῖ πού παλιά καλλιεργοῦσαν 1500 ἄκρ, νά μήν καλλιεργοῦν τώρα οὔτε 50... Ἐρείπια σπιτιῶν, ἀχυρώνων, στάβλων κ.λπ., εἶναι τά μόνα ἴχνη πού ἀπόμειναν ἀπ' τούς παλιούς κατοίκους. (Σέ πολλά μέρη, ἀπό ἑκατοντάδες σπίτια κι οἰκογένειες, ἀπόμειναν 8 ἤ 10). Στίς περισσότερες ἐνορίες, ὅπου ἡ περίφραξη ἔγινε 15 ἤ 20 μόνο χρόνια νωρίτερα, ὑπάρχουν ἐλάχιστοι ἰδιοκτῆτες γῆς, σέ σύγκριση μ' αὐτούς πού καλλιεργοῦσαν τή γῆ ὅταν τά χωράφια ἦταν ξέφραγα. Δέν εἶναι σπάνιο τό φαινόμενο, 4 μέ 5 πλούσιοι κτηνοτρόφοι νά σφετερίζονται ὁλόκληρα φέουδα, πού μόλις εἶχαν

1. Μάρξ, Κεφ. ΚΔ', §2.

περιφραχτεῖ καί πού προηγούμενα βρίσκονταν στά χέρια 20 – 30 παχτωτῶν κι ἰσάριθμων μικρῶν ἰδιοκτητῶν κι ἀγροτῶν. "Ὅλοι αὐτοί διώχτηκαν μαζί μέ τίς οἰκογένειές τους ἀπ' τά κτήματά τους, μαζί μ' ἄλλες οἰκογένειες πού τίς ἀπασχολοῦσαν καί τίς συντηροῦσαν αὐτοί». Ἡ γῆ πού προσαρτοῦσε ὁ γειτονικός γαιοκτήμονας μέ τό πρόσχημα τῆς περίφραξης, δέν περιοριζόταν μόνο στή χέρσα γῆ, ἀλλά ἀποτελοῦσε συχνά γῆ πού τήν καλλιεργοῦσε κάποιος ἔναντι ὁρισμένης εἰσφορᾶς στήν κοινότητα ἤ γῆ πού τήν καλλιεργοῦσαν ἀπό κοινοῦ.

Ὁ Δρ. Πράις λέει: «Μιλάω ἐδῶ γιά τήν περίφραξη ἀγρῶν καί γαιῶν, πού καλλιεργοῦνται κιόλας. Ἀκόμα κι οἱ συγγραφεῖς πού συνηγοροῦν ὑπέρ τῶν περιφράξεων, ὁμολογοῦν ὅτι σ' ἐκείνη τήν περίπτωση αὐτές μειώνουν τήν καλλιέργεια, ὑψώνουν τίς τιμές τῶν τροφίμων κι ἐρημώνουν τόν τόπο... Ἀκόμα κι ἡ περίφραξη χέρσων γαιῶν, ὅπως γίνεται σήμερα, στερεῖ τόν φτωχό ἀπό ἕνα μέρος τῶν μέσων συντήρησής του καί μεγαλώνει τά παχτωμένα κτήματα, πού εἶναι ἤδη πολύ μεγάλα. "Ὅταν ἡ γῆ περάσει στά χέρια λίγων μεγάλων παχτωτῶν, οἱ μικροί (πού ὁ ἴδιος χαρακτήρισε προηγούμενα σάν «ἕνα πλῆθος μικροϊδιοκτῆτες καί μικροπαχτωτές, πού συντηροῦν τούς ἑαυτούς τους καί τίς οἰκογένειές τους μέ τό προϊόν τῆς γῆς πού καλλιεργοῦν, μέ πρόβατα, πουλερικά, γουρούνια κ.λ.π., πού τά στέλνουν νά βοσκήσουν στή κοινοτική γῆ») θά μετατραποῦν σέ ἀνθρώπους πού εἶναι ὑποχρεωμένοι νά κερδίζουν τή ζωή τους ἐργαζόμενοι γιά ἄλλους, καί νά πηγαίνουν στήν ἀγορά γιά ὅτι χρειάζονται. "Ἴσως νά βγαίνει περισσότερη δουλειά, γιατί χρησιμοποιεῖται καί περισσότερος ἐξαναγκασμός ... οἱ πόλεις κι οἱ μανιφακτοῦρες θά μεγαλώσουν, γιατί ὑπάρχει ἕνας μεγαλύτερος ἀριθμός ἀνθρώπων πού ζητᾶνε ἀπασχόληση. Μ' αὐτό τόν τρόπο, ἡ συγκέντρωση τῶν παχτώσεων πραγματοποιεῖται αὐθόρμητα κι ἀνθεῖ ἀπό πολλά χρόνια σ' αὐτό τό βασίλειο. Γενικά, ἡ κατάσταση τῶν κατώτερων λαϊκῶν τάξεων χειροτέρεψε ἀπό κάθε ἄποψη, οἱ μικροί γαιοκτήμονες καί παχτωτές ὑποβιβάστηκαν στήν κατάσταση τῶν μεροκαματιάρηδων καί μισθωτῶν, ἐνῶ ταυτόχρονα ἔγινε πιό δύσκολη ἡ ἐπιβίωση». Πραγματικά, ὁ σφετερισμός τῶν κοινοτικῶν γαιῶν, κι ἡ ἀγροτική ἐπανάσταση πού ἐπακολούθησε, ἐπενέργησαν τόσο σκληρά πάνω στούς ἀγρότες πού, σύμφωνα μέ τόν ἴδιο τόν "Ηντεν, ἀπ' τά 1765 ὥς τά 1780, ὁ μισθός τους ἄρχισε νά πέφτει κάτω ἀπ' τό **κατώτατο ὅριο** καί νά συμπληρώνεται μέ ἐπίσημη ἐπιδότηση τῶν φτωχῶν. «Ὁ μισθός τους», λέει, «δέν ἀρκοῦσε γιά τίς πρῶτες ἀνάγκες τῆς ζωῆς».

«Τό 19ο αἰώνα, ἔσβυσε, τελικά, ἡ ἀνάμνηση τοῦ στενοῦ δεσμοῦ ἀνάμεσα στό γεωργό καί τήν κοινοτική γῆ. Πόσα χρήματα ἀποζημίωση πῆρε, ἀλήθεια, ὁ γεωργικός πληθυσμός γιά τά 3.511.770 ἄκρ κοινοτικῆς γῆς, πού τοῦ ἅρπαξαν ἀπ' τά 1801 ὥς τά 1831, καί πού οἱ ἰδιοκτῆτες τά χάρισαν ὁ ἕνας στόν ἄλλο μέ τό νόμο τῆς περίφραξης;»[1]

---

1 Μάρξ, Κεφ ΚΔ', §2.

Τίς τελευταίες έπινοήσεις μεγάλης ίστορικής σημασίας, πού χρησιμοποιήθηκαν γιά τήν άπαλλοτρίωση τών άγροτών, πρέπει νά τίς άναζητήσουμε στήν Άνω Σκωτία, όπου κι έφαρμόστηκαν πιό σκληρά. Ό Τζ. Ένσορ, σ' ένα βιβλίο πού έκδόθηκε στά 1818, γράφει: «Οί μεγιστάνες τής Σκωτίας άπαλλοτρίωσαν οίκογένειες σά νά ξερρίζωναν ζιζάνια. Μεταχειρίστηκαν τά χωριά καί τούς κατοίκους τους όπως μεταχειρίζονται οί ίνδοί, διψασμένοι γιά έκδίκηση, τά άγρια θηρία στίς φωλιές τους. Ό άνθρωπος πουλιέται γιά μιά προβιά, γιά ένα άρνίσιο μπούτι ή καί γιά άκόμα λιγότερα... Τόν καιρό τής εισβολής στή Β. Κίνα, τό Μεγάλο Συμβούλιο τών Μογγόλων συζήτησε άν θάπρεπε νά έκκαθαρίσουν τή χώρα άπ' όλους τούς κατοίκους καί νά τή μετατρέψουν σ' έναν άπέραντο βοσκότοπο. Πολλοί σκωτσέζοι γαιοκτήμονες έφάρμοσαν αύτό τό σχέδιο στή χώρα τους, σέ βάρος τών ίδιων τών συμπατριωτών τους.

«Άλλά ό καθένας δικαιούται τίς τιμές πού τού άξίζουν. Ή πιό καθαρά μογγολική πρωτοβουλία πάρθηκε άπ' τή δούκισσα τού Σάδερλαντ. Αύτή ή γυναίκα, πού είχε καλή κατάρτιση στά οίκονομικά, πρίν καλά-καλά πάρει στά χέρια της τά χαλινάρια τής έξουσίας, έβαλε σ' έφαρμογή τά μεγάλα μέσα, καί μετάτρεψε σέ βοσκότοπο μιά ολόκληρη κομητεία, πού ό πληθυσμός της, έξαιτίας παρόμοιων πειραμάτων, μικρότερης όμως κλίμακας, είχε κιόλας μειωθεί σέ 15.000. Άπ' τά 1814 ώς τά 1820, αύτοί οί 15.000, πού άποτελούσαν περίπου 3.000 οίκογένειες, διώχτηκαν συστηματικά. Τά χωριά τους καταστράφηκαν καί πυρπολήθηκαν, καί τά χωράφια τους μετατράπηκαν σέ βοσκοτόπια. Οί άγγλοι στρατιώτες πού στάλθηκαν γιά νά ένισχύσουν τήν έπιχείρηση, συγκρούστηκαν μέ τούς ντόπιους. Μιά γριά, πού άρνήθηκε νά έγκαταλείψει τήν καλύβα της, χάθηκε μέσα στίς φλόγες».

(Άνοίξτε τ' αύτιά σας, άστοί, πού διαμαρτύρεστε ένάντια στήν έπαναστατική χρήση τού πετρέλαιου! Ή φωτιά χρησιμοποιήθηκε γιά πολύ καιρό έναντίον τών προλετάριων! Τό λέει ή δική σας ίστορία). «Έτσι ή εύγενής αύτή κυρία ίδιοποιήθηκε 794.000 άκρ γής, πού άνήκαν στήν κοινότητα άπό άμνημόνευτους χρόνους.

«Ένα μέρος τών διωγμένων κυνηγήθηκε άδυσώπητα· σ' ένα άλλο μέρος δόθηκαν 6000 παραθαλάσσια άκρ χέρσας γής, πού δέν είχαν άποδώσει ποτέ δεκάρα τσακιστή. Ή μεγαλοψυχία τής δούκισσας έφτασε σέ τέτοιο σημείο, πού τά νοίκιασε γιά 2 σ. 6 π. τό άκρ στούς άνθρώπους τής κοινότητας, οί όποίοι αιώνες ολόκληρους έχυναν τό αίμα τους γιά τούς Σάδερλαντ. Έτσι διαίρεσε τή γή, πού κατέκτησε, σέ 29 μεγάλες παχτώσεις, πού στήν κάθε μιά κατοικούσε μιά καί μόνη οίκογένεια, άποτελουμένη σχεδόν πάντα άπό άγγλους έργάτες παχτωτών. Στά 1825 οί 15.000 διωγμένοι είχαν κιόλας άντικατασταθεί άπό 131.000 πρόβατα. Έκείνοι πού έκτοπίστηκαν στήν παραλιακή περιοχή έπιδόθηκαν στήν άλιεία καί, σύμφωνα μέ τήν έκφραση ένός άγγλου συγγραφέα, έγιναν άληθινά άμφίβια καί ζούσαν τό μισό καιρό στή θάλασσα καί τόν άλλο μισό στή στεριά, άλλά παρόλα αύτά

κάλυπταν τίς μισές τους ἀνάγκες. Ἡ μυρωδιά, ὅμως, τῶν ψαριῶν ἔφτασε ὡς τή μύτη τῶν μεγιστάνων, κι ἡ παραλία δέν ἄργησε νά νοικιαστεῖ στούς μεγάλους ἰχθυοπῶλες τοῦ Λονδίνου, κι ἔτσι οἱ φτωχοί σκωτσέζοι ἐργάτες διώχτηκαν γιά δεύτερη φορά.

«Τελικά, ἕνα μέρος τῆς γῆς πού εἶχε μετατραπεῖ σέ βοσκότοπο, μετατρέπεται, μέ τή σειρά του, σέ κυνηγότοπο. Ὁ καθηγητής Λεόνε Λεβί, σ' ἕνα λόγο πού ἔβγαλε στήν Ἑταιρία τῶν Τεχνῶν, τόν Ἀπρίλη τοῦ 1866, εἶπε: «Ἡ ἐρήμωση ἀπ' τόν πληθυσμό κι ἡ μετατροπή τῆς καλλιεργήσιμης γῆς σέ βοσκοτόπια, πρόσφεραν τό πιό εὔκολο μέσο γιά τόν ἀνέξοδο προσπορισμό εἰσοδημάτων... Ἡ ἀντικατάσταση τῆς προβατοβοσκῆς μέ κυνηγότοπο, εἶναι συνηθισμένο φαινόμενο στά Χάιλαντς*. Τά ζαρκάδια ἐκτοπίζουν τά πρόβατα, ὅπως τά πρόβατα ἐκτοπίσανε τούς ἀνθρώπους... Τεράστιες ἐκτάσεις, πού στή Στατιστική τῆς Σκωτίας φιγουράριζαν σάν ἐξαιρετικά γόνιμα κι ἐκτεταμένα λειβάδια, ἔχουν ἀποκλειστεῖ τώρα ἀπό καθε καλλιέργεια καί βελτίωση, κι ἔχουν διατεθεῖ ἀποκλειστικά γιά τή διασκέδαση μιᾶς χούφτας κυνηγῶν, πού δέν περνᾶνε ἐκεῖ παρά μόνο ἕνα μήνα τό χρόνο». Γύρω στά τέλη τοῦ Μάη 1866, μιά σκωτσέζικη ἐφημερίδα ἔγραφε: «Μιά ἀπ' τίς καλύτερες προβατοβοσκές τοῦ Σάδερλανταιρ, γιά τήν ὁποία πρόσφεραν τελευταῖα, ὅταν ἔληξε τό συμβόλαιο πάχτωσης, νοίκι 1200 λ. στ. τό χρόνο, μετατρέπεται σέ κυνηγότοπο»[1]. Ἄλλες ἐφημερίδες τῆς ἴδιας ἐποχῆς, μιλᾶνε γι' αὐτά τά φεουδαρχικά ἔνστικτα, πού ἐκδηλώνονται ὅλο καί περισσότερο στήν Ἀγγλία· ἀλλά, κατόπιν, μιά ἀπ' αὐτές συμπεραίνει, ἀποδείχνοντας μέ ἀριθμούς, ὅτι ἕνα τέτοιο γεγονός δέ μείωσε καθόλου τόν ἐθνικό πλοῦτο.

«Ἡ δημιουργία ἑνός ἀπογυμνωμένου προλεταριάτου συντελοῦνταν, ἀναγκαστικά, πιό γρήγορα ἀπ' τήν ἀπορροφησή του ἀπ' τή γεννώμενη μανιφακτούρα. Ἀπ' τήν ἄλλη μεριά, αὐτοί οἱ ἄνθρωποι πού τόσο ξαφνικά ἀποσπάστηκαν ἀπ' τίς κανονικές συνθῆκες ζωῆς τους, δέν μποροῦσαν νά συνηθίσουν τόσο γρήγορα στήν πειθαρχία τῆς νέας κοινωνικῆς τάξης. Γεννήθηκε, λοιπόν, μιά μάζα ζητιάνων, ληστῶν, ἀλητῶν. Γι' αὐτό, στά τέλη τοῦ 15ου καί στή διάρκεια ὅλου τοῦ 16ου αἰώνα, ἐκδίδονται στή Δ. Εὐρώπη αἱματηροί νόμοι ἐναντίον τῆς ἀλητείας. Οἱ πατέρες τῆς τωρινῆς ἐργατικῆς τάξης τιμωρήθηκαν γιατί εἶχαν μετατραπεῖ μέ τή βία σέ ἀλῆτες καί λοῦμπεν. Ἡ νομοθεσία τούς ἀντιμετώπιζε σάν ἑκούσιους ἐγκληματίες, θεωρώντας δοσμένο ὅτι τό νά συνεχίσουν νά ἐργάζονται ὅπως στό παρελθόν, ἐξαρτιόταν ἀπ' τήν καλή τους θέληση, σά νά μήν εἶχε ἐπέλθει καμιά ἀλλαγή στίς παλιές συνθῆκες ζωῆς τους.

«Ἡ νομοθεσία αὐτή ἄρχισε νά ἐφαρμόζεται στήν Ἀγγλία ἐπί Ἐρρίκου Ζ'.

«Ἐρρίκος Η', 1530. Στούς γέρους κι ἀνίκανους γιά ἐργασία ζητιά-

---

* Σ. τ. Ε. Ὀρεινή Σκωτία.

1. Μάρξ, Κεφ. ΚΔ', §2.

νους δίνεται άδεια έπαιτείας. Άντίθετα, οί σωματικά γεροί άλήτες πρέπει νά μαστιγώνονται καί νά φυλακίζονται. Σύμφωνα μέ τό νόμο, τούς δένουν πίσω άπό ένα κάρο καί τούς μαστιγώνουν ώσπου νά τρέξει αίμα άπ' τό κορμί τους κι έπειτα τούς βάζουν νά όρκιστοῦν ότι θά έπιστρέψουν είτε στόν τόπο πού γεννήθηκαν, ή έκεῖ πού κατοικοῦσαν τά 3 τελευταία χρόνια, **γιά νά ξαναπιάσουν δουλειά**. Τί φριχτή είρωνία! Αύτό τόν ίδιο νόμο τόν βρήκαν άκόμα καί πολύ έπιεική στόν 27ο χρόνο τής βασιλείας τοῦ Έρρίκου Η'. Ή Βουλή κάνει πιό αύστηρές τίς ποινές μέ συμπληρωματικές διατάξεις. Όταν συλληφθεῖ κανείς γιά δεύτερη φορά, τό μαστίγωμα έπαναλαμβάνεται καί τοῦ κόβουν τό μισό αύτί, σέ περίπτωση όμως νέας ύποτροπής θεωρεῖται ένοχος έσχάτης προδοσίας κι έκτελεῖται σάν έχθρος τοῦ Κράτους.

«Ό καγκελλάριος Τόμας Μόρ, στό έργο του **Ούτοπία**, περιγράφει πολύ ζωντανά τήν κατάσταση τῶν δύστυχων πού πλήττονται άπ' αύτούς τούς νόμους. «Συμβαίνει», λέει, «ένας άπληστος κι άχόρταγος πλεονέκτης, μιά πραγματική μάστιγα τοῦ τόπου πού γεννήθηκε, νά ίδιοποιεῖται χιλιάδες άκρ γής, πού τά περιφράζει μέ πασάλους ή μέ φράχτη, ή, άκόμα, νά κατατρέχει τούς ίδιοκτήτες μέ τόσο άτιμους τρόπους, ώστε ν' άναγκάζονται νά πουλήσουν τά πάντα. Μέ τόν ένα ή τόν άλλο τρόπο, μέ τό καλό ή μέ τό ζόρι, έξαναγκάζονται νά φύγουν όλοι, φτωχές, άπλοϊκές καρδιές, άντρες, γυναίκες, άντρόγυνα, όρφανά, χήρες, μανάδες μέ τά βυζανιάρικα κι όλο τό νοικοκυριό τους' φτωχοί σέ μέσα, άλλά άριθμητικά πολλοί, γιατί ή γεωργία έχει άνάγκη άπό πολλά χέρια. Σέρνουν τά βήματά τους μακριά άπ' τίς παλιές έστίες τους, χωρίς νά βρίσκουν μέρος νά ξαποστάσουν. Κάτω άπό άλλες συνθήκες θά τούς άνακούφιζε κάπως ή πώληση όλων τῶν έπίπλων καί τῶν οίκιακῶν σκευῶν τους, όσο μηδαμινή κι άν ήταν ή άξία τους' άλλά πεταγμένοι ξαφνικά στό δρόμο, είναι άναγκασμένοι νά τά δώσουν γιά ένα κομμάτι ψωμί. Κι άφοῦ περιπλανηθοῦν έδῶ καί κεῖ καί ξοδέψουν καί τήν τελευταία δεκάρα, τί άλλο πιά άπομένει, Θεέ μου, άπ' τό νά κλέβουν, γιά νά καταλήξουν νά κρεμαστοῦν μέ όλους τούς νόμιμους τύπους, ή ν' άρχίσουν νά ζητιανεύουν; Άλλά καί τότε άκόμα τούς ρίχνουν στή φυλακή σάν άλήτες, έπειδή περιπλανοῦνται χωρίς νά έργάζονται, γιατί κανένας στόν κόσμο δέ θέλει νά τούς δώσει δουλειά, όσο πρόθυμοι κι άν είναι γιά όποιαδήποτε δουλειά». Άπ' αύτούς τούς δύστυχους πρόσφυγες, πού ό σύγχρονός τους, Τόμας Μόρ, μάς λέει ότι τούς έξανάγκαζαν νά άλητεύουν καί νά κλέβουν: «72.000 έκτελέστηκαν έπί βασιλείας Έρρίκου Η'», σύμφωνα μέ τά όσα διηγεῖται ό Χόλλινσεντ στήν **Περιγραφή τής Άγγλίας**.

«Έδουάρδος ΣΤ'. Ένας νόμος τοῦ πρώτου χρόνου τής βασιλείας του, 1547, όρίζει ότι, κάθε άνθρωπος πού δέ θέλει νά δουλεύει, πρέπει νά δίνεται σκλάβος στό πρόσωπο πού τόν κατάγγειλε γιά άλητεία, (έτσι, άν κάποιος ήθελε νά έκμεταλλευτεῖ τή δουλειά ένός φουκαρᾶ, δέν είχε παρά νά τόν καταγγείλει ότι άρνιέται νά δουλέψει). Ό κύριος πρέπει νά τρέφει αύτό τό σκλάβο μέ ψωμί καί νερό, καί κάπου - κάπου νά τοῦ δίνει κανένα

ἐλαφρό ποτό κι ὅτι περισσεύματα ἀπό κρέας κρίνει κατάλληλα. Ἔχει τό δικαίωμα νά τόν ἐξαναγκάζει νά ἐκτελεῖ ὁποιαδήποτε δουλειά, ὅσο ἀηδιαστική κι ἄν εἶναι, μαστιγώνοντας κι ἀλυσοδένοντάς τον. Ἄν ὁ σκλάβος λείψει 15 μέρες, πρέπει νά καταδικαστεῖ σέ ἰσόβια σκλαβιά καί νά τοῦ χαράξουν μέ πυρωμένο σίδερο, στό μέτωπο ἤ στό μάγουλο, τό γράμμα S*. Ἄν φύγει γιά τρίτη φορά, ἐκτελεῖται σάν ἔνοχος ἐσχάτης προδοσίας. Ὁ κύριος μπορεῖ νά τόν πουλήσει, νά τόν κληροδοτήσει ἤ νά τόν ἐκμισθώσει σέ ἄλλους, ὅπως κάθε ἄλλο κινητό πράγμα ἤ ζῶο. Οἱ σκλάβοι ἐκτελοῦνται ἐπίσης, ἄν ἐπιχειρήσουν νά κάνουν κάτι ἐνάντια στόν κύριό τους. Οἱ εἰρηνοδίκες, μόλις πληροφορηθοῦν τή δραπέτευση σκλάβων, εἶναι ὑποχρεωμένοι νά τούς βροῦν. Ὅταν συλληφτεῖ κάποιος ἀπ' αὐτούς τούς δραπέτες, πρέπει νά τοῦ χαράξουν στό στῆθος μέ πυρωμένο σίδερο τό γράμμα V**, καί νά τόν στείλουν στόν τόπο πού γεννήθηκε, ὅπου ἀλυσοδεμένος θά δουλεύει σέ δημόσια ἔργα. Ἄν ὁ ἀλήτης δηλώσει ψεύτικο τόπο γεννήσεως, γίνεται γιά τιμωρία, ἰσόβιος σκλάβος τοῦ τόπου αὐτοῦ, τῶν κατοίκων ἤ τῆς συντεχνίας του, καί σημαδεύεται μ' ἕνα S. Ὁ πρῶτος τυχών ἔχει τό δικαίωμα νά παίρνει τά παιδιά τῶν ἀλητῶν καί νά τά χρησιμοποιεῖ σά μαθητευόμενους, τό ἀγόρια μέχρι 24 χρονῶν καί τά κορίτσια μέχρι 20. Ἄν δραπετεύσουν, ὑποχρεώνονται, ὡς αὐτή τήν ἡλικία, νά εἶναι σκλάβοι τῶν μαστόρων τους, πού ἔχουν τό δικαίωμα νά τούς ἀλυσοδένουν, νά τούς μαστιγώνουν κ.λ.π., κατά βούληση. Κάθε μάστορας μπορεῖ νά περνάει ἕνα σιδερένιο χαλκά στό λαιμό, στά χέρια ἤ στά πόδια τοῦ σκλάβου του, γιά νά τόν ἀναγνωρίζει πιό εὔκολα καί νἄναι πιό σίγουρος ὅτι δέ θά δραπετεύσει. Τό τελευταῖο μέρος αὐτοῦ τοῦ νόμου προβλέπει ὅτι ὁρισμένοι φτωχοί πρέπει νά χρησιμοποιοῦνται ἀπ' τόν τόπο ἤ ἀπ' τά πρόσωπα πού τούς ταΐζουν, τούς ποτίζουν καί τούς ἀπασχολοῦν. Αὐτό τό εἶδος τῶν σκλάβων τῶν ἐνοριῶν διατηρήθηκε στήν Ἀγγλία ὡς τά μέσα τοῦ 19ου αἰώνα. Ἕνας ἀντιπροσωπευτικός καπιταλιστής παρατηρεῖ: «Ἐπί βασιλείας Ἐδουάρδου ΣΤ', φαίνεται ὅτι οἱ ἄγγλοι καταπιάστηκαν σοβαρά μέ τήν ἐνθάρρυνση τῶν μανιφακτούρων καί τῆς ἀπασχόλησης τῶν φτωχῶν, ὅπως ἀποδείχνει ἕνας ἀξιομνημόνευτος νόμος, πού ὁρίζει ὅτι ὅλοι οἱ ἀλῆτες πρέπει νά σημαδεύονται μέ πυρωμένο σίδερο».

«Ἐλισάβετ, 1572. Αὐτοί πού ζητιανεύουν χωρίς ἄδεια, κι εἶναι πάνω ἀπό 14 χρονῶν, πρέπει νά μαστιγώνονται σκληρά καί νά σημαδεύονται μέ πυρωμένο σίδερο στό ἀριστερό αὐτί, **ἄν δέν ὑπάρχει κανένας πού νά θέλει νά τούς πάρει στήν ὑπηρεσία του γιά 2 χρόνια**. Σέ περίπτωση ὑποτροπῆς, αὐτοί πού εἶναι πάνω ἀπό 18 χρονῶν πρέπει νά ἐκτελοῦνται, ἄν δέν ὑπάρχει κανένας πού νά θέλει νά τούς πάρει στήν ὑπηρεσία του γιά δυό χρόνια. Σέ περίπτωση, ὅμως, νέας ὑποτροπῆς, ἐκτελοῦνται χωρίς οἶκτο σάν ἔνοχοι ἐσχάτης προδοσίας. Ἀργότερα οἱ ἀλῆτες ἀπαγχονίζονταν μαζικά ὁ

* Σ. τ. Ε. Τό ἀρχικό γράμμα τῆς ἀγγλικῆς λέξης slave = σκλάβος.

** Σ. τ. Ε. Τό ἀρχικό γράμμα τῆς ἀγγλικῆς λέξης vagabond = ἀλήτης.

ἕνας μετά τόν ἄλλο. Κάθε χρόνο κρεμάγανε στά διάφορα μέρη 300 ἤ 400 ἀνθρώπους, λέει ὁ Στράιπ στά **Χρονικά** του· σύμφωνα μ' αὐτόν, μόνο στό Σόμερσεταιρ, 40 ἄνθρωποι ἐκτελέστηκαν, 35 σημαδεύτηκαν μέ πυρωμένο σίδερο καί 37 μαστιγώθηκαν, μέσα σ' ἕνα χρόνο. Κι ὡστόσο, προσθέτει αὐτός ὁ φιλάνθρωπος, «αὐτός ὁ μεγάλος ἀριθμός κατηγορουμένων δέν καλύπτει οὔτε τό ἕνα πέμπτο τῶν ἐγκλημάτων πού γίνονται, χάρη στήν ἀμέλεια τῶν εἰρηνοδικῶν καί τήν ἠλίθια συμπόνια τοῦ λαοῦ ...». Στίς ἄλλες κομητεῖες τῆς Ἀγγλίας ἡ κατάσταση δέν ἦταν καλύτερη καί σέ μερικές ἦταν ἀκόμα χειρότερη.

«Ἰάκωβος Α'. Ὅλοι οἱ ἄνθρωποι πού περιπλανοῦνται καί ζητιανεύουν χαρακτηρίζονται ἀλῆτες. Οἱ εἰρηνοδίκες (πού ὅλοι τους εἶναι, ἐννοεῖται, γαιοκτήμονες, ἐργοστασιάρχες, παπάδες κ.λ.π., περιβλημένοι μέ δικαστικές ἁρμοδιότητες) εἶναι ἐξουσιοδοτημένοι νά διατάζουν τή δημόσια μαστίγωσή τους καί νά τούς κλείνουν 6 μῆνες στή φυλακή γιά τήν πρώτη ἐπ' αὐτοφώρω σύλληψή τους, καί 2 χρόνια σέ περίπτωση ὑποτροπῆς. Στή διάρκεια τῆς φυλάκισής τους πρέπει νά μαστιγώνονται συχνά καί τόσο σκληρά, ὅσο κρίνουν οἱ εἰρηνοδίκες σέ κάθε περίπτωση ... Οἱ ἀδιόρθωτοι κι ἐπικίνδυνοι ἀλῆτες πρέπει νά σημαδεύονται μέ πυρωμένο σίδερο στόν ἀριστερό ὦμο μέ ἕνα R*, κι ἄν συλληφτοῦν νά ζητιανεύουν πάλι, πρέπει νά ἐκτελοῦνται χωρίς οἶκτο καί χωρίς νά τούς μεταλάβει παπᾶς. Αὐτοί οἱ νόμοι δέν καταργήθηκαν παρά μόνο στά 1714»[1].

Νά λοιπόν μέ πόσο τρόμο καί μέ πόσο αἷμα συντελέστηκε ἡ ἀπαλλοτρίωση τῶν ἀγροτικῶν πληθυσμῶν, κι ὁ σχηματισμός ἐκείνης τῆς ἐργατικῆς τάξης, πού ἦταν προορισμένη νά χρησιμέψει σάν τροφή τῆς μεγάλης, σύγχρονης βιομηχανίας. Κάθε ἄλλο παρά εἰδυλλιακό! Ἡ φωτιά καί τό τσεκούρι ἦταν ἡ μόνη πηγή τῆς πρωταρχικῆς συσσώρευσης· ἡ φωτιά καί τό τσεκούρι ἦταν πού προετοίμασαν τό κατάλληλο ἔδαφος γιά τήν ἀνάπτυξη τοῦ κεφάλαιου καί τή μάζα τῶν ἀνθρώπινων δυνάμεων, πού προορισμός τους ἦταν νά τό θρέψουν. Κι ἄν σήμερα δέν ἀποτελοῦν πιά τό συνηθισμένο μέσο γιά τή συνεχή αὔξηση τῆς συσσώρευσης, αὐτό συμβαίνει γιατί τή θέση τους πῆρε ἕνα ἄλλο μέσο, πολύ πιό ἀδίστακτο καί φοβερό, μιά ἀπ' τίς σύγχρονες **ἔνδοξες κατακτήσεις** τῆς ἀστικῆς τάξης, ἕνα μέσο πού ἀποτελεῖ ἀναπόσπαστο μέρος τοῦ ἴδιου τοῦ μηχανισμοῦ τῆς καπιταλιστικῆς παραγωγῆς, ἕνα μέσο πού λειτουργεῖ ἀπό μόνο του ἀθόρυβα, χωρίς νά δημιουργεῖ σκάνδαλα, τέλος, ἕνα μέσο ἀπόλυτα **πολιτισμένο**: ἡ πείνα. Καί γιά ὅποιον ἐξεγείρεται ἐνάντια στήν πείνα, τότε, ὅπως πάντα, φωτιά καί τσεκούρι.

Τά στενά ὅρια αὐτῆς τῆς σύνοψης δέν μᾶς ἐπιτρέπουν, ἀκόλουθα, νά διηγηθοῦμε τά ἐγκλήματα τοῦ κεφάλαιου στίς ἀποικίες. Παραπέμπουμε

* Σ. τ. Ε. Τό ἀρχικό γράμμα τῆς ἀγγλικῆς λέξης rogue = (ἐπικίνδυνος) ἀλήτης.

1 Μάρξ. Κεφ ΚΔ', §2

τούς άναγνώστες μας στήν ιστορία τών έξερευνήσεων, άρχίζοντας άπ' τόν Χριστόφορο Κολόμβο, κι όλων τών άποικιοποιήσεων.

'Αντί γιά όλα αυτά, θ' άρκεστούμε ν' άναφέρουμε άπλώς τά λόγια ένός άνθρώπου, πού έγινε «γνωστός μόνο γιά τό χριστιανικό του ζήλο», τοῦ Γ. Χόουιτ, πού έκφράζεται ώς έξής: «Οί βαρβαρότητες κι οί στυγερές φρικαλεότητες πού διαπράχθηκαν άπ' τίς λεγόμενες χριστιανικές φυλές, σέ κάθε γωνιά τοῦ κόσμου κι ένάντια σέ κάθε λαό πού μπόρεσαν νά ύποτάξουν, δέν έχουν προηγούμενο σέ καμιά άλλη περίοδο τῆς παγκόσμιας ιστορίας καί σέ καμιά άλλη φυλή, όσο άγρια, πρωτόγονη, άνελέητη καί ξεδιάντροπη κι άν ήταν»[1].

«'Αν όπως λέει ό 'Οζιέ, τό χρῆμα ἦρθε στόν κόσμο φέροντας κηλίδες αΐματος στό ένα του μάγουλο, τό κεφάλαιο γεννήθηκε στάζοντας αίμα καί βρωμιά άπ' όλους τούς πόρους του»[2].

Κι αυτή είναι, ώ άστοί, ή άληθινή ιστορία, μιά θλιβερή ιστορία αΐματος, πού θάξιζε νά τή διαβάσετε καί νά τή μελετήσετε σεϊς πού ξέρετε, μέσα στήν άρετή σας, νά κυριεύεστε άπό ιερή άγανάκτηση γιά τό **όργιο αΐματος*** τών σύγχρονων έπαναστατών· σεϊς πού δηλώνετε ότι δέν μπορείτε νά έπιτρέψετε στούς έργάτες παρά μόνο τή χρήση τών **ήθικών μέσων****.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑ

Τό κακό βρίσκεται στή ρίζα. Κι αυτό τό ξέρουν άπό καιρό οί έργάτες. 'Όχι όλοι φυσικά, άλλά ένας μεγάλος άριθμός. Κι αυτοί προετοιμάζουν κιόλας τά μέσα πού θά τό καταστρέψουν.

Αυτοί θεώρησαν ότι: 1ο ή κύρια πηγή κάθε άνθρώπινης καταπίεσης κι έκμετάλλευσης είναι ή άτομική ιδιοκτησία· 2ο ή χειραφέτηση τών έργατών (ή άνθρώπινη χειραφέτηση), δέν μπορεί νά θεμελιωθεί σέ μιά νέα ταξική κυριαρχία, άλλά στήν έξάλειψη όλων τών ταξικών προνομίων, μονοπωλίων, καί στήν ισότητα τών δικαιωμάτων καί ύποχρεώσεων· 3ο ή ύπόθεση τών έργατών, πού είναι ύπόθεση όλης τῆς άνθρωπότητας, δέν έχει σύνορα· 4ο ή χειραφέτηση τών έργατών πρέπει νάναι έργο τών ίδιων τών έργατών. Καί τότε μιά βροντερή φωνή άκούστηκε: **'Εργάτες όλου τοῦ κόσμου, άς ένωθοῦμε. 'Όχι πιά δικαιώματα χωρίς ύποχρεώσεις, όχι πιά ύποχρεώσεις χωρίς δικαιώματα. 'Επανάσταση!**

---

1. Μάρξ, Κεφ. ΚΔ',§6.
2. Μάρξ, Κεφ. ΚΔ', §6.

* Σ. τ. Σ. Μιά άπ' τίς κατηγορίες πού άπαγγέλθηκαν έναντίον τών Διεθνιστών τῆς έπαναστατικῆς όμάδας τοῦ Σάν Λοῦπο, Λετίνο καί Γκάλλο, τόν 'Απρίλη 1877.

** Σ. τ. Σ. Ειρωνικό σχόλιο ένός άπ' τούς δικαστές στή διάρκεια τῆς ίδιας δίκης.

'Αλλά ή έπανάσταση πού θέλουν οί έργάτες δέν είναι ή έπιφανειακή έπανάσταση, δέν είναι τό πρακτικό μέσο τής στιγμής γιά νά φτάσει κανείς σ' ένα δοσμένο σκοπό. 'Ακόμα κι ή άστική τάξη, όπως καί τόσοι άλλοι, κατάφυγε κάποτε στήν έπανάσταση· άλλά μόνο γιά ν' άνατρέψει τήν άριστοκρατία, καί ν' άντικαταστήσει τό φεουδαρχικό σύστημα τής δουλοπαροικίας μέ τό πιό έκλεπτυσμένο κι άπάνθρωπο σύστημα τής μισθωτής έργασίας. Κι αύτό τό όνομάζουν πρόοδο καί πολιτισμό! Πραγματικά, βλέπουμε καθημερινά τό γελοίο θέαμα άστών νά ψελλίζουν τή λέξη έπανάσταση, μέ μοναδικό σκοπό νά σκαρφαλώσουν στό δέντρο τής άφθονίας*, καί νά πάρουν στά χέρια τους τήν έξουσία. 'Η έπανάσταση τών έργατών είναι ή έπανάσταση γιά τήν έπανάσταση.

'Η λέξη 'Επανάσταση, στήν πιό πλατιά κι αύθεντική της έννοια, σημαίνει άνακύκλωση, μετασχηματισμό, άλλαγή. Σάν τέτοια, ή έπανάσταση είναι ή ψυχή όλης τής άπειρης ύλης. Πραγματικά, ή φύση όλων τών πραγμάτων μετασχηματίζεται, άλλά τίποτα δέ δημιουργείται καί τίποτα δέν καταστρέφεται, όπως μάς άποδείχνει ή χημεία. 'Η ύλη, ένώ μένει πάντα ίδια σέ ποσότητα, μπορεί ν' άλλάξει μορφή άπειρες φορές. "Οταν ή ύλη χάνει τήν παλιά της μορφή κι άποκτά μιά νέα, περνάει άπ' τήν παλιά ζωή, στήν όποία πεθαίνει, στή νέα ζωή, στήν όποία γεννιέται. "Οταν ό ξάντης μαλλιού τού δράματός μας, γιά νά πάρουμε ένα γνωστό κιόλας παράδειγμα, μεταμόρφωσε τά 10 κιλά μπαμπάκι σέ 10 κιλά νήμα, τί άλλο συνέβηκε έκτός άπ' τό θάνατο 10 κιλών ύλης, μέ τή μορφή τού μπαμπακιού, καί τή γέννησή τους, μέ τή μορφή τού νήματος; Κι όταν ό ύφαντουργός θά μεταμορφώσει τά νήματα σέ ύφασμα, τί άλλο θά συμβεί έκτός άπ' τό πέρασμα τής ύλης άπ' τή ζωή τού νήματος στή ζωή τού ύφάσματος, όπως νωρίτερα είχε περάσει άπ' τή ζωή τού μπαμπακιού στή ζωή τού νήματος; 'Η ύλη, λοιπόν, περνώντας άπό ένα κύκλο ζωής σ' έναν άλλο, ζεί πάντοτε άλλάζοντας, μετασχηματιζόμενη, άνακυκλούμενη.

"Αν, λοιπόν, ή έπανάσταση είναι ό νόμος τής φύσης, πού είναι τό όλο, πρέπει άναγκαστικά νάναι κι ό νόμος τής άνθρωπότητας, πού είναι τό μέρος. 'Υπάρχει, όμως, στή Γή μιά χούφτα άνθρώπων πού βλέπουν τά πράγματα διαφορετικά ή, καλύτερα, πού κλείνουν τά μάτια γιά νά μή βλέπουνε καί τ' αύτιά γιά νά μήν άκούνε.

Ναί, είναι άλήθεια, άκούω νά μού φωνάζει ένας άστός, ό φυσικός νόμος, ή έπανάσταση πού έσείς ύποστηρίζετε, είναι ό άπόλυτος ρυθμιστής τών άνθρώπινων σχέσεων. 'Η εύθύνη γιά κάθε καταπίεση, γιά κάθε έκμετάλλευση, γιά κάθε δάκρυ καί γιά κάθε σφαγή πού γίνεται, πρέπει άκριβώς ν' άποδοθεί σ' αύτό τόν άδυσώπητο νόμο πού μάς έπιβάλλει τήν έπανάσταση, δηλαδή, τό συνεχή μετασχηματισμό, τόν άγώνα γιά τήν έπιβίωση, τήν καταβρόχθιση τών πιό άδύνατων άπ' τούς πιό δυνατούς, τή θυσία τών λιγό-

---

Σ. τ. Ε. Πρόκειται γιά τό ίταλικό άντίστοιχο τού Κέρατος τής 'Αμαλθείας τής 'Ελληνικής μυθολογίας

τερο τέλειων γιά χάρη τῆς ἀνάπτυξης τῶν πιό τέλειων. Ἂν ἑκατοντάδες ἐργάτες ἀπολαμβάνουν τόν ἴδιο ἀριθμό ἀγαθῶν πού ἀπολαμβάνει μόνος του ἕνας ἀστός, ἡ εὐθύνη δέ βαρύνει αὐτόν, πού ἀπεναντίας εἶναι περίλυπος, ἀλλά τήν ἴδια τήν ἐπιταγή τοῦ φυσικοῦ νόμου, τῆς ἐπανάστασης.

Ἂν ἰσχύει αὐτό, τότε δέ ζητᾶνε τίποτα καλύτερο οἱ ἐργάτες, πού, μέ βάση αὐτό τόν ἴδιο φυσικό νόμο, ὁ ὁποῖος ἀπαιτεῖ τό μετασχηματισμό τοῦ ἀγώνα γιά τήν ἐπιβίωση, τήν ἐπανάσταση, προετοιμάζονται γιά νά γίνουν οἱ πιό δυνατοί, γιά νά θυσιάσουν ὅλα τά τερατώδη καί παρασιτικά φυτά γιά χάρη τῆς ὁλόπλευρης κι ἁρμονικῆς ἀνάπτυξης τοῦ πιό ὄμορφου φυτοῦ, τοῦ ὁλοκληρωμένου καί τέλειου ἀνθρώπου, πού θἄχει καλλιεργήσει στό ἔπακρο τόν ἀνθρώπινο χαρακτήρα του.

Ἀλλά οἱ ἀστοί εἶναι πολύ θεοφοβούμενοι κι εὐσεβεῖς γιά νά μποροῦν νά ἐπικαλεστοῦν τό νόμο τῆς ἐπανάστασης. Μπόρεσαν νά τό κάνουν μόνο σέ μιά στιγμή μέθης· ἀλλά ἀφοῦ συνῆλθαν κι ἔκαναν τόν ἀπολογισμό τους, καί βρῆκαν ὅτι τά πράγματα ἦταν γι' αὐτούς ρόδινα, ἄρχισαν νά φωνάζουν ὅτι δέν μποροῦσαν πιά: τάξη, θρησκεία, οἰκογένεια, ἰδιοκτησία, συντηρητισμός! Κι ἔτσι, ἀφοῦ μέ τίς σφαγές, τούς ἐμπρησμούς καί τίς λεηλασίες, κατάφεραν νά πάρουν τή θέση τῶν κυρίαρχων κι ἐκμεταλλευτῶν τοῦ ἀνθρώπινου γένους, πιστεύουν ὅτι μποροῦν ν' ἀνακόψουν τήν πορεία τῆς ἐπανάστασης, χωρίς ν' ἀντιλαμβάνονται, βυθισμένοι καθώς εἶναι στή βλακεία τους, ὅτι μέ τίς προσπάθειές τους δέν κάνουν τίποτ' ἄλλο ἀπ' τό νά προετοιμάζουν φοβερά δεινά γιά τήν ἀνθρωπότητα καί, συνακόλουθα, γι' αὐτούς τούς ἴδιους, ἀπ' τίς ἀπρόβλεπτες ἐκρήξεις τῆς ἐπαναστατικῆς δύναμης, πού τόσο ἀπερίσκεπτα καταπίεσαν.

Ἡ ἐπανάσταση, ἀφοῦ γκρεμίσει τά ὑλικά ἐμπόδια πού τῆς ἀντιστέκονται καί συνεχίσει ἀκάθεκτη τήν πορεία της, θἆναι ἱκανή νά δημιουργήσει τήν πιό τέλεια ἰσορροπία μεταξύ τῶν ἀνθρώπων, τήν εἰρήνη, τήν τάξη καί τήν πιό τέλεια εὐτυχία, γιατί οἱ ἄνθρωποι, ἀναπτυσσόμενοι ἐλεύθερα, δέ θ' ἀκολουθήσουν τούς τρόπους ἄγριων θηρίων, ἀλλά ἀνθρώπινων ὄντων, ἐξαιρετικά λογικῶν καί πολιτισμένων, πού ἀντιλαμβάνονται ὅτι κανένας ἄνθρωπος δέν μπορεῖ νἆναι ἀληθινά ἐλεύθερος κι εὐτυχισμένος, παρά μόνον ὅταν ἡ ἐλευθερία κι ἡ εὐτυχία εἶναι κτῆμα ὅλης τῆς ἀνθρωπότητας. **Ὄχι πιά δικαιώματα χωρίς ὑποχρεώσεις, ὄχι πιά ὑποχρεώσεις χωρίς δικαιώματα.** Ὄχι πιά ἀγώνας γιά τήν ἐπιβίωση τοῦ ἰσχυρότερου, ἀλλά ἀγώνας ἐπιβίωσης ἀνάμεσα στό σύνολο τῶν ἀνθρώπων καί τή φύση, γιά τήν ἰδιοποίηση τῆς μεγαλύτερης δυνατῆς ποσότητας φυσικῶν δυνάμεων πρός ὄφελος ὅλης τῆς ἀνθρωπότητας.

Ξέροντας τό κακό, εἶναι εὔκολο νά ξέρουμε καί τό ἀντίδοτο: ἡ ἐπανάσταση γιά τήν ἐπανάσταση.

Τί θά κάνουν οἱ ἐργάτες γιά ν' ἀποκαταστήσουν τήν ἐπαναστατική πορεία;

Δέν εἶναι αὐτός ὁ χῶρος γιά ἕνα ἐπαναστατικό πρόγραμμα, πού ἐξάλ-

λου ἡ ἐπεξεργασία κι ἡ δημοσίευσή του ἔχει γίνει ἀλλοῦ, σ' ἄλλα βιβλία· ἐμεῖς θ' ἀρκεστοῦμε νά τελειώσουμε, παραθέτοντας τά ἀκόλουθα λόγια ἑνός ἐργάτη*, πού εἶναι κι ἡ προμετωπίδα αὐτοῦ τοῦ βιβλίου: **Ὁ ἐργάτης ἔχει φτιάξει τά πάντα κι ὁ ἐργάτης μπορεῖ νά καταστρέψει τά πάντα, γιατί μπορεῖ νά ξαναφτιάξει τά πάντα.**

---

* Μιλώντας τόν Αὔγουστο τοῦ ἴδιου χρόνου μέ τόν Ἔρρικο Μαλατέστα καί μέ ἄλλους πρώην Διεθνιστές στή Μπολώνια, ἔμαθα ὅτι ὁ ἐργάτης πού εἶπε στόν Καφιέρο τά λόγια πού ἀναφέρονται παραπάνω, καί πού ὁ Καφιέρο θέλησε νά τά βάλει σάν προμετωπίδα σ' αὐτό τό βιβλίο του, ἦταν ὁ τροχιστής χειρουργικῶν ἐργαλείων Ἰππόλιτο Νταλβίτ, ἐνεργό μέλος κι ὁ ἴδιος τῆς Διεθνοῦς Ἕνωσης Ἐργαζομένων. (Σημείωση τοῦ Λουίτζι Φάμπρι σέ μιά ἔκδοση τῆς «Σύνοψης», πού κυκλοφόρησε στή Φλωρεντία στά 1913).

«ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ», ΑΝΑΡΧΙΑ ΚΑΙ ΚΟΜΜΟΥΝΙΣΜΟΣ

Πρόλογος στήν ἰταλική ἔκδοση

Ἀναδημοσιεύουμε τό πρῶτο μέρος τοῦ Ντοσσιέ τοῦ Κάρλο Καφιέρο, πού ἀνακάλυψε ὁ Τζιάν Κάρλο Μαφφέι, θαμμένου 90 ὁλόκληρα χρόνια στό ὁμοσπονδιακό ἐλβετικό ἀρχεῖο.

Τό ἐνδιαφέρον αὐτό χειρόγραφο δημοσιεύτηκε σάν μπροσούρα ἀπ' τόν Πιέρ Κάρλο Μασίνι (Βιβλιοθήκη «Μάξ Νεττλώ» — ὁδός Ἁγίου Ἀντωνίου 7/Α, Μπέργκαμο) μαζί μέ ἄλλα γραφτά τοῦ Κ. Καφιέρο: Ἡ προπαγάνδα μέσα ἀπ' τήν δράση, Διάλογος μεταξύ Κρεπαφάμε* καί Σουκιασάνγκουε**, Διάφορα γράμματα.

Σκοπός τῆς δικῆς μας ἀνατύπωσης αὐτοῦ τοῦ ἀνέκδοτου ἔργου τοῦ Κ. Καφιέρο, εἶναι νά γίνει γνωστή ἡ ἀξεπέραστη σκέψη τῶν ἀναρχικῶν πάνω στό πρόβλημα τῆς Ἐπανάστασης, καί στίς διαφορές πού ὑπάρχουν ἀνάμεσα στήν Ἀναρχία καί τόν Κομμουνισμό, διαφορές πού δέν ξεπεράστηκαν ἀκόμα ἀπ' τό χρόνο, μόλο πού πολλά ἄλλαξαν στίς σημερινές συνθῆκες.

Τά προβλήματα πού βάζει ὁ Καφιέρο εἶναι τά ἴδια μ' ἐκεῖνα πού βάζουν σήμερα οἱ ἀναρχικοί· ἀλλά θά πρέπει κι αὐτοί νά τό κάνουν μέ τήν ἴδια καθαρότητα κι ἁπλότητα πού χρησιμοποίησε ὁ Κ. Καφιέρο. «Repetita juvant»***

Πιστόια, Γενάρης 1973 — ΑΟΥΡΕΛΙΟ ΚΕΣΣΑ

---

* Σ. τ. Ε. Ὁ λιμασμένος.

** Σ. τ. Ε. Ὁ αἱμοπότης, ὁ ἄπληστος.

*** Σ. τ. Ε. «Ἡ ἐπανάληψη ὠφελεῖ».

«ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ», ΑΝΑΡΧΙΑ ΚΑΙ ΚΟΜΜΟΥΝΙΣΜΟΣ

Τό ἐπαναστατικό μας ἰδανικό εἶναι τό παλιό ἰδανικό ὅλων ἐκείνων πού δέν ἤθελαν νά ὑποταχθοῦν στήν καταπίεση καί τήν ἐκμετάλλευση, καί τό συνθέτουν, τόσο στή δική μας ἀντίληψη ὅσο καί στήν ἀντίληψη τῶν προγενεστέρων μας, δυό ὄχι λιγότερο παλιοί ὅροι : **Ἐλευθερία** καί **Ἰσότητα**.

Αὐτό τό ἰδανικό, πού εἶναι τόσο παλιό ὅσο κι ἡ ἀνθρώπινη σκλαβιά, δηλαδή, ὅσο κι ἡ ἀνθρωπότητα, ὑλοποιήθηκε πάντοτε περιορισμένα καί μερικά χάρη στίς προσπάθειες τῶν ἀντιδραστικῶν, πού σέ κάθε ἐποχή ἀναχαίτιζαν τήν πορεία τῆς ἐπανάστασης. Σέ πεῖσμα, ὅμως, ὅλων τῶν προηγούμενων καί τῶν τωρινῶν ἀντιδράσεων, αὐτό κατόρθωνε διαδοχικά νά πλαταίνει ἔτσι ὥστε στή δική μας ἐπανάσταση νά ὁδηγεῖται στήν ὑλοποίηση τῆς πιό τέλειας ἐφαρμογῆς του.

Ξέρουμε ἀπ' τήν ἱστορία τοῦ παρελθόντος ὅτι οἱ ἀντιδραστικοί κάθε εἴδους καί κάθε ἐποχῆς, χρησιμοποίησαν ἄπειρες ἀπάτες γιά νά μειώσουν, ν' ἀλλάξουν, καί νά παραχαράξουν τήν ἀληθινή ἀξία τῆς ἐλευθερίας καί τῆς ἰσότητας, δηλαδή, τήν ἀξία τῆς ἴδιας τῆς ἐπανάστασης. Ἔτσι, ἐμεῖς εἴμαστε προειδοποιημένοι ὅτι πρέπει νά παραμερίσουμε τίς κίβδηλες ἀξίες πού ἔχουν ἐπενδυθεῖ σ' αὐτές τίς ἔννοιες καί νά τίς ἐκτιμήσουμε στήν πραγματική τους ἀξία. Μ' αὐτό τόν τρόπο θά γίνουν δεκτές ἀπό μᾶς τούς ἴδιους σά γνήσιο κι ὄχι κίβδηλο νόμισμα.

Εἶναι τά αἰώνια λύτρα τῆς ἀνθρωπότητας πού πρέπει νά πληρώσουμε μ' αὐτά τά δυό πολύτιμα νομίσματα. Κι ἡ ἐπιχείρηση δέ θά τελειώσει, παρά μόνον ὅταν ἡ πραγματική ἀξία θ' ἀνταποκρίνεται στήν ὀνομαστική ἀξία.

Τώρα, ἡ πραγματική ἀξία τῆς ἐλευθερίας καί τῆς ἰσότητας ἐκφράζεται ἀπό μᾶς μέ δυό ὅρους: **Ἀναρχία** καί **Κομμουνισμός**.

Ἑπομένως, θά δεχτοῦμε σάν ἀληθινή μόνον ἐκείνη τήν ἐλευθερία πού θἆναι ἀπόλυτα ὅμοια, ἀπόλυτα ἰσοδύναμη μέ τήν ἀναρχία. Κάθε ἄλλη ἐλευθερία θἆναι γιά μᾶς ψεύτικη καί κίβδηλη. Θά δεχτοῦμε σάν ἀληθινή ἰσότητα μόνον ἐκείνη πού θἆναι ἀπόλυτα ὅμοια, ἀπόλυτα ἰσοδύναμη μέ τόν κομμουνισμό. Κάθε ἄλλη δῆθεν ἰσότητα θἆναι γιά μᾶς ψεύτικη καί κίβδηλη.

Συνακόλουθα, ἄν ἡ ἐλευθερία ἰσοδυναμεῖ γιά μᾶς μέ τήν ἀναρχία κι ἡ ἰσότητα μέ τόν κομμουνισμό, ἡ ἐπαναστατική μας φόρμουλα θἆναι: Ἐπανάσταση = Ἐλευθερία καί Ἰσότητα = Ἀναρχία καί Κομμουνισμός.

Ἡ ἀναρχία κι ὁ κομμουνισμός, σά δύναμη καί ὕλη, εἶναι δυό ὅροι πού θἄπρεπε νά συνθέτουν ἕνα μοναδικό ὅρο, γιατί ἐκφράζουν κι οἱ δυό μιά μόνο ἀντίληψη.

Ἡ ὑποταγή αὐτῶν πού δέν ἔχουν τίποτα, πού ἀντιπροσωπεύουν τή συντριπτική πλειοψηφία τῆς ἀνθρωπότητας, σ' αὐτούς πού κατέχουν τίς

πρῶτες ὖλες καί τά μέσα ἐργασίας, πού εἶναι μιά μικρή μειοψηφία, ἀποτελεῖ τήν πρωταρχική αἰτία κάθε καταπίεσης κι ἐκμετάλλευσης, κάθε ἀνισότητας, δεσποτισμοῦ κι ἀνθρώπινης ἀποκτήνωσης. Ἡ διεκδίκηση τῆς ἐλευθερίας καί τῆς ἰσότητας ὅλων τῶν ἀνθρώπων, σημαίνει νά διεκδικεῖς γιά τήν ἀνθρώπινη κοινότητα τίς πρῶτες ὖλες καί τά μέσα ἐργασίας, πού εἶναι πηγές τῆς ζωῆς ὅλων. Ἀλλά τό θησαυρό πού μᾶς ἔκλεψαν τόν φυλάει τό Κράτος, μέ ὅλη τήν ἐξουσία καί τήν ἔνοπλη δύναμή του, ἐμπόδια πού πρέπει νά συντρίψουμε, ἄν θέλουμε νά ξαναπάρουμε τόν πλοῦτο πού μᾶς ἀνήκει. Καί, συνακόλουθα, ἄν κι οἱ δυό ὅροι τῆς ἐπανάστασής μας εἶναι δίδυμοι, ἡ πρώτη πού βγῆκε ἀπ᾽ τή μήτρα τῆς μάνας εἶναι ἡ ἀναρχία, γιά ν᾽ ἀνοίξει, μέ τή σειρά της, τό δρόμο στόν κομμουνισμό.

* *
*

Ἀναρχία σημαίνει ἔλλειψη ἐξουσίας, ἔλλειψη ἀρχῆς, ἔλλειψη ἱεραρχίας, ἔλλειψη προκαθορισμένης τάξης – τάξης καθορισμένης ἀπ᾽ τούς λίγους κι ἀπ᾽ τούς πρώτους, πού εἶναι νόμος γιά τούς πολλούς καί γιά τούς δεύτερους.

Εἶναι ποτέ δυνατόν νἆναι κανείς ἐλεύθερος ὅταν ὑποτάσσεται σέ μιά ἐξουσία καί σέ μιά ὁποιαδήποτε ἀρχή;

Εἶναι ποτέ δυνατόν νά θεωρεῖται ἐλεύθερος ἐκεῖνος ὁ ἄνθρωπος πού μπορεῖ νά δέχεται διαταγές ἀπό ἕναν ἄλλο ἄνθρωπο; Ποῦ βρίσκεται ἡ ἐλευθερία μας, ὅταν εἴμαστε ἀναγκασμένοι ἀπ᾽ τό νόμο νά συμμορφωνόμαστε σέ μιά προκαθορισμένη τάξη, πού μᾶς γίνεται ἤδη ἀνυπόφορη ἀπό τό γεγονός καί μόνο ὅτι μᾶς ἐπιβλήθηκε; Ἕνας ἀληθινός φίλος τῆς ἐλευθερίας πρέπει νἆναι ἐχθρός κάθε ἐξουσίας, κάθε ἀρχῆς, κάθε καθοδήγησης, κάθε ἀνύψωσης ἀνθρώπου πάνω ἀπό ἄλλους ἀνθρώπους. Πρέπει νἆναι ἐχθρός κάθε νόμου, κάθε προκαθορισμένης τάξης. Κοντολογίς, πρέπει νἆναι ἀναρχικός.

Ἡ ἀληθινή ἐλευθερία πετυχαίνεται μόνο μέσα στήν ἀναρχία, πού εἶναι, κατά συνέπεια, ὁ πρωταρχικός, ἀναγκαῖος ὅρος τῆς ἐπανάστασης. Σήμερα, ἡ ἀναρχία θέλει νά ἐπιτίθεσαι, νά πολεμᾶς καί νά καταστρέφεις τό Κράτος, πού εἶναι ὁ ὀργανισμός ὅλων τῶν κατεστημένων ἐξουσιῶν: τή μεγάλη πολιτική μηχανή πού καταπιέζει τόν ἄνθρωπο, ἐξασφαλίζοντας τήν ἐκμετάλλευσή του. Ἡ ἀναρχία, μέ τήν καταστροφή κάθε ὑφιστάμενης τάξης, ἀπαιτεῖ νά ἐμποδιστεῖ κάθε νέος ὀργανισμός ἐξουσίας, κάθε νέα κυριαρχία, κάθε νέος δεσποτισμός, κάθε στήριγμα ἑνός νέου Κράτους.

Σήμερα, ἡ ἀναρχία ἔχει ἕναν χαρακτήρα ἐπιθετικό καί καταστροφικό. Αὔριο θἄχει ἕνα χαρακτήρα προφυλακτικό καί προστατευτικό. Σήμερα εἶναι

άμεση έπανάσταση, αύριο θάναι έμμεση έπανάσταση, έμπόδιο στήν άντίδραση.

Σήμερα, ή άναρχία είναι άγανάκτηση, μίσος θανάσιμο κι άτέλειωτος πόλεμος έναντίον δλων τών καταπιεστών κι έκμεταλλευτών πού ύπάρχουν στή γή. Είναι ή άπαράγραφτη διεκδίκηση τών καταπιεζόμενων. Είναι τό σύμφωνο τής συμμαχίας τους, ή πολεμική κραυγή τους, ό άδυσώπητος πόλεμος, μέχρι νά πάψει νά ύπάρχει στή γή έστω και ένα άφεντικό, έστω κι ένας έκμεταλλευτής.

Άναρχία σημαίνει άτέλειωτη έξέγερση, άδιάκοπη, ένάντια σέ κάθε κατεστημένη τάξη, πόλεμος ένάντια στό Κράτος καί κάθε έξουσία του, πού διεξάγεται μ' αύτό ή τόν άλλο τρόπο καί μ' δλες τίς δυνατές μορφές. Πόλεμος μέ τό γραφτό, μέ όποιοδήποτε μέσο, μέ πράξεις περιφρόνησης κι έχθρότητας καί, πάνω άπ' δλα, μέ τά δπλα. Άλλ' αύριο, δταν θάχουν συντριβεί δλα τά έμπόδια, άναρχία θά σημαίνει άλληλεγγύη κι άγάπη: τήν άπόλυτη έλευθερία δλων. Θά συνθέτει τό άναγκαίο περιβάλλον γιά τήν άνάπτυξη τής άνθρώπινης εύτυχίας, γιά τήν άνάπτυξη τής άληθινής έλευθερίας καί τής άληθινής ίσότητας, γιά τόν έρχομό καί τήν όριστική έδραίωση τής έπανάστασης μεταξύ τών άνθρώπων. Άναρχία θά σημαίνει αύριο έλεύθερη κι όλοκληρωμένη άνάπτυξη τοΰ άτόμου πού, παρακινημένο μόνο άπ' τίς δικές του όρέξεις, άπ' τίς τάσεις καί τίς συμπάθειές του, θά σχηματίζει μέ τούς άλλους τήν όμάδα, τό σωματείο ή τήν ένωσή του, πού διαμορφώνουν μέ τή σειρά τους τήν κοινότητα, καί πού κι αύτές σχηματίζουν τίς περιφέρειες στά πλαίσια τοΰ έθνους καί τά έθνη στά πλαίσια τής άνθρωπότητας.

Ή άνάγκη τής πάλης ένάντια στούς κοινούς καταπιεστές, οί άνάγκες τής ζωής ίδιαίτερα – άνάγκες παραγωγής καί κατανάλωσης – θά κάνουν οί ίδιες τούς άνθρώπους νά ένωθοΰν στή μεγάλη όμοσπονδία τής άνθρώπινης κοινωνικότητας.

«Όπως είναι παράλογη ή ίεραρχία άνάμεσα στά άτομα, είναι έξίσου παράλογη κι άνάμεσα στίς κοινότητες. Κάθε κοινότητα δέν μπορεί νάναι τίποτ' άλλο άπό μιά έλεύθερη ένωση άτόμων, καί τό έθνος μιά έλεύθερη ένωση κοινοτήτων»[1].

Ή άναρχία είναι ή όμοσπονδία τής ένωσης, ή όργάνωση τής έλευθερίας. Καταπολεμάει τό λαϊκό ή κομμουνιστικό Κράτος, πού θάταν ή συγκέντρωση τής ένότητας, ή όργάνωση τής συλλογικής καταπίεσης.

Ύπάρχουν σοσιαλιστές πού θά δηλώσουν δτι είναι άναγκαίος ό σχηματισμός ένός νέου Κράτους γιά νά πραγματοποιήσει τή χειραφέτηση τοΰ προλεταριάτου.

Όπως οί έχθροί τοΰ άθεϊσμοΰ θέλουν νά διατηρήσουν τό Θεό καί τήν πίστη σ' αύτόν «γιά τό καλό τοΰ λαοΰ», έτσι κι οί σοσιαλιστές έχθροί τής

1. Πιζακάνε, Ή Έπανάσταση, σ. 94

ἀναρχίας - ἀθεϊσμός τῆς γῆς ὅπως ἐκεῖνος τοῦ οὐρανοῦ - θέλουν νά διατηρήσουν τό θεσμό τοῦ Κράτους «γιά τό καλό τοῦ λαοῦ», δηλαδή, γιά νά συνεχίσουν νά τόν καθοδηγοῦνν

Ὁ ἰσχυρισμός τους εἶναι ἡ τελευταία ἀπόπειρα πού γίνεται γιά νά διατηρηθεῖ ἀκόμα μιά φορά ἡ ἀρχή τῆς ἐξουσίας μεταξύ τῶν ἀνθρώπων, κι ἀφοῦ οἱ τελευταῖες προσπάθειες εἶναι οἱ πιό ἀπελπισμένες κι οἱ πιό τολμηρές, πρέπει νά ὁπλιστοῦμε σάν ἀστακοί γιά νά τίς πολεμήσουμε μέ ὅλες μας τίς δυνάμεις.

Δέν μποροῦμε καί δέ θέλουμε ν' ἀμφισβητήσουμε στό ἐλάχιστο τήν καλή τους πίστη. Ἄν καί σέ μερικούς ἀπ' αὐτούς ὑπάρχει κακοπιστία, ἐμεῖς ὀφείλουμε νά τήν ἀποκλείσουμε τελείως. Ἔχουμε τήν πεποίθηση ὅτι ἐνεργοῦν ἐμπνεόμενοι ἀπ' τά πιό εἰλικρινή αἰσθήματα, μέ σκοπό νά πραγματώσουν τή χειραφέτηση τῆς ἀνθρωπότητας· κι ἄν θέλουν νά δώσουν στή νέα κοινωνική τάξη μιάν ἐπίσημη μορφή, ἄν θέλουν νά οἰκοδομήσουν ἕνα νέο Κράτος, αὐτό γίνεται ἀκριβῶς ἐπειδή ἐκτιμοῦν ὅτι μποροῦν ἔτσι νά ἐξασφαλίσουν ἐκεῖνες τίς κατακτήσεις τῆς ἐπανάστασης, πού ἀποτελοῦν τόν τελικό στόχο τῶν κοινῶν μας ἐμπνεύσεων.

Ἀλλά κι οἱ πρῶτοι πατέρες τῆς Ἐκκλησίας δέν εἶχαν ἴσως τόν ἴδιο σκοπό, νά δώσουν, δηλαδή, μιάν ἐπίσημη μορφή στίς ἐμπνεύσεις τῆς χριστιανικῆς ἰδέας; Καί οἱ μεγάλες μορφές ἐκείνης τῆς ἀστικῆς ἐπανάστασης, πού ὑπῆρξε ἀληθινά μεγάλη καί πού ἐπισκιάζεται μόνον ἀπό κείνη τήν ἀκόμα πιό μεγάλη ἐπανάσταση, πού προετοιμάζει σήμερα τό προλεταριάτο, τί προθέσεις εἶχαν τάχα,ψηφίζοντας νόμους, κωδικοποιώντας καί δημιουργώντας ἕνα Κράτος πολύ πιό ἰσχυρό ἀπ' τό μοναρχικό – φεουδαρχικό, πού οἱ ἴδιες ἀνάτρεψαν; Τί προθέσεις εἶχαν τάχα ἐκεῖνοι οἱ ἄνθρωποι, ἄν ὑποθέσουμε ὅτι ἦταν καλοπροαίρετοι, ἔξω ἀπ' τήν ἑδραίωση τῶν ἐπαναστατικῶν τους κατακτήσεων;

Συναντᾶμε συχνά σοσιαλιστές πού χλευάζουν τίς **ἔνδοξες κατακτήσεις** τῆς ἀστικῆς ἐπανάστασης: ἔχουν αὐτό τό δικαίωμα μόνον ἄν εἶναι ἀναρχικοί, ἀλλά ἄν εἶναι ἐξουσιαστές ἡ ὑποστηρικτές τοῦ λαϊκοῦ κράτους, εἶναι τελείως ἄδικο νά περιγελᾶνε αὐτούς πού ἔκαναν χθές ὅτι οἱ ἴδιοι σκοπεύουν νά δημιουργήσουν αὔριο. Παρόλη τήν καλοπιστία τους, ἄν καταφέρουν νά δημιουργήσουν τό δικό τους λαϊκό κράτος, τήν ἴδια στιγμή θἄχουν καταπνίξει τήν ἐπανάσταση, θἄχουν ἀναχαιτίσει τήν πορεία της· κι οἱ χρήσιμες ἐπαναστατικές ἀρχές θά γίνουν ἐπιζήμιες, γιατί θἄχουν βρεῖ, μέ τή σειρά τους, τούς ἐκμεταλλευτές τους, καί θά καταντήσουν γιά μιά πέμπτη τάξη* οἱ ξεφτισμένες, **ἔνδοξες κατακτήσεις** τῆς τέταρτης τάξης. Παρόλη τήν καλοπιστία τους, οἱ ἐξουσιαστικοί σοσιαλιστές, δέ θἆναι λιγότερο ἀντιδραστικοί ἀπ' ὅτι ὑπῆρξαν ὁ παπᾶς γιά τή χριστιανική ἐπανάσταση κι ὁ καπιταλιστής γιά τήν ἀστική ἐπανάσταση. Πῶς θά μποροῦσε τό Κράτος,

---

Σ. τ. Ε. Ὁ συγγραφέας ἐννοεῖ ἐδῶ τήν ἄνοδο μιᾶς κοινωνικῆς τάξης πού παίρνει τήν ἐξουσία καί δημιουργεῖ τό δικό της καθεστώς.

θεσμός κατεξοχήν έπιβλαβής, ν' άποκτήσει τό χάρισμα νά κάνει τό καλό; Μπορεῖ πότε τό καλό νάναι χάρισμα τοῦ καταπιεστῆ ἤ τοῦ τύραννου; – τοῦ βασιλιᾶ, λογουχάρη, ἤ τοῦ Θεοῦ;

Ἄν ὁ Θεός ὑπῆρχε, κάθε ἐπαναστάτης θά συνωμοτοῦσε ὁπωσδήποτε ἐναντίον του, ὅπως συνωμοτεῖ ἐναντίον τοῦ βασιλιᾶ, ἤ θά συμμαχοῦσε μέ τό Σατανά – αὐτή τή λαμπρή μορφή τῆς ἐξέγερσης – γιά νά δράσει ἐναντίον τοῦ πιό ὠμοῦ κι ἐγκληματικοῦ, γιατί εἶναι πιό δεσποτικός κι ἰσχυρός, ἀπ' ὅλους τούς τυράννους.

Οἱ ἐξουσιαστές σοσιαλιστές συνωμοτοῦν ἐναντίον τοῦ βασιλιᾶ καί τῶν ἰσχυρῶν τῆς γῆς, ἐπιτίθονται καί θέλουν ν' ἀνατρέψουν τό ἀστικό Κράτος ... μόνο γιά νά οἰκοδομήσουν στή θέση του ἕνα νέο Κράτος, πού θά διαφέρει ἀπ' τό ἄλλο μόνο στόν τίτλο: Λαϊκό Κράτος!

Ἡ ἐξουσία, κάτω ἀπ' ὁποιαδήποτε μορφή κι ἄν ἐμφανίζεται, θἆναι πάντα ἡ μάστιγα τοῦ ἀνθρώπινου εἴδους. Ἡ θεληστή της δέν μπορεῖ νά ἐκφραστεῖ παρά μόνο μέ νόμους, κι οἱ νόμοι δέν ἐφαρμόζονται χωρίς σμπίρους. Τό ὅτι ἡ ἐξουσία ἀποκαλεῖται λαϊκή, τό ὅτι οἱ νόμοι ἀποκαλοῦνται λαϊκοί, τό ὅτι οἱ σμπίροι ἀποκαλοῦνται φύλακες τῆς ἀσφάλειας, προστάτες τῆς εἰρήνης ἤ φρουροί τῆς ἐλευθερίας, δέν ἀλλάζει καθόλου τήν οὐσία τοῦ πράγματος.

Δέν θέλουμε πιά οὔτε ἐξουσία, οὔτε νόμους, οὔτε σμπίρους. Δέ θέλουμε νά ὑποφέρουμε κανένα ζυγό, ἔστω κιάν εἶναι βαμμένος ἄσπρος, τρίχρωμος ἤ κόκκινος.

«Ἡ ἱεραρχία, ἡ ἐξουσία, ἡ κατάφωρη παραβίαση τῶν νόμων τῆς φύσης, πρέπει νά ξερριζωθοῦν. Ἡ πυραμίδα – ὁ Θεός, ὁ βασιλιάς, οἱ καλύτεροι, οἱ πληβεῖοι – πρέπει νά ἰσοπεδωθεῖ»[2].

Γιά νά ὑποταχθεῖ κανείς στήν ἐξουσία πρέπει νἄχει μιά θρησκευτική πίστη. Μέ βάση ποιά ἀρχή θά ὑποταχθοῦν οἱ μάζες στή δική σας ἐξουσία; Ὅταν ἀκόμα τό μπαστούνι τῆς ἐξουσίας ἦταν ἡ βέργα τοῦ Μωυσῆ, ἤ τό σκῆπτρο τοῦ Καρλομάγνου, τό λατρεύανε· ἀλλά ὅταν γίνεται ἡ δύναμη τῶν ἐμπόρων, ὁ λαός τό σπάζει καί τό ρίχνει στή φωτιά.

Τό λεγόμενο λαϊκό Κράτος θἆταν πολύ πιό καταπιεστικό ἀπ' τό ἀστικό Κράτος, γιατί ὁ δεσποτισμός του θἆταν ἴδιος μέ τόν πολιτικό δεσποτισμό τοῦ τωρινοῦ Κράτους, σύν τό ἄθροισμα τοῦ οἰκονομικοῦ δεσποτισμοῦ ὅλων τῶν καπιταλιστῶν, πού τό κεφάλαιό τους θά πέρναγε στά χέρια τοῦ λαϊκοῦ Κράτους· κι ὅλα αὐτά, πολλαπλασιαζόμενα μέ τήν αὔξηση τοῦ συγκεντρωτισμοῦ, πού εἶναι ἀναγκαῖος στό νέο πολιτικό κι οἰκονομικό Κράτος γιά ὁρισμένο χρόνο, τουλάχιστον.

Δεσποτισμός τοῦ λαϊκοῦ Κράτους = Τωρινός Πολιτικός δεσποτισμός + Οἰκονομικός δεσποτισμός ὅλων τῶν καπιταλιστῶν χ βαθμούς συγκεντρωτισμοῦ.

---

2. Πιζακάνε, Ἡ Ἐπανάσταση, σ. 93.

Καί γιά νά ἱκανοποιηθοῦν οἱ ἀνάγκες αὐτοῦ τοῦ νέου καί φοβεροῦ τέρατος, ποιός νέος καί τερατώδης γραφειοκρατικός μηχανισμός θἆταν ἀναγκαῖο νά δημιουργηθεῖ; Τί στρατιές νεοφώτιστων ὑπάλληλων στά πολύ περίπλοκα κυβερνητικά μυστήρια; Τάξη ξεχωριστή κι ἀνώτερη ἀπ' τό λαό, καί γι' αὐτό μισητή καί τυραννική· αὐτοί οἱ νιόφερτοι τῆς τέταρτης τάξης θἆναι οἱ νέοι καί πιό φοβεροί πολιτικοί καταπιεστές κι οἰκονομικοί ἐκμεταλλευτές· ὄντας νομεῖς τῆς ἐξουσίας καί τοῦ κεφάλαιου, δέ θά μείνουν μέ τά χέρια καθαρά, ὅπως αὐτοί πού μαζεύουν τό μέλι.

Ἀντίο ἀνθρώπινη χειραφέτηση, ἀντίο ἐλευθερία!. Θἄχουμε, ἀντί γιά τήν τρίτη τάξη, τήν κυριαρχία τῆς τέταρτης, πού θά καταπίεζε καί θά ἐκμεταλλευόταν μιά πέμπτη. Κι αὐτοί οἱ ἐργάτες πού θ' ἀνέβαιναν στήν ἐξουσία, θἆταν τόσο πιό ἀπεχθεῖς κι ἀνήθικοι ἀπ' τούς ἀστούς ὅσο αὐτοί ἦτανε ἀπ' τούς εὐγενεῖς τοῦ μεσαίωνα. Γιά μιά ἀκόμα φορά θ' ἀναχαιτίζονταν ἡ πορεία τῆς ἐπανάστασης κι εἴτε καλοπροαίρετα, γιά νά ἐπικυρώσουν τίς κατακτήσεις της, ἤ κακοπροαίρετα, γιά νά τήν ἐκμεταλλευτοῦν ἀκόμα μιά φορά, θά τήν ἔθαβαν μ' ἕνα ὡραῖο ἀντιδραστικό πρόγραμμα, πού θά χάραζαν πάνω στόν τάφο της.

Δέν πρέπει νά πιστεύουμε κανέναν ἀπ' αὐτούς πού λένε ὅτι θέλουν νά κατακτήσουν τό Κράτος, γιά νά τό καταστρέψουν ὅταν τελειώσει ὁ ἀγώνας. «Θέλουν νά καταλάβουν τό φρούριο γιά νά τό γκρεμίσουν». Ὄχι, ὄχι, θέλουν νά μᾶς κοροϊδέψουν, ἄν δέν κοροϊδεύουν τόν ἑαυτό τους.

Ὅλες οἱ κυβερνήσεις, οἱ αὐτοαποκαλούμενες ἀπελευθερωτικές, ὑποσχέθηκαν νά γκρεμίσουν τά φρούρια πού ὑψώθηκαν ἀπ' τήν τυραννία γιά νά κρατοῦν ὑποταγμένο τό λαό· ἀλλά ὅταν ἀνέβηκαν στήν ἐξουσία, ἀντί νά τά γκρεμίσουν, τά ἐνίσχυσαν ἀκόμα περισσότερο γιά νά συνεχίσουν νά τά χρησιμοποιοῦν ἐναντίον τοῦ λαοῦ. Τίς Βαστίλλες τίς γκρεμίζουν οἱ λαοί: οἱ κυβερνήσεις τίς χτίζουν καί τίς συντηροῦν. Ἡ αὐτοκτονία δέν εἶναι κάτι τό φυσιολογικό. Καμιά ἐξουσία, καμιά ἀρχή στόν κόσμο δέν καταστράφηκε ἀπό μόνη της. Κανένας τύραννος δέν γκρέμισε τό φρούριο μόλις μπῆκε μέσα. Ἀπεναντίας, κάθε ἐξουσιαστικός ὀργανισμός, κάθε τυραννία, τείνει πάντα, ἀπ' τή φύση της, νά ἐξαπλωθεῖ, νά ἐπιβεβαιωθεῖ ὁλοένα καί περισσότερο. Ἡ ἐξουσία μεθάει ἀκόμα κι οἱ καλύτεροι, ὅταν ἐπενδυθοῦν μέ ἐξουσία γίνονται οἱ χειρότεροι. «Ὁ μεγαλύτερος ἐραστής τῆς ἐλευθερίας, ὅταν παίρνει τήν ἐξουσία, ἄν δέν εἶναι ἀνίκανος, θέλει νά ὑποτάσσονται ὅλα στή θέλησή του»[3].

Ἡ ἐξουσία φέρνει τόν ἴλιγγο καί τήν τρέλα. Τρελός εἶναι κιόλας ὁ Μαζανιέλο, ὅταν φοράει βασιλικά ροῦχα· τρελός εἶναι ὁ Μικέλε ντί Λάντο ὅταν, σάν πρόεδρος τῆς φλωρεντινῆς δημοκρατίας, ὑποδέχεται τούς

3. Πιζακάνε, Ἡ Ἐπανάσταση, σ. 137.

παλιούς ἐπαναστάτες συντρόφους του μέ σπαθιές· κι ὅμως καί ὁ ἕνας καί ὁ ἄλλος ὅταν ἦταν ξυπόλυτοι, ἦταν οἱ πιό γενναῖοι μαχητές τῆς λαϊκῆς ἐξέγερσης. Ἀνέβηκαν πάνω ἀπ' τούς ἄλλους, κατέλαβαν τήν ἐξουσία κι αὐτό ἔφτασε γιά νά καταντήσουν ἀπό ἐπαναστάτες δειλοί τύραννοι.

Οἱ ἐπαναστατικές ἀρχές πρέπει νά παραμένουν στό λαό γιά νἆναι γόνιμες. Περνώντας στήν κυβέρνηση καί παίρνοντας ἐπίσημη μορφή, σύντομα παρεκκλίνουν, παραμορφώνονται, γίνονται ἀντικείμενο ἐκμετάλλευσης : ἀπό ἐπαναστατικές γίνονται ἀντιδραστικές· ἀπ' τήν ἐλευθερία καί τήν ἰσότητα περνᾶμε στήν καταπίεση καί τήν ἐκμετάλλευση.

Ὄχι, ὄχι· στό φρούριο πρέπει νά ἐπιτεθοῦμε ὅλοι μαζί καί νά τό ἰσοπεδώσουμε, χωρίς νά τό ἰδιοποιηθεῖ κανείς· τό κράτος πρέπει νά τό καταστρέψουμε ὁλοκληρωτικά, πρωτοῦ ἐπιτρέψουμε σέ κάποιον νά γίνει τό νέο ἀφεντικό κι ὁ νέος καταπιεστής.

Ζηλωτές ὑπέρμαχοι τῆς ἐλευθερίας, δέ θά καταθέσουμε τά ὅπλα προτοῦ νά γίνει ἡ ἀναρχία ἕνα τετελεσμένο γεγονός στόν κόσμο· γιατί ἀντίθετα ἀπ' ὅτι θέλουν νά μᾶς δώσουν νά καταλάβουμε μερικοί ὑποστηρικτές τοῦ λαϊκοῦ Κράτους, ἐμεῖς ἔχουμε πολλούς λόγους νά φοβόμαστε γιά τήν ἐλευθερία, κι ὅταν ἀκόμα ἔχει ὑλοποιηθεῖ ἡ ἰσότητα.

Καί λοιπόν ! Δέν βλέπουμε τίς θρησκευτικές κοινότητες, στίς ὁποῖες βασιλεύει ἡ πιό τέλεια ἰσότητα, χωρίς νά ὑπάρχει ἴχνος ἐλευθερίας; Κι αὐτή εἶναι τέλεια ἰσότητα· γιατί ὁ ἀρχηγός ὑποτάσσεται στούς ἴδιους κανονισμούς καί τρώει, ντύνεται καί ζεῖ μέ τόν ἴδιο ἀκριβῶς τρόπο ὅπως κι οἱ ἄλλοι καλόγεροι, ἀπ' τούς ὁποίους δέν ξεχωρίζει παρά μόνο ἀπ' τά πρωτεῖα στή διοίκηση. Κι οἱ ἴδιοι οἱ ὑποστηριχτές τοῦ λαϊκοῦ Κράτους, χωρίς τή δική μας ἀντίθεση, θά ἐγκαθίδρυαν ἕνα κράτος τέλειας ἰσότητας, φυσικά, ἀλλά καί τέλειας γενικῆς καταπίεσης. Στό σχολεῖο, στό στρατώνα, στή φυλακή, ὑπάρχει ἐπίσης μιά ἰσότητα : μιά ἰσότητα καταπίεσης καί δεσποτισμοῦ, ὄχι πολύ διαφορετική ἀπ' αὐτή πού θά δημιουργοῦσαν στό λαϊκό Κράτος.

Μέ τήν ἀνθρώπινη χειραφέτηση, ὁ ἄνθρωπος πρέπει νά ξαναβρεῖ τήν ἱκανότητα νά μπορεῖ νά ἱκανοποιεῖ τέλεια ὅλες του τίς ἀνάγκες, τόσο τίς φυσικές ὅσο καί τίς ἠθικές· τίς ἀπαιτήσεις τοῦ στομαχιοῦ, ὅπως κι ἐκεῖνες τοῦ πνεύματος, πού εἶναι – καί θἆναι ἀκόμα περισσότερο, στά πλαίσια τοῦ νέου πολιτισμοῦ – ἐπιτακτικές ὅπως κι οἱ πρῶτες.

Δέν εἶναι, λοιπόν, στό θέμα τοῦ στομαχιοῦ πού περιορίζεται τό ζήτημα τῆς ἀνθρώπινης χειραφέτησης, ὅπως θἄθελαν νά μᾶς πείσουν μερικοί ἐξουσιαστικοί σοσιαλιστές, γιά νά μποροῦν μετά νά συμπεράνουν ὅτι μέ τήν οἰκονομική ἰσότητα θά θεραπεύονταν ὅλα τά κακῶς κείμενα. Τό στομάχι, φυσικά, παίζει ἕνα σπουδαῖο ρόλο καί κατέχει τήν κύρια θέση, ἀλλά δέν εἶναι τό πᾶν. Ἡ γεμάτη ταίστρα μπορεῖ νἆναι ἡ εὐτυχία τῶν γουρουνιῶν, ἀλλά δέν ἰσχύει τό ἴδιο καί γιά τούς ἀνθρώπους· γιά τούς ἀνθρώπους

χρειάζεται αυτό και πολλά άλλα : όχι μόνο ή χειραφέτηση τού σώματος, άλλά κι έκείνη τού πνεύματος : όχι μόνο ή ίσότητα, άλλά κι ή έλευθερία.

«Μόνο ή έλευθερία μπορεί νά λύσει τό περίπλοκο πρόβλημα, καταργώντας κάθε νόμο, άνακηρύσσοντας έλεύθερη κι άνεξάρτητη κάθε κοινότητα καί κάθε πολίτη, ξεπερνώντας τά έσωτερικά έμπόδια καί τίς διαφορές· τά όρια τών διαφόρων κρατών έξαφανίζονται κι άπ' τήν ίσότητα ξεπηδάει ντέ φάκτο ή ένότητα, πού δέ θάναι έτσι τό άποτέλεσμα μιάς συμφωνίας πού θάχει έπιβληθεί άπό πάνω, άλλά ή φυσική συνέπεια τής κατάργησης κάθε συμφωνίας»[4].

Μερικοί αύτοαποκαλούμενοι έπαναστάτες πιστεύουν ότι δικαιώνουν τέλεια τ' όνομά τους, έπειδή ύποστηρίζουν τή δύναμη καί τά βίαια μέσα. Έμεῖς, πού εἴμαστε ένθερμοι ύποστηρικτές τής βίας, γιατί πιστεύουμε στήν άναπόφευκτη άναγκαιότητά της, γιατί άπό μικροί μάθαμε ότι **χωρίς νά χυθεί αίμα δέν ύπάρχει άπολύτρωση**, πιστεύουμε, μολοντούτο, ότι άν ή έπανάσταση μέχρι σήμερα ύπήρξε, καί γιά λίγο άκόμα θάναι βία, ή βία δέν ήταν, ούτε θάναι πάντα έπανάσταση. Ή βία τών έξεγερμένων μαζών είναι έπανάσταση, άλλά έκείνη πού χρησιμοποιούν ή έξουσία καί τό κατεστημένο είναι άντεπανάσταση, είναι άντίδραση. Ή πρώτη σπάζει τά δεσμά καί καταστρέφει· ή δεύτερη δεσμεύει κι άνοικοδομεί· ή πρώτη δέν μπορεί, άπό τή φύση της, παρά νά παράγει τό καλό· ή δεύτερη δέ διαθέτει παρά τή δύναμη τού κακού.

Τό νά ρυθμίζεις, νά κανονίζεις, νά νομοθετείς καί νά καθοδηγείς είναι πράγματα διαμετρικά άντίθετα μέ τήν έπανάσταση· ή ίδέα μιάς έπανάστασης ρυθμιζόμενης ή διευθυνόμενης είναι τόσο άντιφατική, όσο έκείνη τού καλού πού γεννιέται άπ' τήν έξουσία.

Έκείνο πού πρέπει πρώτα άπ' όλα νά μάς άπασχολεί στήν έπανάσταση, είναι ή κατεδάφιση κι ή καταστροφή ώς τήν πλήρη κι όριστική έδραίωση τής έπανάστασης πού, όταν πάψει πιά ν' άναχαιτίζεται, θά συνεχίσει άπό μόνη της τό έργο τού άδιάκοπου μετασχηματισμού.

Ό Μπακούνιν λέει : «Στήν έπανάσταση εἴμαστε έχθροί μέ κάθε τί πού συνδέεται μέ τό έξουσιαστικό σύστημα, μέ κάθε άξίωση γιά έπίσημη διοίκηση τού λαού κι έπομένως, μέ κάθε τί πού όνομάζεται έπαναστατική δικτατορία ή προσωρινή κυβέρνηση, έχοντας πειστεί ότι κάθε κυβερνητική έξουσία, κι όταν άκόμα λέγεται έπαναστατική ή προσωρινή, δέν μπορεί νά έχει άλλο σκοπό άπ' τή διαιώνισή της. Οί έπαναστάσεις γίνονται άπ' τό λαό, δέν μπορούν νά βασίζονται παρά μόνο σ' αύτόν, καί κάθε έξουσία πού δημιουργείται πάνω άπ' τό λαό, είναι μοιραία έναντίον του. Καθώς έμεῖς τρέφουμε άπόλυτη έμπιστοσύνη στά ένστικτα τών λαϊκών μαζών, τό δικό

---

4. Πιζακάνε, Ή Έπανάσταση, σ. 66.

μας μέσο γιά τήν έπανάσταση είναι ή **όργανωμένη άποδέσμευση** αὐτῶν πού όνομάζονται **έπικίνδυνα πάθη**, κι ή καταστροφή έκείνου πού στήν ίδια τήν άστική γλώσσα **όνομάζεται δημόσια τάξη**. Ἐμεῖς ἐπικαλούμαστε τήν άναρχία, αὐτή τήν ἐκδήλωση τῆς ζωῆς καί τῶν λαϊκῶν πόθων, άπ' τήν όποία πρέπει νά ξεπηδήσουν, μέ τήν ἐλευθερία καί διαμέσου αὐτῆς, ή άληθινή ίσότητα όλων, ή νέα τάξη πού θά στηρίζεται στήν όλοκληρωμένη άνάπτυξη καί τήν ἐλεύθερα όργανωμένη ἐργασία όλων, κι ή ίδια ή δύναμη τῆς έπανάστασης»[5].

Μερικοί άπ' τούς άντιπάλους μας μᾶς κατηγοροῦν συχνά ὅτι δέν ἔχουμε ἕνα πρόγραμμα. Ἄν μ' αὐτό ἐννοοῦν μιά νέα φόρμα, ἐπεξεργασμένη ὡς τήν παραμικρή λεπτομέρεια, στήν όποία θέλουμε νά βάλουμε όλη τήν άνθρωπότητα, εἴτε μέ τό καλό ἤ μέ τό ζόρι, τότε τό νά μᾶς λένε ὅτι δέν ἔχουμε πρόγραμμα, εἶναι σά νά μᾶς δίνουν άπόλυτο δίκιο, νά μᾶς χαρακτηρίζουν άληθινούς φίλους τῆς έπανάστασης, άναρχικούς, ὅπως κι ἐμεῖς ύπερηφανευόμαστε ὅτι εἴμαστε[6]. Ἀλλά ἄν μ' αὐτό ἐννοοῦν ἕνα τέρμα μέ τό δρόμο πού μᾶς όδηγεῖ ἐκεῖ, ἕνα σκοπό μέ τά μέσα πού χρειάζονται γιά νά τόν φτάσουμε, μιά άγωνιστική σημαία γιά τήν ζωή καί τό θάνατο, ἕνα ίδανικό τῆς ζωῆς μας, τότε θ' άπαντήσουμε ὅτι ή κατηγορία εἶναι κακόπιστη, γιατί ἐμεῖς ἔχουμε ἕνα πρόγραμμα, ξεκάθαρο, σαφές, καί άκριβές.

Ἡ πρώτη λέξη στό πρόγραμμά μας εἶναι ή άναρχία, πού άποτελεῖ, μποροῦμε νά ποῦμε, τήν πεμπτουσία του, καί πού όλα μποροῦν νά ἐκφραστοῦν μέσα άπ' αὐτή. Ἄν, ὅπως εἴπαμε, ή οίκονομική ίσότητα εἶναι κάθε άλλο παρά άδύνατη χωρίς ἐλευθερία, ή άναρχία, άντίθετα, άπαιτεῖ τήν πιό τέλεια ίσότητα άνάμεσα στούς άνθρώπους.

Ὄχι μόνο τό ίδανικό, άλλά κι ή πρακτική μας κι ή ἐπαναστατική μας ήθική, περιέχονται άναγκαστικά στήν άναρχία, ή όποία διαμορφώνει ἔτσι όλο τό ἐπαναστατικό μας εἶναι. Γι' αὐτό καί μεῖς τήν ἐπικαλούμαστε σάν τό τέλειο καί καθοριστικό γεγονός τῆς ἐπανάστασης : τήν ἐπανάσταση γιά τήν ἐπανάσταση.

Σ' ἐμᾶς τούς άναρχικούς ἔχει άνατεθεῖ άποκλειστικά ή άποστολή τῆς καταστροφῆς. Μπορεῖ νά πεθάνουμε σέ μιά άψιμαχία ἤ μέ τούς πρώτους πυροβολισμούς τῆς μεγάλης μέρας· μπορεῖ σέ μερικούς άπό μᾶς νά δοθεῖ ή εὐκαιρία ν' άντικρύσουν τά πρῶτα χαράματα τοῦ Ἀνθρώπινου γεγονότος.

---

5. Μπακούνιν. **Πρόγραμμα τῆς Σοσιαλιστικῆς Ἐπαναστατικῆς Ἀδελφότητας.** Ἀπ' τό άρχικό κείμενο πού γράφτηκε άπ' τόν ίδιο τόν Μπακούνιν τό Σεπτέμβρη 1872 στή Ζυρίχη. Αὐτό τό πρόγραμμα θά δημοσιευτεῖ όλόκληρο σέ μιά βιογραφία τοῦ Μπακούνιν, πού σκοπεύω νά ἐκδώσω μετά άπ' αὐτό τό ἔργο.

6. Ἕνας άναρχικός άντιπρόσωπος στό Συνέδριο τῆς Χάβρης δήλωσε παρουσιάζοντας τήν ἐξουσιοδότησή του, ὅτι τό μοναδικό καταστατικό τῆς ἕνωσής του ἦταν νά μήν ἔχει κανένα καταστατικό.

Καί στίς δυό περιπτώσεις, θά πεθάνουμε ικανοποιημένοι. Ικανοποιημένοι έπειδή βοηθήσαμε στήν όριστική καταστροφή αύτοῦ τοῦ ἄδικου, σκληροῦ, κι ἄτιμου κόσμου πού καταρρέοντας, θά μᾶς θάψει στόν πιό ἔνδοξο τάφο πού φτιάχτηκε ποτέ γιά άγωνιστές.

Ἄλλοι ἄνθρωποι θά γεννηθοῦν ἀπ' τά ἴδια τά σπλάχνα τῆς γόνιμης ἐπανάστασης, γιά ν' ἀναλάβουν τό καθῆκον τῆς ύλοποίησης τοῦ θετικοῦ κι όργανικοῦ μέρους τῆς ἀναρχίας.

Μῖσος, πόλεμος καί καταστροφή γιά μᾶς, ἀγάπη, εἰρήνη κι εὐτυχία γι' αὐτούς.

* *

*

Κομμουνισμός σημαίνει κοινότητα ὅλων τῶν ἀγαθῶν: κοινότητα ὅλου τοῦ ὑπάρχοντος πλούτου, πού χρησιμοποιεῖται ἀπό κοινοῦ τόσο στήν παραγωγή ὅσο καί στήν κατανάλωση.

Κομμουνισμός, σήμερα, πρίν ἀπ' τήν ἐπανάσταση, σημαίνει ἐπίθεση στήν ἰδιοκτησία· αὔριο, στήν ἐπανάσταση, θά σημαίνει κατάκτηση τῆς ἰδιοκτησίας καί τῆς γῆς ἀπ' τό λαό· μεθαύριο, μόλις ὁλοκληρωθεῖ τό κίνημα, κομμουνισμός θά σημαίνει κοινή ἀπόλαυση ὅλου τοῦ ὑπάρχοντος πλούτου ἀπ' ὅλους τούς ἀνθρώπους, σύμφωνα μέ τήν ἀρχή : **Ἀπ' τόν καθένα μέ τίς ἱκανότητές του, στόν καθένα σύμφωνα μέ τίς ἀνάγκες του· δηλαδή, ἀπ' τόν καθένα καί στόν καθένα κατά βούληση.**

Ἀρχίζουμε, πρῶτα ἀπ' ὅλα, παρατηρώντας ὅτι ἡ κατάκτηση κι ἡ ἀπόλαυση ὅλου τοῦ ὑπάρχοντος πλούτου πρέπει νἆναι, κατά τή γνώμη μας, ἔργο τοῦ ἴδιου τοῦ λαοῦ. Ἐπειδή ὁ λαός, ἡ ἀνθρωπότητα, δέν εἶναι ἕνα ἄτομο, πού μπορεῖ νά πάρει καί νά κρατήσει στά χέρια του ὅλο τόν ὑπάρχοντα πλοῦτο, οἱ κρατικοί κομμουνιστές κατάληξαν στό συμπέρασμα ὅτι πρέπει νά διοριστοῦν ἀντιπρόσωποι, θεματοφύλακες τοῦ κοινοῦ πλούτου : νά φτιάξουμε, μέ ἄλλα λόγια, μιά ὁλόκληρη τάξη διευθυντῶν τῆς κοινῆς οἰκονομίας. Ἐμεῖς δέ συμφωνοῦμε μ' αὐτή τήν ἄποψη. Δέ θέλουμε μεσάζοντες, δέ θέλουμε ἀντιπροσώπους, πού καταλήγουν πάντα ν' ἀντιπροσωπεύουν μόνο τούς ἑαυτούς τους. Δέ θέλουμε μεσίτες τῆς ἰσότητας, οὔτε μεσίτες τῆς ἐλευθερίας· δέ θέλουμε νέο Κράτος, ἔστω κι ἄν ὀνομάζεται λαϊκό καί δημοκρατικό, ἐπαναστατικό ἤ προσωρινό.

Ὁ κοινός πλοῦτος, πού εἶναι διάσπαρτος σ' ὅλη τή γῆ, ἄν καί ἀνήκει δικαιωματικά σ' ὅλη τήν ἀνθρωπότητα, θά χρησιμοποιηθεῖ ἀπό κοινοῦ ἀπό κείνους πού θά βρεθοῦν κοντά του καί θἆναι σέ θέση νά τόν χρησιμοποιήσουν. Εἶναι ἡ φυσική ἐξουσιοδότηση πού κάνει ὅλη ἡ ἀνθρωπότητα σ' ἕνα μέρος της, ν' ἀσκήσει ἕνα μέρος τοῦ συνολικοῦ της δικαιώματος πάνω στόν ὑπάρχοντα πλοῦτο. Οἱ ἄνθρωποι αὐτῆς τῆς χώρας θά χρησιμοποιήσουν

τή γῆ, τίς μηχανές, τά ἐργαστήρια, τά σπίτια κ.λ.π., αὐτῆς τῆς χώρας καί θά ἐξυπηρετηθοῦν ὅλοι ἀπό κοινοῦ. Ἕνα μέρος τῆς ἀνθρωπότητας θ' ἀσκήσει ἐδῶ τό δικαίωμά του, ντέ φάκτο κι ἄμεσα, πάνω σ' ἕνα μέρος τοῦ ἀνθρώπινου πλούτου. Ἀλλά ἄν ἕνας κάτοικος τοῦ Πεκίνου ἐρχόταν σ' αὐτή τή χώρα, θἄχε τά ἴδια δικαιώματα μέ τούς ἄλλους: θ' ἀπολάμβανε ἀπό κοινοῦ μέ τούς ἄλλους ὅλο τόν πλοῦτο τῆς χώρας, μέ τόν ἴδιο τρόπο πού θά τό ἔκανε καί στό Πεκίνο.

Ἡ συγκέντρωση τῶν ἀτόμων τοῦ ἴδιου ἐπαγγέλματος, πού ἀπαιτεῖται, φυσικά, ἀπ' τό μεγάλο ἐργοστάσιο ἤ τό μεγάλο μηχανοποιημένο ἐργαστήρι, θά δημιουργήσει τό λεγόμενο συνεταιρισμό, ἑταιρία ἤ ἐπαγγελματικό τμῆμα, πού πιθανόν νἄναι ἡ μορφή μέ τήν ὁποία θά ὀργανωθεῖ ἡ ἐργασία στήν κοινότητα: Ἀλλά ἄν αὐτός ὁ συνεταιρισμός ἤ ἐπαγγελματικό τμῆμα, θά κρατάει καί θά χρησιμοποιεῖ τό μέρος τοῦ κεφάλαιου πού χρειάζεται, αὐτό δέ σημαίνει ὅτι εἶναι κι ὁ ἰδιοκτήτης. Τό δικαίωμα τῆς ἰδιοκτησίας παραμένει ἀναπόσπαστο κι ἀδιαίρετο ἀπ' ὅλη τήν ἀνθρωπότητα κι ἐμεῖς δέ θά ὑποστηρίξουμε ποτέ τή συνεταιριστική ἰδιοκτησία περισσότερο ἀπ' τήν κρατική ἰδιοκτησία. Τί ὡραία δουλειά θά κάναμε, στ' ἀλήθεια, ἄν καταστρέφαμε τό Κράτος γιά νά τό ἀντικαταστήσουμε μέ πολλά μικρά Κράτη! Θά σκοτώναμε τό δράκο μέ τό ἕνα κεφάλι, γιά νά τόν ἀντικαταστήσουμε μ' ἕναν ἄλλο μέ χίλια κεφάλια! Ὄχι, τό εἴπαμε καί δέ θά σταματήσουμε νά τό ἐπαναλαμβάνουμε: δέ θέλουμε μεσάζοντες, δέ θέλουμε πράκτορες καί μαστρωπούς, πού στό τέλος γίνονται πάντα τ' ἀληθινά ἀφεντικά: ἐμεῖς θέλουμε νά βρίσκεται **ἄμεσα** στά χέρια τοῦ λαοῦ ὅλος ὁ πλοῦτος πού ὑπάρχει, καί νά παραμένει στά στιβαρά του μπράτσα, κι ὁ ἴδιος ὁ λαός ν' ἀποφασίζει τόν καλύτερο τρόπο γιά νά τόν ἀπολαύσει, τόσο στήν παραγωγή ὅσο καί στήν κατανάλωση.

Ἀλλά γεννιέται τό ἐρώτημα: θά μπορέσει νά ὑλοποιηθεῖ ὁ κομμουνισμός; θά ἔχουμε ἀρκετά προϊόντα γιά νά ἐπιτρέψουμε στόν καθένα νά παίρνει ὅτι θέλει, χωρίς ν' ἀπαιτοῦμε ἀπ' τά ἄτομα περισσότερη ἐργασία ἀπ' ὅση ἐκεῖνα θά θέλουν νά προσφέρουν;

Ναί, ἀπαντοῦμε. Φυσικά καί θά μπορέσουμε νά ἐφαρμόσουμε τήν ἀρχή: Ἀπ' τόν καθένα καί στόν καθένα κατά βούληση· γιατί στή μελλοντική κοινωνία, ἡ παραγωγή θἄναι τόσο ἄφθονη, πού δέ θά ὑπάρχει ἡ παραμικρή ἀνάγκη νά περιορίσουμε τήν κατανάλωση, οὔτε νά ζητοῦμε ἀπ' τούς ἀνθρώπους περισσότερη δουλειά ἀπ' ὅση θά μποροῦν ἤ θά θέλουν νά προσφέρουν.

Αὐτή τήν τεράστια αὔξηση τῆς παραγωγῆς, πού δέν εἶναι δυνατόν σήμερα οὔτε κάν νά φανταστοῦμε, μποροῦμε νά τή μαντέψουμε ἐξετάζοντας τά αἴτια πού θά τήν προκαλέσουν, καί τά ὁποῖα μποροῦν νά συνοψιστοῦν στά ἑξῆς τρία βασικά:

1. Ἡ ἁρμονία τῆς συνεργασίας στούς διάφορους κλάδους τῆς ἀνθρώπινης δραστηριότητας, πού θ' ἀντικαταστήσει τόν ἀγώνα τοῦ τωρινοῦ ἀνταγωνιστικοῦ συστήματος.

2. Ἡ ἀθρόα εἰσαγωγὴ κάθε εἴδους μηχανῶν.

3. Ἡ σημαντικὴ ἐξοικονόμηση ἐργατικῆς δύναμης, πρώτων ὑλῶν καὶ μέσων ἐργασίας, ποὺ θὰ προκύψει ἀπ' τὴν κατάργηση τῆς βλαβερῆς κι ἄχρηστης παραγωγῆς.

Σήμερα, στὸ καπιταλιστικὸ σύστημα παραγωγῆς, ὅλα εἶναι ἀνταγωνισμός, ἀγώνας : ἀκατάπαυστος ἀγώνας ποὺ γίνεται μεταξὺ καπιταλιστῶν, μεταξὺ ἐργατῶν, καὶ μεταξὺ ἐργατῶν καὶ καπιταλιστῶν : ἀγώνας μεταξὺ ἀνθρώπων, περιφερειῶν, ἐθνῶν. Εἶναι ἕνας ἀδυσώπητος πόλεμος, στὸν ὁποῖο ὁ θάνατος τοῦ ἑνὸς εἶναι ἡ ζωὴ τοῦ ἄλλου.

Ἕνας ἐργάτης βρίσκει δουλειὰ ἐκεῖ ποὺ τὴν ἔχασε κάποιος ἄλλος. Ὁ καπιταλιστὴς πλουτίζει μὲ τὴν εἰσαγωγὴ μιᾶς μηχανῆς, ἐνῶ χιλιάδες ἐργάτες βρίσκονται στὸ δρόμο· μία ἢ περισσότερες βιομηχανίες εὐδοκιμοῦν, ἐνῶ ἄλλες χρεωκοποῦν· εἶναι καπιταλιστὴς πλουτίζει γιὰ τὸν ἴδιο λόγο ποὺ ἄλλοι, ἀντίθετα, χρεωκοποῦν.

Στὴ μελλοντική, λοιπόν, κοινωνία, ὅπως εἴπαμε παραπάνω: ὄχι πιὰ ἀγώνας μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων, ἀλλὰ κοινὸς ἀγώνας ὅλων τῶν ἀνθρώπων ἑνωμένων, γιὰ μεγαλύτερες κατακτήσεις καὶ γιὰ τὴ μεγαλύτερη ἐκμετάλλευση τῶν φυσικῶν δυνάμεων. Ὄχι πιὰ ὁ καθένας γιὰ τὸν ἑαυτό του ἐναντίον ὅλων, κι ὅλοι ἐναντίον τοῦ καθένα· ἀλλὰ ὁ καθένας γιὰ ὅλους κι ὅλοι γιὰ τὸν καθένα. Κάθε ἄνθρωπος μπορεῖ νὰ φανταστεῖ τὴ μεγάλη ἀλλαγὴ ποὺ θὰ ἔχουμε στ' ἀποτελέσματα τῆς παραγωγῆς. Πόσο θ' αὐξηθεῖ ἡ παραγωγὴ ὅταν κάθε ἄνθρωπος, ἀντὶ νὰ πρέπει ν' ἀγωνίζεται ἐναντίον τῶν ἄλλων, θὰ βοηθιέται ἀπ' αὐτούς, ἔχοντάς τους ὄχι πιὰ ἐχθρούς, ἀλλὰ συνεργάτες; Ἂν ἡ ἁπλὴ συνεργατικὴ δουλειὰ 10 ἀνθρώπων, φέρνει ἀποτελέσματα ποὺ εἶναι ἀδύνατο νὰ τὰ φέρει ἡ δουλειὰ ἑνὸς ἀνθρώπου, πόσο μεγάλα θἆναι τ' ἀποτελέσματα ποὺ θὰ προκύψουν ἀπ' τὴ μεγάλη συνεργασία ὅλων τῶν ἀνθρώπων, ποὺ ἐργάζονται σήμερα μέσα σὲ μιὰ κατάσταση συνεχοῦς κι ἀμοιβαίας ἐχθρότητας; Κι οἱ μηχανές; Ἡ ἐμφάνιση αὐτῶν τῶν ἰσχυρῶν μέσων ἐργασίας, ὅσο σημαντικὴ κι ἂν μᾶς φαίνεται σήμερα, δὲν εἶναι σχεδὸν τίποτα, σὲ σύγκριση μ' αὐτὸ ποὺ θ' ἀντιπροσωπεύει στὴν ἐπερχόμενη κοινωνία.

Ἡ εἰσαγωγὴ τῶν μηχανῶν, σήμερα, ἐμποδίζεται συχνὰ ἀπ' τὸ συμφέρον τοῦ καπιταλιστῆ, ὁ ὁποῖος «κάνει τοὺς ὑπολογισμούς του μὲ βάση τὴ διαφορὰ τῆς ἀξίας μεταξὺ τῶν μηχανῶν καὶ τῆς ἐργατικῆς δύναμης, ποὺ αὐτὲς μποροῦν νὰ ὑποκαταστήσουν»[7].

Σήμερα, οἱ μηχανὲς δὲν ἔχουν σὰ σκοπὸ νὰ ἐλαφρώσουν τὸν κόπο τοῦ ἐργάτη, ἀλλὰ μόνο νὰ δημιουργήσουν μεγαλύτερες ποσότητες ὑπεραξίας, γιὰ νὰ διογκώνεται ὁλοένα καὶ περισσότερο τὸ κεφάλαιο[8]. Εἶναι, λοιπόν, ἡ ὠφέλεια, τὸ τόσο τοῖς ἑκατὸ τοῦ κέρδους, ἡ μόνη αἰτία ποὺ μπορεῖ νὰ τὶς

---

7. Μάρξ, **Τὸ Κεφάλαιο**, σ. 170 (Γαλ. ἐκδ.).

8. Στὸ ἴδιο, σ. 161.

κάνει σήμερα άποδεκτές. Πόσες μηχανές στέκονται χωρίς νά χρησιμοποιηθοῦν στό ἐλάχιστο, ἐπειδή ἡ χρήση τους θά κόστιζε στόν καπιταλιστή περισσότερο ἀπ' ὅτι τοῦ κοστίζει ἡ ἐργατική δύναμη, πού θάπρεπε ν' ἀντικατασταθεῖ ἀπ' αὐτές τίς μηχανές! Ἡ πιό εὐτελής κι ἄθλια κατάσταση τοῦ ἐργάτη, πού κάνει τίς πιό κοπιαστικές δουλειές, εἶναι ἀκριβῶς ὁ λόγος πού ἐμποδίζει τήν εἰσαγωγή τῶν μηχανῶν, σ' αὐτοῦ τοῦ εἴδους τίς δουλειές. Ὁ καπιταλιστής ἀγοράζει τότε τήν ἐργατική δύναμη σέ μιά τιμή τόσο χαμηλή πού δέ θάχε κανένα συμφέρον νά κάνει αὐτές τίς δουλειές μέ τή βοήθεια τῶν μηχανῶν. «Αὐτό συμβαίνει καί στήν Ἀγγλία, τή χώρα τῶν μηχανῶν, ὅπου ἡ ἀνθρώπινη δύναμη σπαταλιέται γιά μικροπράγματα μέ τό μεγαλύτερο κυνισμό»[9].

Ἀπ' αὐτό φαίνεται ἡ ἠλιθιότητα ἐκείνων πού, κάνοντας τούς πνευματώδεις, ἀντιτάσσουν σάν ἐπιχειρήματα : Ποιός θά σκουπίζει τούς δρόμους; Ποιός θ' ἀδειάζει τούς βόθρους; κ.λ.π. Ὅλα αὐτά θά τά κάνουν οἱ μηχανές, πού δέ θά ἐπινοοῦνται πιά καί δέ θά χρησιμοποιοῦνται μόνο σέ συνάρτηση τοῦ φυσικοῦ κι ἠθικοῦ κόπου ἑνός συγκεκριμένου εἴδους ἐργασίας.

Ὁ ἴδιος ὁ ἐργάτης, σήμερα, εἶναι ἐχθρός τῶν μηχανῶν, καί μέ τό δίκιο του, γιατί ἀποτελοῦν γι' αὐτόν πεινασμένους δράκους πού ἔρχονται γιά νά τόν ὑποβιβάσουν, νά τόν βασανίσουν, νά τόν συντρίψουν. Ἀλλά πόσο μεγάλο θάταν τό ἐνδιαφέρον του ν' αὐξηθεῖ ὁ ἀριθμός τους, ὅταν, ὄχι πιά σάν ὑπηρέτης τῶν μηχανῶν, ἀλλά μέ τίς μηχανές στήν ὑπηρεσία του, θά δουλεύει γιά δικό του λογαριασμό;

Τέλος, πρέπει νά πάρουμε ὑπόψη τή μεγάλη οἰκονομία πού θά προκύψει στά τρία στοιχεῖα τῆς ἐργασίας : τή δύναμη, τήν πρώτη ὕλη, καί τά μέσα ἐργασίας, πού σήμερα σπαταλιοῦνται φοβερά σέ μιά παραγωγή ἀπόλυτα ἄχρηστη, ἄν ὄχι βλαβερή, γιά τήν ἀνθρωπότητα. Ἡ ἀπαρίθμηση θάταν ἀτέλειωτη, ἀλλά θ' ἀρκεστοῦμε ν' ἀναφέρουμε τό στρατό καί τό πολεμικό ναυτικό, καί τόν ἀντίστοιχο ὁπλισμό τους: τήν κατασκευή καί τή συντήρηση τῶν φρουρίων, τῶν στρατώνων, τῶν ναύσταθμων, τῶν ὁπλοστασίων, τῶν κανονιῶν κι ὅτι ἄλλο χρειάζεται γιά τόν πόλεμο· τίς φυλακές κι ὅτι ἀφορᾶ τήν ἀστυνομία καί τή δικαιοσύνη· τίς ἐκκλησίες κι ὅτι ἀφορᾶ τή λατρεία. Καί χωρίς νά ἐπεκταθοῦμε περισσότερο, ὁ καθένας μπορεῖ νά δεῖ καθαρά πόσα μπράτσα, πόσες πρῶτες ὗλες καί μέσα ἐργασίας ἀπασχολοῦν ὅλα αὐτά τά πράγματα, πού εἶναι τόσο ἐπιζήμια γιά τήν ἀνθρωπότητα. Κι ἐπίσης, πόσο γενναιόδωρη θάταν ἡ παραγωγή χρήσιμων πραγμάτων γιά ὅλους, ὅταν θά χρησιμοποιηθοῦν γι' αὐτό τό σκοπό ἀπ' τήν ἀνθρωπότητα ὅλες οἱ δυνάμεις, ὅλες οἱ πρῶτες ὗλες κι ὅλα τά μέσα ἐργασίας.

Αὐτή ἡ ἐξοικονόμηση δύναμης, πρώτων ὑλῶν καί μέσων ἐργασίας, θά ὑλοποιηθεῖ ἀμέσως μόλις ἀρχίσει ἡ ἐπανάσταση· γι' αὐτό τό λόγο δέν πρέπει νά φοβόμαστε ὅτι στήν ἀρχή θάχουμε ἔλλειμμα στήν παραγωγή,

9. Μάρξ, στό ἴδιο, σ. 170.

ἐπειδὴ δὲ θἄχει ἀκόμα αὐξηθεῖ ὁ ἀριθμός τῶν μηχανῶν. Ἀρκεῖ νά ρίξουμε μιά ματιά στίς στατιστικές τῆς κατανάλωσης τῆς ἄρχουσας τάξης γιά νά πειστοῦμε.

Ἕνας ἀπ' τούς ἐπιφανεῖς ἀνθρώπους πού περιγράψανε τή γῆ εἶπε : «Ἡ γῆ εἶναι τόσο μεγάλη ὥστε μποροῦμε νά χωρέσουμε ὅλοι στήν ἀγκαλιά της, εἶναι ἀρκετά πλούσια ὥστε νά ζήσουμε ὅλοι μέ ἄνεση. Μπορεῖ νά μᾶς προσφέρει ἀρκετά ἰννώδη φυτά γιά νά ντυθοῦμε ὅλοι, κι ἔχει ἀρκετές πέτρες κι ἄργιλλο γιά νά χτιστοῦν σπίτια γιά ὅλους. Ὑπάρχει θέση γιά ὅλους τούς ἀδελφούς στή δεξίωση τῆς ζωῆς. Αὐτό εἶναι τό γεγονός στήν οἰκονομική του ἁπλότητα»[10].

Ναί, ὁ κομμουνισμός εἶναι ἐφικτός. Θά μποροῦμε νά ἐπιτρέψουμε στόν καθένα νά παίρνει κατά βούληση ὅτι χρειάζεται, γιατί θά ὑπάρχουν ἀρκετά γιά ὅλους· δέ θά ὑπάρχει πιά ἀνάγκη ν' ἀπαιτοῦμε περισσότερη δουλειά ἀπ' ὅση ὁ καθένας θά θέλει νά προσφέρει, γιατί θά ὑπάρχουν πάντοτε ἀρκετά προϊόντα γιά τό αὔριο.

Αὐτή ἡ ἀφθονία εἶναι πού, μεταφέροντας τήν ἀναγκαιότητα τῆς ἐργασίας γιά τήν ἐπιβίωση ἀπ' τό ἄτομο στό σύνολο, ἀπελευθερώνει τήν ἀτομική ἐργασία ἀπό κάθε καταπιεστικό κι ὑποδουλωτικό χαρακτηρισμό, ἀφήνοντάς της μόνο τό θέλγητρο μιᾶς φυσικῆς κι ἠθικῆς ἀνάγκης, ἀπόλυτα ἴσης μέ ὅλες τίς ἄλλες, γιά μιά ὁλοκληρωμένη ἀνθρώπινη ἀνάπτυξη : νά μελετᾶμε, νά συμβιώνουμε μέ τή φύση, νά θαυμάζουμε τήν ὀμορφιά τῶν ἔργων τέχνης, νά ἀγαπᾶμε κ.λπ.

Δέν μᾶς ἀρκεῖ νά δείξουμε ὅτι ὁ κομμουνισμός εἶναι ἐφικτός· πρέπει ἐπίσης ν' ἀποδείξουμε ὅτι εἶναι κι ἀναγκαῖος. Ὄχι μόνο πρέπει νάσαι κομμουνιστής, ἀλλά πρέπει νάσαι ἔστω καί μέ κίνδυνο νά μήν πετύχεις τό σκοπό τῆς ἐπανάστασης.

Πραγματικά, ἄν μετά τήν κολλεκτιβοποίηση τῶν μέσων ἐργασίας, διατηρήσουμε τήν ἀτομική ἰδιοποίηση τῶν προϊόντων τῆς ἐργασίας, θά πρέπει ἀναγκαστικά νά διατηρήσουμε καί τό χρῆμα ἤ κάτι ἰσοδύναμο, νά ἐπιτρέψουμε, δηλαδή, μιά συσσώρευση πλούτου, λίγο πολύ μεγάλου, σύμφωνα περίπου μέ τήν ἀξία ἤ καλύτερα τήν ἱκανότητα τῶν ἀτόμων.

Αὐτοί πού θά φτάσουν νά κατέχουν περισσότερο πλοῦτο, θ' ἀνέβουν σ' ἕνα ἐπίπεδο ἀνώτερο ἀπ' τῶν ἄλλων, κι ἡ ἰσότητα θά ἐξαφανιστεῖ. Δέ θά χρειαστεῖ τότε στούς ἀντεπαναστάτες παρά μόνο ἕνα βῆμα, γιά νά ἐπαναφέρουν τό δικαίωμα τῆς κληρονομιᾶς, κι οἱ προτάσεις γι' αὐτό δέ θά λείψουν.

Ἡ ἀνθρώπινη ἐργασία ἤ εἶναι τό προϊόν τῆς ἐργασίας ἤ ἡ ἐργατική δύναμη. Στήν πρώτη περίπτωση προσφέρει μιάν ἱκανοποίηση στίς ἀνθρώπινες ἀνάγκες· στή δεύτερη, στοχεύει στήν ἱκανοποίηση τῶν ἀναγκῶν τοῦ ἐργάτη καί στήν ἀναγκαιότητα τῆς διατήρησης τῆς ἐργατικῆς δύναμης.

---

10. Ἐλυζέ Ρεκλύ – Σέ μιά διάσκεψη πού ἔγινε στή Γενεύη στίς 5 Φλεβάρη 1880, καί δημοσιεύτηκε στό πρῶτο τεῦχος τοῦ δεύτερου τόμου τῆς Διεθνοῦς Σοσιαλιστικῆς Ἐπιθεώρησης.

Στήν πρώτη περίπτωση, ή έργασία βρίσκεται σ' ένα πεδίο τέλειας ισότητας, γιατί όλα τά είδη έργασίας πού προσφέρουν οί άνθρωποι, όσο διαφορετικά κι άν είναι, είναι πάντα έξίσου άξια καί σεβαστά, άφοῦ όλες οί ικανοποιήσεις τῶν άναγκῶν μας, όσο διαφορετικές κι άν είναι, είναι έξίσου άναγκαίες καί σωστές. Άλλά στή δεύτερη περίπτωση, όταν ή έργασία είναι δύναμη ή έργατική δύναμη, όταν, δηλαδή, έπιδιώκει τήν ικανοποίηση τῶν άναγκῶν τοῦ έργάτη, είναι τόσο άνιση όσο πιό άνιση είναι ή κατάσταση τῶν ίδίων τῶν κατόχων τῆς έργατικῆς δύναμης. Ή άνισότητα τῶν έργατῶν είναι πού άντανακλᾶται στήν έργασία καί τή σφραγίζει. Άν ή νεκροψία πτωμάτων είναι πιό εύγενές έπάγγελμα άπ' τό σφάξιμο βοδιῶν καί προβάτων, αύτό συμβαίνει γιατί ό γιατρός ζεῖ μέσα σέ πολύ καλύτερες ύλικές κι ήθικές συνθῆκες άπό κεῖνες τοῦ φτωχοῦ χασάπη. Ή ίδια έργασία όπως π.χ. ή άνάμιξη τῶν λιπασμάτων, είναι εύγενής ή όχι άνάλογα μέ τό ποιός τήν κάνει, δηλαδή, ένας έργάτης ή ένας καθηγητής γεωπονικῆς.

Ένα άπ' τά καλύτερα άποτελέσματα τοῦ κομμουνισμοῦ θᾶναι ή έξίσωση όλων τῶν είδῶν έργασίας, έξισώνοντας άκριβῶς τήν ίδια τήν κατάσταση τοῦ έργάτη, προσφέροντας του, δηλαδή, όλα όσα άπαιτεῖ ή άποκατάσταση τῶν δυνάμεών του, όλα όσα άπαιτοῦν οί άνάγκες του. Είμαστε άντίθετοι στήν άτομική ίδιοποίηση τῶν προϊόντων τῆς έργασίας, πού θά έπανέφερε ξανά τήν άνισότητα μεταξύ τῶν άνθρώπων καί τήν άνισότητα άνάμεσα στά διάφορα είδη έργασίας. Θά βλέπαμε νά έμφανίζονται ξανά ή «καθαρή» δουλειά κι ή «βρώμικη» δουλειά, ή «εύγενής» δουλειά κι ή «χυδαία» δουλειά, ή «έλαφριά» δουλειά κι ή «βαρειά» δουλειά· ή πρώτη θᾶταν γιά τούς πλούσιους, ένῶ τή δεύτερη θά τή φορτώνονταν οί πιό φτωχοί. Τότε δέ θᾶταν οί κλίσεις κι οί προσωπικές όρέξεις πού θᾶσπρωχναν τόν άνθρωπο ν' άφοσιωθεῖ σ' ένα είδος έργασίας κι όχι σ' ένα άλλο. Θᾶταν τό συμφέρον, ή έλπίδα νά βγάλει περισσότερα σ' αύτό τό έπάγγελμα. Θά ξαναγεννιόταν έτσι ή τεμπελιά κι ή έργατικότητα, ή άξία κι ή άναξιότητα, τό καλό καί τό κακό, τό βίτσιο κι ή άρετή καί, σάν έπακόλουθα, ή έπιβράβευση κι ή τιμωρία, ό νόμος κι ό δικαστής, ό άστυνομικός κι ή φυλακή.

Τέλος θά ποῦμε ότι είναι άδύνατο νᾶσαι άναρχικός χωρίς νᾶσαι κομμουνιστής. Ή ίδέα καί μόνο τῆς διάθεσης τῶν προϊόντων σύμφωνα μέ τήν άξία τους, περιέχει μέσα της ένα σπέρμα έξουσιασμοῦ. Δέ θά μπορέσει νά έκδηλωθεῖ, χωρίς νά γεννήσει αύτόματα τό νόμο, τό δικαστή, τό χωροφύλακα.

Παλιότερα όλοι οί άναρχικοί όνομαζόμαστε κολλεκτιβιστές, γιά νά διακρινόμαστε ειδικά άπ' τούς έξουσιαστικούς κομμουνιστές· άλλά κατά βάθος, ούτε λίγο ούτε πολύ, είμαστε άντιεξουσιαστικοί κομμουνιστές, πού λεγόμαστε κολλεκτιβιστές. Διακηρύσσαμε ότι **όλα** πρέπει νᾶναι κοινά, χωρίς νά κάνουμε διάκριση μεταξύ τῶν μέσων καί τῶν προϊόντων τῆς έργασίας.

Μιά ώραία μέρα είδαμε ν' άνατέλλει στό σοσιαλιστικό στρατόπεδο μιά

νέα σχολή πού, άναβιώνοντας παλιά λάθη, άρχισε νά φιλοσοφεί, νά ξεχωρίζει καί νά διαφοροποιεί καί, τελικά, νά ύπερασπίζεται ένα είδος κολλεκτιβισμού, πού δέν ήταν ούτε ό έξουσιαστικός κομμουνισμός, ούτε ό άναρχοκομμουνισμός. Ίσως οί ύπεύθυνοι είχαν τήν άξιέπαινη σκέψη νά πραγματοποιήσουν μιά σύνθεση, άλλά στήν πραγματικότητα δέν πέτυχαν παρά τή δημιουργία ένός κεντριστικού κόμματος, μιάς μεσοβέζικης λύσης, ένός άτονου έκλεκτισμού.

Αύτοί οί ύπεύθυνοι έκαναν τούς παρακάτω συλλογισμούς : ύπάρχουν άξίες χρήσης καί παραγωγικές άξίες. Οί άξίες χρήσης είναι κείνες πού χρησιμοποιούμε γιά νά ίκανοποιήσουμε τίς προσωπικές μας άνάγκες : τό σπίτι πού μένουμε, τά τρόφιμα πού καταναλώνουμε, τά ρούχα, τά βιβλία κ.λ.π., ένώ οί παραγωγικές άξίες είναι κείνες πού χρησιμοποιούμε γιά νά παράγουμε : τό έργαστήρι, οί στάβλοι, τ' άμαξοστάσια, οί άποθήκες, οί μηχανές καί κάθε είδος έργατικού έργαλείου, τό έδαφος κ.λ.π., κοντολογίς όλα τά μέσα έργασίας καί οί πρώτες ύλες τής έργασίας. Οί πρώτες, πού χρησιμεύουν γιά τήν ίκανοποίηση άτομικών άναγκών, πρέπει νάναι άτομικής άρμοδιότητας, ένώ οί δεύτερες, πού χρησιμεύουν σέ όλους γιά νά παράγουν, πρέπει νάναι κοινής άρμοδιότητας. Αύτός ό συλλογισμός, γιά νά πούμε τήν άλήθεια, μάς φαίνεται άστείος· καί ρωτάμε τούς άντιπάλους μας: σεϊς πού άπονέμετε τόν τίτλο τής παραγωγικής άξίας στό κάρβουνο, πού χρησιμεύει γιά νά τρέφει τίς μηχανές, στό λάδι, πού χρησιμεύει γιά νά τίς γρασσάρει, στό λυχνάρι πού φωτίζει τό έργαστήρι, γιατί δέ θέλετε νά τόν άπονείμετε καί στό ψωμί καί τό κρέας πού μέ τρέφουν, στό λάδι πού ρίχνω στή σαλάτα μου, στό λυχνάρι πού φωτίζει τό σπίτι μου, σέ κάθε τί πού μού χρησιμεύει, κοντολογίς, στήν άνάπτυξη τής πιό τέλειας μηχανής : τόν άνθρωπο. Τοποθετείτε μεταξύ τών παραγωγικών άξιών τόν κάμπο καί τό στάβλο, πού χρησιμεύουν στά βόδια καί τ' άλογα καί θέλετε ν' άποκλείσετε τό σπίτι καί τόν κήπο, πού χρησιμεύουν στό πιό έξευγενισμένο άπ' όλα τά ζώα, τόν άνθρωπο; Πώς καταφέρνετε νά διακρίνετε μιά διαφορά, κάτι δύσκολο άκόμα καί σήμερα, μά πού γίνεται τελείως άδύνατο όταν ό παραγωγός κι ό καταναλωτής ταυτίζονται;

Αύτή δέν είναι, φυσικά, μιά θεωρία πού θά μπορούσε νά ένισχύσει τούς ύποστηρικτές τής άτομικής ίδιοποίησης τών προϊόντων τής έργασίας. Τό μόνο άποτέλεσμα πού είχε ήταν νά θορυβήσει τούς άναρχικούς οί όποίοι, φοβούμενοι ότι μ' αύτά ήθελαν νά μειώσουν τήν έκταση τών έπαναστατικών διεκδικήσεων, βρέθηκαν στήν άνάγκη νά δηλώσουν, καθαρά κι άπερίφραστα, ότι είναι κομμουνιστές.

Βγάζοντας έκτός μάχης τήν έλάχιστα έπιστημονική έπιστήμη, δεχτήκαμε, άπ' τήν άλλη μεριά, μιά έπίθεση στ' όνομα τής δικαιοσύνης.

– Δέν είναι σωστό, μάς παρατηρούσαν, αύτός πού δουλεύει περισσότερο νά παίρνει τά ίδια μέ τόν άλλο πού δουλεύει λιγότερο : ή διανομή τών προϊόντων δέν πρέπει νά γίνεται σύμφωνα μέ τίς άνάγκες ή τή θέληση τού άτόμου, άλλά σύμφωνα μέ τήν άξία του.

– Πῶς θά πετύχετε, ἀπαντοῦμε ἐμεῖς, μέ τή συλλογική ἐργασία τῆς μεγάλης βιομηχανίας καί μέ τήν ὅλο καί μεγαλύτερη τάση τῆς σύγχρονης ἐργασίας νά χρησιμοποιεῖ τήν ἐργασία τοῦ παρελθόντος, πῶς θά πετύχετε νά διαχωρίσετε τό μέρος πού παράγει ὁ ἕνας ἀπ' τό μέρος πού παράγει ὁ ἄλλος;

– Θά πάρουμε σά βάση τῆς διανομῆς τῶν προϊόντων τήν ἐργάσιμη ὥρα. Θά ὑπολογίσουμε τήν παραγωγή μιᾶς ὥρας **μέσης ἐργασίας ἤ κοινωνικῆς ἐργασίας** καί θά πληρώσουμε ἀνάλογα τόν καθένα γιά κάθε ὥρα πού δούλεψε.

– Ἀλλά τότε μή μᾶς μιλᾶτε στ' ὄνομα τῆς δικαιοσύνης! Γιατί δέν μπορεῖτε ν' ἀγνοεῖτε ὅτι ἡ **μέση ἐργασία ἤ κοινωνική ἐργασία** πραγματοποιεῖται μόνο μέ τή συνεργασία, «διαμέσου τοῦ καπιταλιστῆ πού ἐκμεταλλεύεται πολλούς μαζί ἐργάτες»[11] στήν τωρινή κοινωνία καί διαμέσου τῆς κοινότητας, στή μελλοντική κοινωνία· δέν μπορεῖτε ν' ἀγνοεῖτε ὅτι «ὁ μεμονωμένος ἐργάτης ὁ Πέτρος ἤ ὁ Παῦλος δέν εἶναι τό ἴδιο μέ τό μέσο ἐργάτη»[12] καί τότε πού στηρίζεται ἡ ἀξίωσή σας γιά δικαιοσύνη; Οὔτε λίγο οὔτε πολύ στήν αὐθαιρεσία καί τήν ἀδικία.

Οἱ ἀντίπαλοί μας μᾶς κάνουν μιά τελευταία κι ἀπελπισμένη ἐπίθεση στ' ὄνομα τοῦ ὀππορτουνισμοῦ.

– Μέ τόν κομμουνισμό σας, λένε, θά ἐκλείψει τό κίνητρο γιά δουλειά, πού ἐμεῖς διατηροῦμε μέ τήν ἀτομική ἰδιοποίηση τῶν προϊόντων. Ὅποιος θά μπορεῖ νά ἱκανοποιεῖ τίς ἀνάγκες του χωρίς νά δουλεύει, δέ θά δουλευει, μιά κι ἡ δουλειά εἶναι κοπιαστική.

Οἱ ὑποστηρικτές τοῦ καπιταλισμοῦ δέ λένε τίποτα διαφορετικό. Ἀλλά τό πρῶτο ἀποτέλεσμα τῆς ἐπανάστασής μας θἆναι ἀκριβῶς ν' ἀπαλλαχτεῖ ἡ ἐργασία ἀπό κάθε κόπο. Παραβλέποντας τίς πολλαπλές αἰτίες, πού στή σημερινή κοινωνία κάνουν τήν ἐργασία κοπιαστική, τίς συνθῆκες μιζέριας καί ταπείνωσης μέσα στίς ὁποῖες ζεῖ ὁ ἐργάτης, τήν ἀνάγκη νά κάνει μιά δουλειά ἀντίθετη μέ τήν κλίση του κι ἀνώτερη ἀπ' τίς δυνάμεις του κ.λ.π., πρέπει νά σημειώσουμε ὅτι ἡ βασική αἰτία, δηλαδή, ὁ καταναγκασμός, πρέπει ἀναγκαστικά νά ἐκλείψει μαζί μέ ὅλες τίς ἄλλες. Ἡ ὑποχρέωση γιά δουλειά, πού ἐπιβάλλεται σήμερα στό ἄτομο κάτω ἀπ' τήν ἀπειλή τῆς πείνας, στή μελλοντική κοινωνία θά ἐπεκταθεῖ σ' ὁλόκληρη τήν ἀνθρωπότητα. Σάν ἐπακόλουθο, ὅπως κιόλας εἴπαμε, ἡ ἐργασία θά πάψει νἆναι μιά ἐξωτερική ἀνάγκη καί θά γίνει μιά ἐσωτερική ἀνάγκη τοῦ ἀτόμου: θά πάψει, δηλαδή, νά ἐπιβάλλεται ἀπ' τόν ἀνθρώπινο νόμο τῆς πείνας καί θά γίνεται μόνο γιά λόγους ὑγιεινῆς.

Ὅποιος δέ δουλεύει δέν τρώει, λέει ὁ νόμος τῶν κολλεκτιβιστῶν, πού γιά νά λειτουργήσει χρειάζεται τό χωροφύλακα: ὅποιος δέ δουλεύει ζεῖ ἄσχημα καί φθείρεται, λέει ὁ κανόνας ὑγιεινῆς αὐτοῦ τοῦ φυσικοῦ νόμου,

11. Μάρξ, Τό Κεφάλαιο, σ. 141. Βλ. ἐπίσης τή «Σύνοψη» τοῦ Καφιέρο.
12. Στό ἴδιο σ. 140. Βλ. ἐπίσης τή «Σύνοψη» τοῦ Καφιέρο.

πού τόν θέλουμε μόνο σά ρυθμιστή. Είναι άδύνατο νά παραβιάσουμε όποιοδήποτε άρθρο αύτοῦ τοῦ νόμου, χωρίς νά ύποστοῦμε τήν άντίστοιχη ποινή πού έπιβάλλει αύτός ό νόμος. «Ἡ γυμναστική είναι οί άχρηστες κινήσεις πού πληρώνουμε σάν ποινή γιά τίς χρήσιμες κινήσεις πού δέν κάναμε»[13]. Σήμερα, είτε μέ τό καλό είτε μέ τό ζόρι, δέν ύπάρχει κανείς πού νά μένει άδρανής. Ἐκεῖνος πού σκέπτεται μόνο τή διασκέδαση κάνει άχρηστες κινήσεις ἤ κινήσεις πού στοχεύουν στήν καταπίεση καί τήν έκμετάλλευση αύτῶν πού ύποφέρουν, άλλά ὅμως κινοῦνται. Γιά μᾶς, ό βασικότερος σκοπός τῆς έπανάστασης πρέπει νά ἔγκειται, άκριβῶς, στό νά άπαλλάξουμε τόν ἄνθρωπο άπό κάθε μέσο πού τόν άναγκάζει νά κάνει κινήσεις ἄχρηστες ἤ βλαβερές γιά τήν άνθρωπότητα.

Ἄν κλείσουμε ὅλους τούς ἄλλους δρόμους τῆς φυσικῆς, ήθικῆς καί πνευματικῆς δραστηριότητας κι άφήσουμε άνοικτό μόνον έκεῖνο τῆς άνθρώπινης χρησιμότητας, θάχουμε τήν τέλεια έφαρμογή τοῦ φυσικοῦ νόμου: νά εἴμαστε χρήσιμοι στούς ὅμοιούς μας ἤ νά φθαροῦμε μέσα στήν άδράνεια. Καί τό μοναδικό μέσο γιά νά κλείσουμε ὅλους τούς δρόμους τῆς άχρηστης καί βλαβερῆς δραστηριότητας γιά τήν άνθρωπότητα, είναι ὄχι μόνο ό κομμουνισμός τῶν μέσων καί τῶν πρώτων ύλῶν τῆς έργασίας, άλλά έπίσης καί τῶν προϊόντων τῆς έργασίας: ό τέλειος κομμουνισμός: αύτός πού άκριβῶς έννοοῦμε ὅταν λέμε κομμουνισμός.

Κάθε κοινωνικότητα ἔχει τά δικά της κίνητρα τῆς άνθρώπινης δραστηριότητας, πού είναι κατάλληλα γιά κάθε συγκεκριμένη έποχή, καί τό νά θέλουμε νά υίοθετήσουμε σέ μιά έποχή τά κίνητρα κάποιας ἄλλης, είναι κάτι ὁλότελα παράλογο. Τά κίνητρα τῶν πολεμικῶν άρετῶν τῆς άρχαιότητας δέν είναι τά ἴδια μ' έκεῖνα τοῦ μεσαίωνα, καί τά τελευταῖα δέν μποροῦν, μέ τήν σειρά τους, νά κεντρίσουν τίς καπιταλιστικές άρετές τῆς σύγχρονης κοινωνικότητας καί, συνακόλουθα, είναι άνόητο νά θέλουμε νά υίοθετήσουμε «τή δίψα τοῦ συμφέροντος» σάν κίνητρο δράσης τῆς άνθρώπινης κοινωνικότητας.

Τό κοινό ἤ άνθρώπινο συμφέρον, πού θ' άντικαταστήσει στήν έπανάστασή μας τό άτομικό, θᾶναι άναγκαστικά τό κίνητρο μιᾶς δραστηριότητας χρήσιμης σέ ὅλους, μιᾶς δραστηριότητας πάνω άπ' ὅλα άνθρώπινης.

Αὐτή ἡ χωρίς ὅρους δραστηριότητα θᾶναι ὁ μόνος στίβος στόν ὁποῖο θ' άγωνίζονται τά άνθρώπινα ὄντα, γιά τίς άναίμακτες κι εύγενεῖς κατακτήσεις τοῦ καλοῦ, τοῦ ώραίου, τοῦ μεγάλου.

Ἀσχολούμενος ταυτόχρονα μέ πολλές καί ποικίλες σωματικές καί πνευματικές δουλειές, ὁ ἄνθρωπος θά κερδίσει σέ σωματική καί πνευματική ὀμορφιά: ἕνα σῶμα ρωμαλέο κι ὄμορφο, ἕνα πνεῦμα εύγενικό κι άνθρώπινο. Θά ταξιδέψει θαρραλέα σέ μακρινές, άνεξερεύνητες περιοχές, άνάμεσα σέ ἄγριους λαούς, γιά νά ίκανοποιήσει τή δίψα του γιά μεγαλεῖο, γιά νά

---

13. Ἀντολφ Βόγκτ, καθηγητής ύγιεινῆς στό Πανεπιστήμιο τῆς Βιέννης.

κερδίσει βραβεία όχι πιά άφανισμοῦ, άλλά άληθινῆς ἀνθρώπινης δόξας. Κι ἄν ἡ ἀγάπη, πού τόσο σπουδαῖο ρόλο παίζει στή ζωή, ὑπῆρξε τόσο μεγάλο κίνητρο δραστηριότητας στούς προγενέστερους πολιτισμούς, πόσο πιό μεγάλο θἄναι στό μέλλον, ὅπου θἄχει τήν ἐργασία σά μοναδικό πεδίο κατακτήσεών της;

Ἡ σωματική, πνευματική κι ἠθική ἐνεργοποίηση ὑπέρ τῆς ἀνθρωπότητας, θἄναι ἡ μόνη δυνατή ἐργασία τῆς ἀνθρώπινης κοινωνικότητας πού, μέ τό στόμα τοῦ φυσικοῦ νόμου, χωρίς δικαστές καί χωροφύλακες, θά πεῖ στούς ἀνθρώπους:

Θέλετε νά εἴσαστε ὑγιεῖς, δυνατοί κι ὡραῖοι; Δουλέψτε. Θέλετε νά εἴσαστε δυνατοί κι ὑγιεῖς πνευματικά; Δουλέψτε. Θέλετε νά ἱκανοποιήσετε τή δίψα σας γιά τό ὡραῖο καί τό μεγάλο; Δουλέψτε. Θέλετε νά κερδίσετε τήν ἀγάπη τῆς γυναίκας πού ἀγαπᾶτε; Δουλέψτε.

Δέ δουλεύετε; Ἐγώ σᾶς καταδικάζω ἀμείλικτα νά φυτοζωεῖτε σά ζῶα, ἀπομονωμένοι ἀπ' τήν ἕνωση τῶν ἀνθρώπων, ἀπ' τή γλῶσσα τους, πού ἐσεῖς δέν θά καταλαβαίνετε, ἀπ' τά αἰσθήματά τους, πού ἐσεῖς δέ θά αἰσθάνεστε, ἀπ' τή γενναιοδωρία τους, πού θά σᾶς ταπεινώσει, ἀπ' τό μεγαλεῖο τους, πού θά σᾶς συντρίψει!

Νά ποιό εἶναι τό κίνητρο πού θά ἐπιβληθεῖ ἀπ' τήν ἐπανάσταση στήν ἀνθρώπινη δραστηριότητα τῆς μελλοντικῆς κοινωνίας, διαμέσου τοῦ κομμουνισμοῦ.

Ἀλλά ἐπιτέλους ὁ ἐχθρός ὑποχωρεῖ. Οἱ ἀντίπαλοί μας παραδέχονται ὅτι στό τέλος θά πρέπει νά φτάσουμε στόν κομμουνισμό, ἀλλά σιγά-σιγά (εἶναι ἡ ἀρρώστιά τους). Καί γιατί; Θά μᾶς τό ποῦνε οἱ ἴδιοι.

– Πάνω ἀπ' ὅλα, γιατί δέν ἔχουμε πειστεῖ ὅτι, τουλάχιστον ἀρχικά, δέ θά ὑπάρχει ἔλλειψη προϊόντων· κι ἔπειτα, γιατί μέ τό δικό σας κεραυνοβόλο κομμουνισμό, θά δώσετε στόν καθένα τό δικαίωμα νά παίρνει κατά βούληση, ὅταν ἀκόμα δέ θἄχει ἐκλείψει τό ἀτομικό συμφέρον, ὅταν δέ θἄχουν ἀκόμα ἐκπαιδευτεῖ ὅλοι στήν ἐργασία, ἕνα μειονέκτημα πού δέν μποροῦμε νά ξεπεράσουμε, παρά μόνο διατηρώντας τά κίνητρα γιά δουλειά, τό μεγαλύτερο ἤ μικρότερο κέρδος πού μποροῦμε ν' ἀντλήσουμε ἀπ' αὐτή.

Ἀρχίζοντας ἀπ' τή δεύτερη παρατήρηση, θ' ἀπαντήσουμε ὅτι δέν εἶναι ἡ νέα ἐκπαίδευση πού θά γεννήσει τό νέο συμφέρον, ἀλλά τό νέο συμφέρον πού θά γεννήσει τή νέα ἐκπαίδευση.

Δέ χρειάστηκε τίποτα τό ἠθικό, τίποτα τό ἐκπαιδευτικό, γιά νά κάνει τόν ἄνθρωπο νά περάσει ἀπ' τήν ἀνθρωποφαγία στή δουλεία, καμιά ἠθική ἤ ἐκπαιδευτική ἀνάπτυξη γιά νά τόν κάνει νά περάσει ἀπ' τή δουλεία στή δουλοπαροικία, κι ἀπ' τή δουλοπαροικία στή μισθωτή ἐργασία.

Ἡ ἐπανάσταση μεταμόρφωσε τά συμφέροντα καί, ἀναγνωρίζοντας ὅτι ἡ διατήρηση ἑνός ἀνθρώπου εἶναι πιό χρήσιμη ἀπ' τό νά τόν τρῶνε, γέννησε τή δουλεία, μέ τόν ἴδιο τρόπο πού, ἀναγνωρίζοντας ὅτι ἡ ἐργασία τοῦ δούλου ἦταν λιγότερο ἐπικερδής ἀπό κείνη τοῦ δουλοπάροικου, γέννησε τή

δουλοπαροικία καί, άργότερα, γιά τόν ίδιο λόγο, τή μισθωτή έργασία.

Αύτό πού χρειάζεται, λοιπόν, δέν είναι μιά έκπαιδευτική διαδικασία, άλλά ή έπανάσταση, πού μπορεί άπό μόνη της νά μεταμορφώσει τά τωρινά συμφέροντα τού άγώνα μεταξύ τών άνθρώπων, σέ συμφέροντα τών κοινών άγώνων όλων τών άνθρώπων γιά μεγαλύτερες κατακτήσεις καί μεγαλύτερη έκμετάλλευση τών φυσικών δυνάμεων πρός όφελος τής άνθρώπινης κοινότητας, πού μόνον αύτή θάναι σέ θέση νά μεταμορφώσει τήν τωρινή άστική κοινωνικότητα σέ άνθρώπινη κοινωνικότητα. Ό κομμουνισμός, μεταμορφώνοντας τό άτομικό συμφέρον σέ δημόσιο συμφέρον καί άντίστροφα, θάναι ό μόνος δυνατός, άληθινός κι άποτελεσματικός έκπαιδευτής τού λαού.

Ό έρμαφρόδιτος άτομικισμός πού προτείνουν οί κολλεκτιβιστές, πέρα άπ' τό ότι δέ μάς όδηγεί στόν κομμουνισμό, θ' άποτελούσε καί τήν άφετηρία τής άντεπανάστασης, γιά νά έπιστρέψουμε όμορφα κι ώραία στόν τέλειο άτομικισμό. Είναι τρέλα νά νομίζουμε ότι στό σύστημα τής άτομικής ίδιοποίησης τών προϊόντων, όταν θ' άρχίσει νά ύπερεπαρκεί ή παραγωγή, ό καθένας θά παραιτηθεί αύθόρμητα άπ' αύτά πού τού άνήκουν, άπ' τά έπιπλέον πού δέν έχει άνάγκη, ύπέρ τής κοινότητας κι ότι μετά άπ' αύτή τήν άνάπτυξη τής παραγωγής, θ' άκολουθήσει ό τέλειος κομμουνισμός. Όχι, κανένας δέ θά παραιτηθεί ούτε κι άπ' τό παραμικρό μέρος αύτών πού δικαιούται, όσο μεγάλο κι άν είναι αύτό, όσο θά διαρκεί ή άτομική ίδιοποίηση τών προϊόντων τής έργασίας, όσο θάναι δυνατό νά γίνει πιό πλούσιος ή πιό φτωχός. Άπεναντίας, οί πλουσιότεροι θά παρακινηθούν μοιραία ν' άποκτήσουν περισσότερο πλούτο καί θά πετύχουν τό σκοπό τους, όχι μόνον μέ τίς μεγαλύτερες ίκανότητές τους, πού θ' άναπτυχθούν φυσιολογικά άπ' τόν άγώνα πού θά συνεχίσει νά διεξάγεται μεταξύ τών άνθρώπων, άλλά έπίσης, καί πάνω άπ' όλα, μέ τήν άπάτη, τό δόλο κι όλες τίς άλλες βρωμερές τέχνες πού μπορούν νά χρησιμοποιηθούν άπό άνθρώπους, οί όποίοι όδηγούνται μοιραία άπό άντιδραστικές καταστάσεις στήν άντεπανάσταση. Κι ή άνθρωπότητα θά δεί άκόμα μιά φορά άνθρώπους πού, στήν άξιέπαινη προσπάθεια νά ύπερασπίσουν τίς έπαναστατικές κατακτήσεις, θά κάνουν τό σφάλμα ν' άναχαιτίσουν τήν πορεία τής έπανάστασης καί νά προδώσουν οί ίδιοι έκείνη άκριβώς τήν έπανάσταση πού ήταν διατεθειμένοι νά ύπηρετήσουν.

Τέλος, άν μετά άπ' όλα αύτά πού είπαμε γιά τήν αύξηση τής παραγωγής στή μελλοντική κοινωνία, ύπάρχει άκόμα κανένας πού διατηρεί κάποια άμφιβολία, τουλάχιστον γιά τήν άρχή, έμείς θά πούμε ότι κι άν άκόμα είμασταν άναγκασμένοι νά μοιράζουμε μέ τό δελτίο, θάπρεπε νά τό κάνουμε σύμφωνα μέ τίς άνάγκες καί ποτέ σύμφωνα μέ τήν άξία. Ή δημόσια δυστυχία δέν πρέπει νά χρησιμοποιείται σάν πρόφαση γιά άδικίες· τό βάρος της πρέπει νά τό έπωμίζονται όλοι, σύμφωνα μέ τίς δυνάμεις πού έχει ό καθένας· τό ίδιο περίπου πού συμβαίνει στήν οίκογένεια τού έργάτη.

Ό πατέρας φέρνει στό σπίτι 5 λίρες τή μέρα, ό μεγαλύτερος γιός 2 ή 3,

κι ό μικρότερος μόνο 1. Ή μητέρα φροντίζει τό σπίτι κι έτοιμάζει τό φαγητό. Στό τραπέζι ό καθένας παίρνει ότι θέλει· κι έκεϊνοι πού τρώνε περισσότερο είναι άκριβώς αύτοί πού φέρνουν τά λιγότερα χρήματα. Άλλά έρχονται μέρες πιό σκληρές όπου δέν ύπάρχει δουλειά καί τό φαγητό είναι λιγοστό. Έτσι φτάνουμε άναγκαστικά στή μοιρασιά. Άλλά αύτή δέ γίνεται σύμφωνα μέ τίς άξίες : ό μικρός, πού φέρνει τά λιγότερα χρήματα στό σπίτι τρώει τό περισσότερο φαΐ, κι ή μητέρα πού δέ φέρνει τίποτα, τό καλύτερο. Στήν οίκογένεια, λοιπόν, οί κοινές δυσκολίες άντιμετωπίζονται άπ' τόν καθένα σύμφωνα μέ τίς δυνάμεις του καί δέ βαρύνουν περισσότερο έκείνους πού, έπειδή άκριβώς είναι πιό άδύνατοι, έχουν τό δικαίωμα νά αίσθάνονται λιγότερο τό βάρος τους. Θά μποροϋσε νάναι διαφορετικά στή μελλοντική, μεγάλη άνθρώπινη οίκογένεια;

Συνοψίζοντας, μπορούμε καί πρέπει νάμαστε κομμουνιστές, γιατί τά προϊόντα δέ θά λείψουν, γιατί μέ τόν κομμουνισμό θά ύλοποιήσουμε τήν άληθινή ίσότητα, γιατί ό λαός, πού δέν καταλαβαίνει τό κολλεκτιβιστικό σόφισμα, καταλαβαίνει περίφημα τόν κομμουνισμό, τέλος, γιατί έμεϊς είμαστε άναρχικοί κι ή άναρχία μαζί μέ τόν κομμουνισμό άποτελοϋν τούς δυό άναγκαίους όρους τής έπανάστασης. Ό Κάρλο Πιζακάνε, συνοψίζει άντάξια τό έπαναστατικό μας ίδανικό:

«Ποιό θάταν ή ίδανική μορφή μιάς τέλειας κοινωνίας; Έκείνη όπου ό καθένας θά μποροϋσε ν' άπολαύσει τέλεια τά δικαιώματά του, νά φτάσει στό μέγιστο τής άνάπτυξης τών φυσικών κι ήθικών ίκανοτήτων του, καί νά ώφεληθεϊ άπ' αύτές, χωρίς νάναι άναγκασμένος είτε νά ταπεινώνεται μπροστά στούς όμοίους του ή νά τούς καταπιέζει· έκείνη ή κοινωνία, δηλαδή, στήν όποία ή έλευθερία δέ θά ύπονόμευε τήν ίσότητα· έκείνη πού θά έπέτρεπε στά αίσθήματα νά συμφωνούν μέ τή λογική, καί πού κανένας δέ θάταν άναγκασμένος νά ένεργεϊ ένάντια στίς έπιθυμίες τοϋ ένός, ή νά καταπνίγει τίς παρορμήσεις τοϋ άλλου. Σ' αύτή τήν περίπτωση ό άνθρωπος θ' άποκάλυπτε τή ζωή σ' όλη της τήν πληρότητα καί γι' αύτό θά μποροϋσε νά χαρακτηριστεϊ τέλειος»[14].

«Έλευθερία καί Ίσότητα» είναι οί άξονες στούς όποίους πρέπει νά στηρίζεται ή άνθρώπινη εύτυχία»[15].

---

14. Δοκίμιο γιά τήν Έπανάσταση, σ. 6.
15. Δοκίμιο γιά τήν Έπανάσταση, σ. 185.

συνοψη του 'κεφαλαιου' του μαρξ

επανασταση, αναρχια και κομμουνισμος

ΓΡΑΜΜΑ ΤΟΥ ΜΑΡΞ ΣΤΟΝ ΚΑΦΙΕΡΟ

Ἀγαπητέ πολίτη,

Σᾶς εὐχαριστῶ εἰλικρινά γιά τα δυό ἀντίτυπα τῆς ἐργασίας σας! Πρό καιροῦ ἔλαβα δυό παρόμοιες ἐργασίες, ἡ μιά γραμμένη στά σερβικά κι ἡ ἄλλη στά ἀγγλικά (πού ἐκδόθηκε στίς Ἑνωμένες Πολιτεῖες)· ἀλλά τόσο ἡ μιά ὅσο κι ἡ ἄλλη, θέλοντας νά δώσουν μιά σύντομη κι ἐκλαϊκευμένη περίληψη τοῦ *«Κεφαλαίου»* καί παραμένοντας, ταυτόχρονα, πολύ προσκολλημένες στόν ἐπιστημονικό τρόπο ἀνάπτυξης εἶναι ἀτελεῖς. Ἔτσι, μοῦ φαίνεται ὅτι λίγο πολύ ξέφυγαν ἀπ᾽ τόν κύριο σκοπό τους: δηλαδή, νά συγκινήσουν τό κοινό γιά τό ὁποῖο προορίζονται αὐτά τά ἐγχειρίδια. Κι ἀκριβῶς ἐδῶ βρίσκεται ἡ μεγάλη ἀνωτερότητα τοῦ ἔργου σας.